

การวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี

สารนิพนธ์

ของ

นางวิภรณตา โชติช่วงรัมย์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

พฤษภาคม 2548

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

๘๘๘.๘๐๒๗

๗๕๕๕๗

๘.๓

การวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี

บทคัดย่อ

ของ

นางวิภวานดา ไชติช่วงรัมย์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
พฤษภาคม ๒๕๔๘

๒ ๒๙๗๘๕๖

๒๐ ก.ย. ๒๕๔๘

วิภานตา โชติช่วงรัตมี (2548) การวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี
สารนิพนธ์ กศ ม (ภาษาไทย) กรุงเทพฯ . บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชวนพิศ อิจูรัตน์

สารนิพนธ์ฉบับนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่อง
พระอภัยมณี โดยวิเคราะห์จากพฤติกรรมของตัวละคร ใช้วิธีการวิจัยเอกสาร และเสนอผลการศึกษา
แบบพรรณนาวิเคราะห์

จากการศึกษาพฤติกรรมของตัวละครที่แสดงออกทางจริยธรรม จำนวน 16 ตัว ได้แก่ พระอภัยมณี
ศรีสุวรรณ สิ้นสมุทร สุดสาคร นางสุวรรณมาลี นางละเวงวิณพา นางวาลี นางเกษรา อิศเรน
พราหมณ์วีเชียร พราหมณ์โมรา พราหมณ์सानน โยคี นางรำภาสะหรี นางยุพาผกา และนางสุลาลีวัน
พบว่า มีจริยธรรม 8 ประการ ได้แก่ ความซื่อสัตย์และจงรักภักดี ความมีสติปัญญา ความเมตตากรุณา
ความไม่ประมาท ความกตัญญูกตเวที ความพากเพียรและอดทน ความกล้าหาญและเด็ดเดี่ยว และ
ความอ่อนน้อมถ่อมตน

จริยธรรมที่ปรากฏในพฤติกรรมของตัวละครมากที่สุด คือ ความซื่อสัตย์และจงรักภักดี และ
จริยธรรมที่พบน้อยที่สุด คือ ความอ่อนน้อมถ่อมตน โดยจริยธรรมดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับ
สถานภาพและบทบาทของตัวละคร

AN ANALYSIS OF CHARACTERS' MORALITY IN PHRA APAIMANEE

AN ABSTRACT

BY

MRS WIKRANTA CHOTECHUANGRASAMI

Presents in partial fulfillment of the requirement for

The Master of Education in Thai

at Srinakharinwirot University

May 2005

Wikranta Chotechuangrasami (2005) *An Analysis of Characters' Morality in Phra-Apaimanee* Master's Project M Ed (Thai) Bangkok Graduate School
Srinakharinwirot University Advisor Assistant Professor Chuanpis Ittaratana

The research aimed at analyzing morality in *Phra-Apaimanee* by studying the characters' behavioral patterns. The research method was text analysis. The research results were presented descriptively. From analyzing 16 characters Phra-Apaimanee, Srisuwan, Sinsmuth, Sudsakorn, Suwanmalee, Lawengwanla, Walee, Kesara, Usren, Brahman Wichian, Brahman Mora, Brahman Sanon, Yogi, Ramphasaree, Yuphaphaka, and Sulaleewan, eight moralities were found namely loyalty, intelligence, mercy, prudence, gratefulness, perseverance, valor, and modesty. The morality the most frequently found was loyalty whereas modesty was found the least. All the said moralities were related to the characters' statuses and roles.

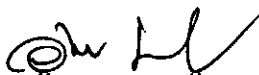
อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร และคณะกรรมการสอบ ได้พิจารณาสารนิพนธ์ เรื่องการวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี ของ นางวิกรานตา โชติชวงรัตน์ ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชวณพิศ อิจูรัตน์)

ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร

(รองศาสตราจารย์อัครา บุญทิพย์)

คณะกรรมการสอบ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชวณพิศ อิจูรัตน์)

ประธาน

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุดี ภูประดิษฐ์)

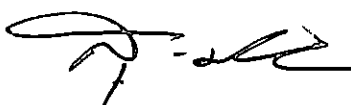
กรรมการสอบสารนิพนธ์

(อาจารย์พิมพ์ภากรณ์ บุญประเสริฐ)

กรรมการสอบสารนิพนธ์

อนุมัติให้รับสารนิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทยของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

(รองศาสตราจารย์สุภา ปานเจริญ)

คณบดีคณะมนุษยศาสตร์

วันที่ 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2548

ประกาศคุณูปการ

สารนิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี” สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลือ แนะนำ เอาใจใส่ดูแล และเสียสละเวลาในการตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ของผู้ช่วยศาสตราจารย์ชวนพิศ อัฐรัตน์ ผู้เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา และควบคุมสารนิพนธ์ จึงขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุดี ภูประดิษฐ์ และอาจารย์พิมพาภรณ์ บุญประเสริฐ ที่กรุณาให้คำแนะนำที่มีค่า อันเป็นแนวทางทำให้การเรียบเรียงสารนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยดี

ขอระลึกถึงพระคุณของบิดามารดาที่ให้ชีวิต และให้โอกาสทางการศึกษามาจนบัดนี้ตลอดจนครูอาจารย์ทุกท่าน ที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ทั้งในอดีตจนถึงปัจจุบัน

การศึกษาครั้งนี้ จะสำเร็จมิได้หากไม่ได้รับความเมตตา และการอุปถัมภ์ค้ำชูจากพี่น้องในสกุลมีมา ตลอดจนถึงภยานมิตรทุกท่าน ที่ให้กำลังใจในการเรียบเรียงสารนิพนธ์นี้

ขอขอบคุณทุกๆ ท่านที่ไม่อาจระบุนามไว้ได้ทั้งหมด ที่มีส่วนช่วยเหลือจนทำให้สารนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี

วิกรานดา โชติช่วงรัตมี

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ภูมิหลัง	1
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	5
ประโยชน์ของการศึกษาค้นคว้า	5
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	5
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	5
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า	6
3 วิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี	17
ความซื่อสัตย์และจงรักภักดี	17
พระอภัยมณี	18
ศรีสุวรรณ	22
นางสุวรรณมาลี	25
นางละเวงวิณฑพา	28
นางเกษรา	31
นางรำภาสะหรี	33
นางยุพามภา	35
นางสุลาลีวัน	37
นางวาลี	39
สุดสาคร	41
พราหมณ์วิเชียร พราหมณ์โมรา พราหมณ์सानน	43
ความมีสติปัญญา	45
พระอภัยมณี	45
ศรีสุวรรณ	48
สินสมุทร	49
นางสุวรรณมาลี	51
นางละเวงวิณฑพา	51
นางวาลี	53
นางยุพามภา	56

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
3 (ต่อ) ความเมตตากรุณา	57
พระอภัยมณี	57
ศรีสุวรรณ	59
สุดสาคร	59
พราหมณ์วีเชียร พราหมณ์โมรา พราหมณ์सानน	60
โยคี	61
ความไม่ประมาท	65
พระอภัยมณี	65
ศรีสุวรรณ	67
อุศเรน	69
นางละเวงวิณฑพา	69
นางรำภาสะหรี	70
ความกตัญญูกตเวที	70
พระอภัยมณี	70
ศรีสุวรรณ	73
นางสุวรรณมาลี	74
สินสมุทร	74
สุดสาคร	75
นางรำภาสะหรี	76
นางยุพาผกา	77
นางสุลาลีวัน	78
ความพากเพียรและอดทน	79
พระอภัยมณี	79
ศรีสุวรรณ	80
นางละเวงวิณฑพา	81
นางวาลี	82
อุศเรน	82
สินสมุทร	83
สุดสาคร	84

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
3 (ต่อ) ความกล้าหาญและเด็ดเดี่ยว	86
พระอภัยมณี	86
ศรีสุวรรณ	87
นางสุวรรณมาลี	88
นางละเวงวิณฑพา	89
อุศเรน	91
นางวาลี	91
สินสมุทร	92
ความอ่อนน้อมถ่อมตน	94
พระอภัยมณี	95
นางละเวงวิณฑพา	96
นางเกษรา	96
สุดสาคร	97
4 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	99
บรรณานุกรม	101
ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์	105

การวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี

บทคัดย่อ

ของ

นางวิกรานดา ไชติช่วงรัมย์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นสวนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
พฤษภาคม 2548

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

วรรณคดีเป็นผลงานทางความคิดและจินตนาการของกวี ที่เกิดจากอารมณ์สะท้อนใจจากการมองชีวิต ผสมผสานกับประสบการณ์ สิ่งแวดล้อมในยุคสมัยของกวี จนเกิดแรงบันดาลใจให้กวีถ่ายทอดออกมาในรูปของวรรณคดี การศึกษาวรรณคดีทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้ และความเพลิดเพลินตลอดจนคุณค่าในด้านต่างๆ ดังที่ ยุพร แสงทักษิณ และทัศนาลัย บุรพาชีพ (2545:92-93) ได้กล่าวถึง ความสำคัญและคุณค่าของวรรณคดีไว้ว่า

วรรณคดีเป็นศิลปะที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อแสวงหาความดีงาม และความบันเทิงให้แก่จิตใจ วรรณคดีแสดงความจริงทางจิตใจ ทางปัญญา และจินตนาการของคนในชาติ เป็นเสมือนหลักฐานที่แสดงความเป็นชาติได้อย่างละเอียดยิ่งกว่าหลักฐานอื่นใด เพราะวรรณคดีนั้นนอกจากจะบันทึกเหตุการณ์ภายนอก คือ สภาพสังคม วัฒนธรรมแล้ว ยังอาจบันทึกภาวะจิตใจ ความคิด อารมณ์ และความรู้สึกของชนในชาติ อันเป็นสมุฏฐานของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอีกด้วย วรรณคดีสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของสังคม ทั้งในสวนกว้างและสวนลึก ซึ่งสกัดเอาแก่นแท้ของสังคมออกมาเสนอแก่ผู้อ่าน ผู้ฟัง จึงนับได้ว่าวรรณคดีเป็นแหล่งรวมความรู้แทบทุกด้าน การอ่านวรรณคดีจึงทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้ และเพิ่มพูนประสบการณ์อันหลากหลาย ยิ่งอ่านวรรณคดีมากก็ยิ่งจะได้รู้จัก และเข้าใจชีวิตผู้คนอย่างกว้างขวาง และชีวิตในวรรณคดีเหล่านั้นนี่เองที่เป็นแบบอย่าง หรือแนวเทียบให้ผู้อ่านสามารถนำมาใช้เป็นหลัก หรือแนวทางในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคม

จะเห็นได้ว่า วรรณคดีเป็นศาสตร์ หรือวิทยาการสาขาหนึ่งที่มีคุณค่าต่อมนุษย์ ทั้งในฐานะเป็นวรรณศิลป์ และเป็นเครื่องสอนความเข้าใจมนุษย์ และโลกจึงกล่าวได้ว่าวรรณคดีเป็นเสมือนเครื่องบันทึกภาพสังคมไว้อย่างกว้างขวาง สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคนในสังคมจากบทบาท และพฤติกรรมของตัวละคร ซึ่งปรากฏให้เห็นคุณธรรมจริยธรรมในด้านต่างๆ เช่น

“ความมีสัจจะ” ซึ่งเห็นได้จากวรรณคดีเด่นๆ หลายเรื่อง เช่น สุภาพษิตพระร่วง ขุนช้างขุนแผน รามเกียรติ์ และเสื่อโคคำฉันทน์ เป็นต้น ในเรื่องสุภาพษิตพระร่วงสอนให้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต สอนให้รักศักดิ์ศรีของตนเองไว้เหนือกว่าทรัพย์สิน ไม่ทำการทุจริตใดๆ เพื่อแลกกับทรัพย์สิน ในเรื่องขุนช้างขุนแผนจะเห็นได้ว่าขุนแผนยอมติดคุก และยอมมอบกายถวายชีวิตรับใช้พระพันวษาก็เพราะความซื่อสัตย์ ค่านิยมในความซื่อสัตย์จะควบคู่กับความกตัญญูจนพูดกันติดปากว่า “ซื่อสัตย์กตัญญู” ในเรื่องรามเกียรติ์จะเห็นว่า พระราม พระลักษมณ์ นางสีดา พาลี และพิเภก ได้รับการยกย่องมาก ก็เพราะตัวละครเหล่านั้นมีความซื่อสัตย์กตัญญู และในเรื่องเสื่อโคคำฉันทน์ได้สะท้อนให้เห็นการรักษาสัตย์วาจา สอนให้เห็นความสัตย์ซื่อ และมีความกตัญญู

“กฎแห่งกรรม” เป็นความเชื่อทางพระพุทธศาสนา คนไทยนับถือศาสนาพุทธด้วยความศรัทธา และนำหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต จึงมี

ความเชื่อในเรื่องกรรม มีความเกรงกลัวต่อบาป และมุ่งมั่นในการทำความดี เพื่อหวังผลของการทำความดี คือ ความสุข และมีความเชื่อในเรื่องภพหน้าที่เป็นดินแดนในอุดมคติ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนในสังคมไทย จึงกล่าวได้ว่า ความเชื่อในกฎแห่งกรรมนี้สะท้อนให้เห็นสังขธรรมของชีวิตและโลก ซึ่งปรากฏในวรรณคดีเรื่องไตรภูมิพระร่วง พระมาลัยคำหลวง ลิลิตพระลอ และวรรณคดีชาดกทั้งหลาย ซึ่งกล่าวถึงเรื่อง บาป บุญ นรก สวรรค์ ทั้งนี้เพื่อปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม โดยการสอน หรือแนะนำให้คนในสังคมประพฤติปฏิบัติชอบ เพื่อเป็นอันสงบสุขให้พบความสุขในโลกหน้า

“ความจงรักภักดี” ต่อพระมหากษัตริย์ เพราะถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของชีวิต จึงควรรถวายความจงรักภักดี ถวายชีวิตเป็นราชพลี เพราะเป็นการตายที่มีเกียรติสูงสุด ในลิลิตโองการแช่งน้ำ เป็นการแสดงความจงรักภักดีด้วยการตีมน้ำพิพัฒน์สัตยา โคลงพาลีสอนน้อง สอนข้อปฏิบัติตนในการเข้ารับราชการด้วยความจงรักภักดี นอกจากนี้ ค่านิยมในความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ยังปรากฏในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติทั้งหลาย

นอกจากนี้ วรรณคดียังได้สะท้อนชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคม ด้านศีลธรรมจริยธรรมไว้ในวรรณคดีคำสอน เพื่อเป็นหลักในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องเหมาะสม เช่น ในสุภาษิตสอนหญิง จะสอนจริยธรรมสำหรับสตรีในการปฏิบัติตนเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดี มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามี กตัญญูต่อบิดามารดา เป็นต้น ในเพลงยาวถวายโอวาท เป็นคำสอนหลักธรรมของผู้ปกครองที่ดี ความขยันหมั่นเพียรในการศึกษาหาความรู้ การรู้จักเลือกคบคน ส่วนในโคลงโลกนิติ เป็นคำสอนในด้านคติธรรม จริยธรรมอันดีงามแก่ชีวิต ได้แก่ ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความซื่อสัตย์สุจริต ความไม่ประมาท ความขยันหมั่นเพียร ความเมตตากรุณา ความกล้าหาญ และความอดทน เป็นต้น ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า คนไทยได้รับการอบรม และปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมมาตั้งแต่โบราณ ถึงแม้ว่าจริยธรรมจะมีบทบาทต่อสังคมต่างกันตามยุคสมัย อย่างไรก็ตาม จริยธรรมยังคงมีบทบาทสำคัญต่อสังคม เพราะจริยธรรมเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของบุคคลในสังคม เป็นสิ่งที่ยึดถือและปฏิบัติร่วมกันในสังคมให้อยู่รวมกันด้วยดีเป็นปกติสุข

จริยธรรมเป็นแนวทางความประพฤติ และการปฏิบัติทั้งทางกาย ทางวาจา และใจที่ดั่งงามเป็นประโยชน์ต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม เป็นสิ่งที่สังคมยอมรับว่าดี และต้องการให้มีอยู่ในสมาชิกของสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งต่อความสงบสุข ความเจริญ ตลอดจนความมั่นคงของชาติ ดังนั้น จึงจำเป็นต้องส่งเสริมให้คนในสังคมเป็นผู้มีจริยธรรม และสิ่งที่สำคัญก็คือควรพัฒนาจริยธรรมให้ฝังลึกเป็นค่านิยมอยู่ในลักษณะนิสัยและจิตใจของบุคคล เพื่อให้เป็นพื้นฐานหรือภูมิคุ้มกันให้บุคคลมีความละเอียดใจต่อการกระทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง และหันมาประพฤติปฏิบัติตนในสิ่งที่ถูกต้องดีงามตามมาตรฐานที่สังคมยอมรับและต้องการให้มีมากขึ้น

อภัสสร รัตนศรีปัญญา (2538:4) กล่าวว่า “การปลูกฝังจริยธรรมมีความสำคัญต่อการพัฒนาจิตใจของคนในชาติเป็นอย่างยิ่ง เพราะวาจริยธรรมเป็นเครื่องมือในการพัฒนาระดับจิตใจของมนุษย์ ในการที่จะแสดงหรือควบคุมพฤติกรรม ออกมาในลักษณะสังคมยอมรับหรือไม่ยอมรับการปลูกฝังจริยธรรม จะได้ผลตามจุดมุ่งหมายหรือไม่นั้นจะต้องอาศัยวิธีการ หรือแนวทาง

ในการพัฒนาจริยธรรม” นอกจากนั้น อาภัสสร รัตนศรีปัญญา (2538 4-5) ได้แสดงทรรศนะเพิ่มเติมว่า

หากจะปลูกฝังจริยธรรมแก่บุคคลในสังคมอย่างจริงจังแล้ว สถาบันการศึกษาเพียงแหล่งเดียว ไม่อาจฝึกฝนให้เป็นคนที่สมบูรณ์ได้ สถาบันต่างๆ ของสังคมอื่นๆ จะต้องให้ความร่วมมือ เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง และสถาบันทางศาสนา ตลอดจนสื่อมวลชน จึงควรเป็นแกนนำในการปลูกฝัง และส่งเสริมจริยธรรม เพื่อสร้างความสำนึกที่ถูกต้องตั้งงามให้เกิดขึ้นในจิตใจของบุคคล อันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาทางจริยธรรม ซึ่งสถาบันเหล่านี้มีลักษณะและวิธีการปลูกฝังจริยธรรมที่แตกต่างกันออกไปตามบทบาทและหน้าที่ สถาบันที่ใกล้ชิดบุคคลเป็นอันดับแรก คือ สถาบันครอบครัว พ่อแม่จึงเป็นบ่าวแรกที่ก่อตั้งลักษณะทางจริยธรรมให้แก่บุคคล อันดับถัดมา คือ สถาบันการศึกษา ซึ่งมีครูและเพื่อนเป็นผู้ถ่ายทอด ต่อจากนั้นก็จะเป็นสังคมเพื่อนบ้าน หน่วยงานและสังคมที่กว้างไกลออกไปตามลำดับ เนื่องจากกลุ่มสังคมหรือผู้ที่บุคคลใดใกล้ชิดผูกพันมาก ย่อมมีอิทธิพลต่อจริยธรรมของบุคคลนั้นอย่างมาก ด้วย ฉะนั้น ถ้าเขาได้อยู่ใกล้ชิดกับกลุ่มสังคมที่ดีหรือมีจริยธรรมสูง บุคคลนั้นก็จะมีจริยธรรมสูงตามไปด้วย และในทางตรงกันข้าม เมื่อบุคคลใดอยู่ใกล้ชิดกับกลุ่มสังคมที่มีจริยธรรมต่ำ เขาก็จะมีจริยธรรมต่ำลงด้วย อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ และสถาบันอีกแห่งหนึ่งที่มีอิทธิพลสำคัญมากต่อการปลูกฝังจริยธรรมในยุคของการพัฒนาทางเทคโนโลยี คือ สื่อมวลชน สื่อมวลชนสามารถปลูกฝังจริยธรรมให้กับผู้รับข่าวสารได้รวดเร็ว มีประสิทธิภาพ และทำได้โดยไม่มีข้อจำกัดในด้านเวลา

จากที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่า คุณธรรมจริยธรรมเกิดจากการปลูกฝังให้บุคคลได้มีโอกาสเห็น ได้ยิน ได้ฟัง จากสื่อมวลชนที่มีบทบาท และมีอิทธิพลในการส่งเสริมปลูกฝัง ตลอดจนแก้ปัญหาทางจริยธรรมในปัจจุบัน เพราะสามารถโน้มน้าวจิตใจของผู้คนให้คล้อยตาม นอกจากนี้ นิทานหรือวรรณกรรมนับว่าเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการปลูกฝังจริยธรรม โดยอาศัยพฤติกรรมของตัวละครเป็นสื่อในการถ่ายทอดคติ ข้อคิด และแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนที่พึงประสงค์ ดังที่ สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2507 109) ได้กล่าวถึงวรรณกรรมไว้ว่า “ผู้เขียนพยายามสร้างตัวละครขึ้น และตัวละครเหล่านั้น ผู้เขียนมักจะจำลองมาจากชีวิตจริง จึงพยายามให้นิยามของชีวิตในรูปต่างๆ เช่น ให้นิยามคนดี คนเห็นแก่ตัว คนแก่ คนสาว เด็ก ทำให้เราได้ศึกษาและเข้าใจพฤติกรรมของคน โดยทางอ้อมอันจะเป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตในสังคมเป็นอย่างดี” ความเห็นนี้สอดคล้องกับทรรศนะของ เบญจมาศ พลอินทร์ (2526:11) ที่กล่าวไว้ว่า

ธรรมดาสามัญในมนุษย์ย่อมต้องการอาหารเป็นเครื่องดำรงชีวิต ย่อมต้องการพบเห็นความสวยงาม เป็นสุนทรีย์ภาพทางตา ย่อมต้องการฟังเสียงที่ไพเราะเสนาะโสตทางหู และต้องการมีความเพลิดเพลิน เจริญใจ เพื่อพักผ่อนคลาย จึงเรียกได้ว่าคนธรรมดา ย่อมมีความต้องการสิ่งที่ให้ความรื่นรมย์แก่ชีวิต ทั้งทางปาก คือ รสของลิ้น ทางตา คือ การได้เห็น ทางหู คือ การได้ฟัง ทางใจ คือ การได้รับความเพลิดเพลิน ในอารมณ์ ทั้งนี้ มิได้เน้นความรู้สึกทางกาย ทางด้านการสัมผัส ส่วนที่สำคัญที่สุด วรรณคดีและวรรณกรรม คือ ทางใจ ความเอกรมย์ใจ ย่อมหาได้จากวรรณคดีและวรรณกรรม นับเป็นการลงทุนไม่มากนักแต่มีคุณค่าสูง เราอาจหาความสุขสนุกใจได้จากเนื้อเรื่องอันชวนติดตาม และสาระที่ควรจะนับว่าให้ประโยชน์แก่ชีวิต เราจะพบว่า คนทุกหมู่เหล่าชอบฟังนิทาน การเล่านิทานเป็นมุขปาฐะที่แพร่หลายที่สุด ทั้งเป็นต้นตอของวรรณกรรมลายลักษณ์ด้วย

พระอภัยมณี เป็นวรรณคดียอดเยี่ยมประเภทนิทานคำกลอน ที่สุนทรภู่ได้แต่งขึ้นด้วยจินตนาการ และโลกทัศน์อันกว้างไกล และลึกซึ้งยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือน มีลักษณะเด่นทั้งด้านเนื้อหา และแนวความคิดทางจริยธรรมที่ปรากฏในคำพูด และพฤติกรรมของตัวละครจนเป็นที่ชื่นชอบ และได้รับความนิยมนอย่างแพร่หลาย ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงปัจจุบัน ดังเช่น ตอนที่พระอภัยมณีสอนสินสมุทรเกี่ยวกับเรื่องที่ดินเป็นหนี้บุญคุณอุศเรน แสดงให้เห็นว่า พระอภัยมณีเป็นผู้ยึดมั่นในความสัตย์และกตัญญูอย่างยิ่ง จากเหตุการณ์เมื่อครั้งที่พระอภัยมณีได้โดยสารเรือของอุศเรนมาจากเกาะจนได้พบกับสินสมุทร นับว่าเป็นการช่วยให้รอดชีวิต และเมื่ออุศเรนพ่ายแพ้สินสมุทรในการต่อสู้แย่งชิงนางสุวรรณมาลี พระอภัยมณีจึงขอร้องให้สินสมุทรปล่อยอุศเรนไป เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณ พร้อมทั้งกล่าวถึงผลของความกตัญญูว่า เป็นคุณธรรมอันประเสริฐ เพราะเป็นที่ยกย่องสรรเสริญของคนทั่วไป ในทางตรงข้ามหากไม่มีความซื่อสัตย์ ไม่กตัญญูก็ย่อมถูกสาปแช่ง เสื่อมศักดิ์ศรี ดังที่พระอภัยมณีได้กล่าวแก่สินสมุทร ความว่า

แล้วตรัสบอกลูกน้อยกลอยสวาท
อันรักษาศิลสัตย์กัณฑ์
ทรลักษณ์นอกตัญญูตาเขา
ให้ทุกข์ร้อนนอนหงอทรพล

เจ้าหน่อเนื้อเชื้อชาติตั้งราชสีห์
ยอมเป็นที่สรรเสริญเจริญคน
เทพเจ้าก็จะแข่งทุกแห่งหน
พระเวทมนตร์เสื่อมคลายทำลายยศ
(พระอภัยมณี 2529*217)

และตอนที่สุดสาครถูกซีเปลือยผลักตกเหว พระโยคีที่เกาะแก้วพิสดารได้มาช่วยพาขึ้นจากเหว และได้สอนสุดสาครให้รู้จักพิจารณาจิตใจคนให้ลึกซึ้ง ให้รู้จักใช้สติปัญญา ความรู้ที่มีอยู่ตลอดจนปฏิภาณไหวพริบในการรักษาตัวให้รอดพ้นจากอันตราย พระโยคีใช้คำพูดที่นุ่มนวล เปี่ยมด้วยความรัก และความเมตตาในการอบรมสั่งสอน เพื่อปลอบประโลมใจสุดสาคร ซึ่งกำลังอยู่ในภาวะเสียขวัญ ดังความว่า

แล้วสอนวออย่าไว้ใจมนุษย์
ถึงแถววัลย์พันเกี่ยวที่เลี้ยวลด
มนุษย์นี้ที่รักอยู่สองสถาน
ที่พึงหนึ่งพึงได้แตกกายตน
แม้ใครรักรักมั่งชั่งชังตอบ
รู้สิ่งใดไม่สู้รู้วิชา

มันแสนสุดลึกล้ำเหลือกำหนด
ก็ไม่คาดเหมือนหนึ่งในน้ำใจคน
บิดามารดารักมักเป็นผล
เกิดเป็นคนคิดเห็นจึงเจรจา
ให้รอบคอบคิดอ่านนะหลานหนา
รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี
(พระอภัยมณี 2529 290)

จากตัวอย่างที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่า กวีได้แทรกจริยธรรมไว้ในบทสนทนา และพฤติกรรมของตัวละครอย่างมีศิลปะ ทำให้ผู้อ่านได้รับทั้งความเพลิดเพลิน และคติสอนใจในคุณลักษณะทางจริยธรรม ได้แก่ ความซื่อสัตย์ ความกตัญญูรู้คุณผู้มีพระคุณ ความมีปฏิภาณไหวพริบ รวมทั้งความเมตตากรุณา ซึ่งเป็นจริยธรรมที่สำคัญ และเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม นอกจากนี้

ยังทำให้ทราบถึงความรู้สึกนึกคิด หรือค่านิยมของคนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อันนำไปสู่ความเข้าใจในคุณค่าทางสุนทรีย์ ซึ่งกระตุ้นความสำนึกทางจริยธรรมได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดี เรื่อง พระอภัยมณี โดยอาศัยความรู้เกี่ยวกับคุณลักษณะทางจริยธรรมเป็นเครื่องมือในการศึกษา ซึ่งหวังว่าคงมีประโยชน์สำหรับประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดี เรื่อง พระอภัยมณี

ประโยชน์ของการศึกษาค้นคว้า

ทำให้เห็นคุณค่าของจริยธรรม ซึ่งเป็นหลักสำคัญในการดำเนินวิถีชีวิตของสังคมไทยในอดีต อันอาจนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อดำรงชีพอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข และอาจเป็นแนวทางในการศึกษาวรรณคดีเรื่องอื่นๆ ต่อไป

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี” ครั้งนี้ จะศึกษาตัวละครเพียง 16 ตัว เนื่องจากตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีมีจำนวนมาก ตัวละครบางตัวมีพฤติกรรมที่แสดงออกทางจริยธรรมไม่ชัดเจน และบางตัวไม่ปรากฏพฤติกรรมที่แสดงออกทางจริยธรรม ฉะนั้น จึงเลือกวิเคราะห์ตัวละครที่มีบทบาทเด่นในการแสดงจริยธรรม จำนวน 16 ตัว ได้แก่ 1) พระอภัยมณี 2) ศรีสุวรรณ 3) สินสมุทร 4) สุดสาคร 5) นางสุวรรณมาลี 6) นางละเวงวันพา 7) นางวาลี 8) นางเกษรา 9) อุศเรน 10) พราหมณ์วิเชียร 11) พราหมณ์โมรา 12) พราหมณ์सानน 13) โยคี 14) นางรำภาสะหรี 15) นางยุพาผกา และ 16) นางสุลาลีวัน

วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร โดยดำเนินการศึกษาค้นคว้าตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

- 1 ศึกษาวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีจากหนังสือ ตำรา เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2 ศึกษาจริยธรรมจากเอกสาร หนังสือ ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 3 วิเคราะห์ตัวละครที่มีพฤติกรรมที่แสดงออกทางจริยธรรม จากวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี ตามที่กำหนดไว้ในขอบเขตการศึกษา
- 4 เสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรม โดยจำแนกเป็นหัวข้อ ดังต่อไปนี้

- 1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรม
  - 1 1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรม
  - 1 2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรม
- 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี
  - 2 1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี
  - 2 2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี

1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรม

1 1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรม

ความหมายของจริยธรรม

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพุทธศักราช 2542 (2546 291) ได้ให้ความหมายของจริยธรรมว่า “หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ, ศีลธรรม, กฎศีลธรรม”

มาโนชญ์ ดันชวนิชย์ (2523 41) กล่าวว่า “จริยธรรม หมายถึง ความประพฤติที่ชอบที่พึงปรารถนาของผู้อื่นที่ได้พบเห็น ความประพฤติในที่นี้ หมายถึง พฤติกรรมของบุคคลแต่ละคนที่แสดงออกเป็นประจำเป็นอุปนิสัยสืบเนื่องมาจากความนึกคิด ความเชื่อถือ หรือนิสัยที่ได้สะสมไว้ มิใช่เป็นการกระทำที่แสดงออกมาโดยการเสแสร้งทั้งกาย วาจา และใจ จริยธรรมจึงมีความหมายว่า ความที่พึงปฏิบัติต่อตนเองและผู้อื่น”

ดวงเดือน พันธุนาวิน (2524 2) ให้ความหมายว่า

“จริยธรรม หมายถึง ลักษณะทางสังคมหลายลักษณะของมนุษย์ และมีขอบเขตรวมถึงพฤติกรรมทางสังคมประเภทต่างๆ ด้วยลักษณะที่ เกี่ยวข้อง จะมีคุณสมบัติประเภทใดประเภทหนึ่งในสองประเภทคือ เป็นลักษณะที่สังคมต้องการให้มีอยู่ในสมาชิกนั้น คือ เป็นพฤติกรรมที่สังคมนิยมชมชอบให้การสนับสนุน และผู้กระทำสวนมากเกิดความพอใจว่า การกระทำนั้นเป็นสิ่งถูกต้องเหมาะสมอีกประเภทหนึ่ง คือ ลักษณะที่สังคมไม่ต้องการให้มีอยู่ในสมาชิกของสังคม เป็นการกระทำที่สังคมลงโทษหรือพยายามกำจัด และผู้กระทำพฤติกรรมนั้นสวนมากรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องและไม่สมควร ฉะนั้นผู้ที่มีจริยธรรมสูงคือ ผู้ที่มีลักษณะและพฤติกรรมแรกมากกว่าและประเภทหลังน้อย”

อาภรณ์ พุกกะมาน และคนอื่นๆ (2528 36) ได้นิยามความหมายของจริยธรรมว่า “เป็นระบบของกฎเกณฑ์ที่ใช้จำแนกการกระทำที่ดี และการกระทำที่ชั่ว การกระทำที่ควรและการกระทำที่ไม่ควร

และเป็นทั้งแนวทางการประพฤติปฏิบัติทั้งกาย วาจา ใจที่ติงาม เพื่อบรรลุถึงสภาพการดำเนินชีวิตที่ติงามเป็นประโยชน์สุขต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และต่อสังคม”

สมใจ เขียวสด (2534 5) กล่าวว่า “จริยธรรม หมายถึง ปทัสถานของความประพฤติแห่งมนุษย์ในสังคมซึ่งเป็นบุคคลที่พึงยึดถือในการดำเนินชีวิต และการประกอบกิจกรรม เพื่อให้เกิดประโยชน์ เกิดความเจริญรุ่งเรืองและความสุขแก่ตนเอง ผู้อื่น และสังคม”

อนุวัติ คุณแก้ว (2538 15) กล่าวว่า “จริยธรรม หมายถึง การกระทำหรือการแสดงพฤติกรรมรวมทั้งความนึกคิดในสิ่งที่เหมาะสมต่อตนเองและสังคม ซึ่งก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง และพัฒนาตนเองและสังคม”

จากนิยามทั้งหมดที่กล่าวมาสรุปได้ว่า จริยธรรม หมายถึง การกระทำ การประพฤติปฏิบัติต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และต่อสังคมทั้งความคิด และเหตุผลที่สอดคล้องกับการปฏิบัติ ซึ่งเป็นเรื่องที่สังคมนิยมชมชอบให้การสนับสนุน และยอมรับว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องเหมาะสมตามขนบธรรมเนียมประเพณี กฎหมาย อุดมการณ์ การดำเนินชีวิต ทั้งกาย วาจา ใจ และเป็นการนำสันติสุขมาให้แก่สังคม และบุคคลได้ตามควรแก่กรณี

ความสำคัญของจริยธรรม

จริยธรรมมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการดำเนินชีวิตในทุกสังคมและในโลก ดังที่ นักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงความสำคัญของจริยธรรม ดังต่อไปนี้

วศิน อินทสระ (2518 จ-ฉ) กล่าวถึงจริยธรรมในด้านความสำคัญต่อสังคมว่า

“ผู้นำในสังคมหรือผู้นำรัฐต้องเป็นผู้มีจริยธรรมสูงพอที่ใครๆ จะเคารพได้อย่างสนิทใจ นอกจากนี้ผู้นำต้องมีความสามารถนำความสงบสุขทางใจมาสู่ปวงชนผู้ดำเนินตามได้ด้วย ปวงชนควรเลือกบุคคลที่มีลักษณะดังกล่าวมาเป็นผู้นำ สันติสุขจะเกิดขึ้นได้เพราะอาศัยผู้นำ จริยธรรมสอนให้คนเราเล็ดดูหมิ่นกดขี่คนจน ให้เอาใจใส่ดูแลเอื้อเฟื้อผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นบุพการีของชาติ สอนให้เราถ่อมตนเพื่อเข้ากันได้ดีกับคนทั้งหลาย ไม่วางโตโอหังอวดดี หรือก้าวร้าวผู้อื่น ลดทิฐิมานะลงให้มากๆ เพื่อจะได้มองเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง ไม่หลงตัวว่าสำคัญมีความรู้ความสามารถมากกว่าคนอื่น”

ดวงเดือน พันธุมนาวิน และ เพ็ญแข ประจวบจันท์ (2520 14) กล่าวว่า “การพัฒนาบุคคลในด้านที่สำคัญที่สุดก็คือ การปลูกฝังให้คนเป็นพลเมืองดี มีคุณธรรม เพื่อก่อให้เกิดความสงบสุขในสังคม การกระทำหน้าที่เพื่อความเจริญก้าวหน้าของประเทศชาติ การปกครองระบอบประชาธิปไตยจะเป็นไปได้อย่างสมบูรณ์ ก็ด้วยการที่พลเมืองของประเทศเป็นผู้มีจริยธรรมสูง รู้จักสิทธิหน้าที่ของตน เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว”

พนัส หันนาคินทร์ (2521 44) กล่าวถึงความสำคัญของจริยธรรมไว้ว่า “จริยธรรมเป็นความประพฤติอันพึงปฏิบัติต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และต่อสังคม เพื่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง เกษมสุขในสังคมและสมาชิกของสังคม

สาโรช บัวศรี (2526. 20) กล่าวว่า “จริยธรรมเป็นปัจจัยทางสังคมที่จะนำสันติสุขมาให้แก่บุคคลและสังคม เพราะว่าจริยธรรมเป็นเครื่องควบคุมอันตรกิริยาระหว่างมนุษย์และสังคม หรือสิ่งแวดล้อมทั้งปวง”

จากแนวความคิดของนักวิชาการที่กล่าวมา สรุปได้ว่า จริยธรรม หรือศีลธรรม เป็นสิ่งสำคัญมากจำเป็นต้องปลูกฝังให้กับคนในสังคม ถ้าคนในสังคมมีจริยธรรมสังคมก็จะมีความสุข แต่ถ้าคนในสังคมขาดจริยธรรม ก็จะทำให้สังคมวุ่นวาย เตือนร้อน ขาดความสุข ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า จริยธรรมเป็นมาตรฐานความประพฤติและความดีงามของมนุษย์ ซึ่งมีประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น ทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข

เกณฑ์ตัดสินจริยธรรม

เกณฑ์ที่มนุษย์ใช้เป็นหลักในการพิจารณาดัดสินการกระทำของบุคคลว่า พฤติกรรมเช่นใดควรกระทำหรือไม่ควรกระทำ แต่ละสังคมย่อมมีเกณฑ์ที่แตกต่างกันออกไป ดังที่ วิทย์ วิศทเวทย์ (2519 59-122) สรุปเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมไว้ 4 ประการ คือ

1 มนุษย์ควรทำตามจารีตประเพณีของสังคม สมาชิกคนใดประพฤติปฏิบัติตามจารีต ก็ถือว่าทำดีทำถูกต้อง แต่ไม่ควรนำเกณฑ์ของสังคมหนึ่งไปตัดสินการกระทำของคนที่อยู่ในอีกสังคมหนึ่ง เพราะจารีตประเพณีของสังคมใดก็เหมาะสมสำหรับสังคมนั้น

2 มนุษย์ควรทำตามมโนสำนึกหรือจิตสำนึกที่ดี มนุษย์ทุกคนต่างมีอินทรีย์พิเศษ หรือมโนธรรม อันเป็นความสำนึกในฐานะที่เป็นมนุษย์คนหนึ่ง ซึ่งเป็นเสียงภายในจิตใจที่ทำให้เราตัดสินใจได้ว่า อะไรถูก อะไรผิด มโนธรรมนี้จะฝังอยู่ในตัวมนุษย์ทุกคนตั้งแต่เกิด แต่อยู่ในลักษณะแฝง เมื่อมโนธรรมได้รับการพัฒนาถึงที่สุดแล้ว ทุกคนจะเห็นความถูกต้องดีงาม

3 มนุษย์ควรทำประโยชน์ให้แก่มหาชน สิ่งใดก็ตามที่บุคคลประพฤติปฏิบัติแล้วเป็นประโยชน์แก่คนทั่วไป ให้ความสุขมากกว่าความทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็นการกระทำที่ดี

4 มนุษย์ควรทำตามหน้าที่ เป็นการกระทำที่เกิดจากสำนึกในหน้าที่ การกระทำที่เกิดจากหน้าที่ เป็นการกระทำที่เกิดจากเหตุผล การกระทำที่ตั้งอยู่บนเหตุผล เป็นการกระทำที่เกิดจากกฎศีลธรรม การกระทำตามหน้าที่ จึงเป็นการกระทำที่ปราศจากเงื่อนไขใดๆ หรือมีสิ่งอื่นเคลือบแฝง

ลักษณะทางจริยธรรมในสังคมไทย

นักวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิ ได้แสดงทรรศนะ เกี่ยวกับลักษณะทางจริยธรรมในสังคมไทยไว้หลายลักษณะ ดังนี้

กระทรวงศึกษาธิการ (2521 7-16) ได้กำหนดเนื้อหาที่ต้องเรียนไว้ในวิชาจริยศึกษา รวม 30 ข้อ ไว้ในมวลประสบการณ์ที่หลักสูตรจัดให้ผู้เรียนได้เกิดการเรียนรู้ มีพฤติกรรมที่พึงประสงค์ พร้อมทั้งเป็นการปลูกฝัง และเสริมสร้างจริยธรรมให้แก่นักเรียนโดยตรงนั้น จัดอยู่ในกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย ดังนี้คือ

- 1 การไม่ประทุษร้ายต่อชีวิต และร่างกายของบุคคลและสัตว์
- 2 ความเมตตากรุณา
- 3 ความไม่ละโมภ และไม่ขโมย
- 4 ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และเสียสละ
- 5 การไม่ละเมิดของรักคนอื่น
- 6 การรู้จักความพอดี
- 7 การไม่พูดปด ไม่เบียดเบียน อำพรางความจริง การไม่ยุยงให้เกิดความแตกแยก และการไม่พูดคำหยาบ
- 8 การมีสัจจะ และความจริงใจ
- 9 การไม่หลง และเสพสิ่งเสพติด
- 10 การเป็นผู้รู้จักยับยั้งชั่งใจ รู้สึกผิดชอบชั่วดี
- 11 การเป็นผู้มีเหตุผล
- 12 ความละเอียด และเกรงกลัวต่อการกระทำชั่ว
- 13 ความขยันหมั่นเพียร
- 14 ความอดทน อดกลั้น
- 15 ความกล้าหาญ และเชื่อมั่นในตนเอง
- 16 ความกตัญญูกตเวที
- 17 ความซื่อสัตย์สุจริต
- 18 การทำให้สงบ มีสมาธิ และอารมณ์แจ่มใส
- 19 ความไม่เห็นแก่ตัว
- 20 ความประณีตละเอียดถี่ถ้วน
- 21 ความรับผิดชอบ
- 22 ความมีน้ำใจเป็นธรรม ไม่ลำเอียง
- 23 ความมีระเบียบวินัย และตรงต่อเวลา
- 24 การยอมรับความเปลี่ยนแปลง
- 25 มารยาท และนิสัยส่วนบุคคลในการกิน นอน ขับถ่าย แต่งกาย และสังคมระหว่างเพศ
- 26 มารยาทในการแสดงความเคารพ การขอร้อง การแสดงความขอบคุณ การขอความช่วยเหลือ การปฏิเสธ การแสดงความไม่เห็นด้วย การแสดงความยินดี การแสดงความเสียใจ การเล่น การพักผ่อน หย่อนใจ
- 27 หลักธรรมสำหรับผู้ยอมรับร่วมกัน ได้แก่ ความสามัคคี ความเสียสละ การให้อภัย ความเอื้อเฟื้อ การยอมรับความคิดเห็นของบุคคลอื่น ความเห็นอกเห็นใจ
- 28 ความเป็นผู้มีวัฒนธรรม และปฏิบัติตามประเพณีนิยม
- 29 ความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์
- 30 การแก้ไขข้อบกพร่อง การปฏิบัติจริยธรรม ได้แก่ ผิดศีลธรรม ระเบียบ และจารีตประเพณี

ดวงเดือน พันธุมนาวิน และ เพ็ญแข ประจวบจันทน์ (2520 3-6) ได้ศึกษาเกี่ยวกับลักษณะต่าง ๆ ของมนุษย์กับจริยธรรม และแบ่งจริยธรรมออกเป็น 4 ลักษณะ คือ

1 ความรู้เชิงจริยธรรม หมายถึง ความรู้ในสังคมของคนถือว่า การกระทำชนิดใดดีควรกระทำ และการกระทำชนิดใดเลวควรงดเว้น ลักษณะพฤติกรรมประเภทใดเหมาะสมหรือไม่เหมาะสม ปริมาณความรู้เชิงจริยธรรมขึ้นอยู่กับอายุ ระดับการศึกษา และพัฒนาการทางสติปัญญาด้วย

2 ทศนคติเชิงจริยธรรม หมายถึง ความรู้สึกของบุคคลเกี่ยวกับลักษณะ หรือพฤติกรรมเชิงจริยธรรมต่างๆ ว่าตนชอบหรือไม่ชอบพฤติกรรมนั้นๆ เพียงใด ทศนคติเชิงจริยธรรมของบุคคลส่วนมากจะสอดคล้องกับค่านิยมในสังคมนั้น แต่บางคนในสถานการณ์ปกติ อาจมีทศนคติต่างไปจากค่านิยมทางสังคมได้ ทศนคติเชิงจริยธรรมมีความหมายกว้างกว่าความรู้เชิงจริยธรรม เพราะทศนคติเชิงจริยธรรมรวมถึงคุณสมบัติที่สำคัญ ซึ่งสามารถใช้ทำนายพฤติกรรมเชิงจริยธรรมได้แม่นยำกว่าการใช้ความรู้เชิงจริยธรรมแต่เพียงอย่างเดียว และคาดได้ว่าสาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเรียนรู้จริยธรรมในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทศนคติเชิงจริยธรรม อันเป็นผลต่อเนื่องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเชิงจริยธรรมด้วย เพราะความรู้ความรู้สึกเชิงจริยธรรมนี้ ซึ่งเคย์ (ดวงเดือน พันธุมนาวิน 2520 210 อ้างอิงมาจาก Kay 1970) ได้เสนอแนะว่า ในการฝึกอบรมจริยธรรมของเยาวชน ควรใช้วิธีการปลูกฝังทศนคติเชิงจริยธรรมเป็นหลัก ซึ่งมีส่วนสัมพันธ์กับพฤติกรรมเชิงจริยธรรมอย่างใกล้ชิดด้วย

3 เหตุผลเชิงจริยธรรม หมายถึง การที่บุคคลให้เหตุผลในการที่จะเลือกกระทำหรือเลือกที่จะไม่กระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง เหตุผลที่กลาวนี้จะแสดงให้เห็นถึงเหตุจูงใจ หรือแรงจูงใจที่อยู่เบื้องหลังการกระทำต่างๆ ของบุคคล การศึกษาเหตุผลเชิงจริยธรรม จะทำให้ทราบวาบุคคลที่จริยธรรมแตกต่างกัน อาจมีการกระทำที่คล้ายคลึงกันได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ เพียเจท์ และโคลเบอร์ก (ดวงเดือน พันธุมนาวิน 2520 5 อ้างอิงมาจาก Piaget, 1932 & Kohlberg, 1969) ได้ยืนยันว่า เหตุผลเชิงจริยธรรมเป็นเครื่องแสดงพัฒนาการทางจริยธรรมของบุคคล นอกจากนี้การใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมยังมีความสัมพันธ์กับพัฒนาการด้านสติปัญญา อารมณ์ และพฤติกรรมของบุคคลด้วย

4 พฤติกรรมเชิงจริยธรรม หมายถึง การที่บุคคลแสดงพฤติกรรมที่สังคมนิยมชมชอบ หรืองดเว้นการแสดงที่ฝ่าฝืนกฎเกณฑ์หรือค่านิยมในสังคมนั้น พฤติกรรมเชิงจริยธรรม ซึ่งเป็นการกระทำที่สังคมเห็นชอบและสนับสนุนมีหลายประเภท เช่น การเสียสละเพื่อส่วนรวม การช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก เป็นต้น นอกจากนี้พฤติกรรมเชิงจริยธรรมอีกพวกหนึ่ง คือ พฤติกรรมในสถานที่ที่ยั่ววนใจ หรือในสถานการณ์ที่ยั่วให้บุคคลกระทำผิดกฎเกณฑ์เพื่อประโยชน์ส่วนตัวบางประการ พฤติกรรมเชิงจริยธรรมในสภาพยั่ว เช่น การโกงสิ่งของ เงินทอง หรือคะแนน การลักขโมย และการกล่าวเท็จ เป็นต้น ซึ่งอาจรวมเรียกว่า พฤติกรรมเกี่ยวกับความไม่ซื่อสัตย์ ซึ่งผู้มีจริยธรรมสูงยอมงดเว้นการกระทำพฤติกรรมที่ไม่ซื่อสัตย์นี้ พฤติกรรมเชิงจริยธรรมเป็นสิ่งที่สำคัญมากกว่าด้านอื่นๆ ทั้งนี้ เพราะการกระทำในทางที่ดีและเลวของบุคคลนั้น ส่งผลโดยตรงต่อความผาสุก และความทุกข์ของสังคม การศึกษาด้านอื่นๆ ของจริยธรรมจึงเป็นเพียงเพื่อให้เข้าใจ และสามารถทำนายพฤติกรรมในสถานการณ์ต่างๆ ของบุคคลเท่านั้น

สายสุรี จุติกุล (2523 18-19) กลาวไว้ในการประชุมทางวิชาการเกี่ยวกับจริยธรรมไทยว่า คณะทำงานกำหนดนโยบายและแผนพัฒนาเด็กระยะยาวด้านจริยธรรม ได้กำหนดจริยธรรมไว้ 2 ระดับ คือ จริยธรรมพื้นฐาน กับจริยธรรมอื่นๆ ดังนี้

จริยธรรมพื้นฐาน ได้แก่

1 การรักความจริง การไม่พดปด และไม่ฉ้อฉล การรักษาคำมั่นสัญญา การมีความกล้าที่จะรับความจริง และมีความละเอียดใจที่จะนำความไม่จริงไปสู่ผู้อื่น

2 การไม่เบียดเบียนกัน การรักษาสัทธา และความชอบธรรมของผู้อื่น โดยมีความรัก และความเมตตาเป็นรากฐาน

3 ความละเอียดใจต่อการกระทำผิด หรือความชั่วใดๆ

4 ความรู้จักพอ ความไม่โลภและไม่หลง การจัดการชีวิตของตนโดยสันโดษ จริยธรรมอื่นๆ ได้แก่

1 การบังคับตนเอง การมีวินัยในตนเอง มีความรับผิดชอบต่องานตนเอง

2 มีความรับผิดชอบตอสังคม เคารพระเบียบ เคารพกฎหมาย กฎข้อบังคับ

3 ความเสมอภาค มีความเป็นธรรมในสังคม รักษาและเคารพในสิทธิของผู้อื่น การไม่เบียดเบียนกัน ฯลฯ

4 ความเสียสละ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ฯลฯ

5 ความซื่อสัตย์ ความไม่ฉ้อโกง ความตรง ไม่พูดเท็จ ให้ร้าย รักษาความจริง ฯลฯ

6 ความกล้า มีความกล้ารักความจริง พูดความจริง กล้าที่จะมีความคิดเห็นเป็นของตนเอง รวมทั้งกล้าที่จะสู้กับความผิดเพื่อความถูกต้อง

7 การมีแนวความคิดกว้าง มีความพร้อมที่จะรับฟังความคิดเห็นที่ต่างจากตน ฯลฯ

8 ความสามัคคี มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการรวมงานกับผู้อื่น

9 ความเข้าใจในศาสนา และมีหลักธรรมศาสนายึดเหนี่ยว รักสันโดษ รู้จักพอ ไม่โลภ ไม่หลง ฯลฯ

10 ความมีเมตตา กรุณา และให้อภัย

11 ความพากเพียร และอดทน

12 การรู้จักคุณค่าของการทำงาน การใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ มีทัศนคติดีต่องานบริสุทธิ์ทุกประเภท คาของคนที่การทำงาน ฯลฯ

13 การรู้จักค่าของทรัพยากร กล่าวคือด้วยการประหยัดและออม ฯลฯ

1.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรม

วิชาญ สวางพงษ์ (2520 121) วิเคราะห์ “ค่านิยมจากรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ (สมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 3)” พบว่า

ค่านิยมทางสถาบันการปกครองนั้น นิยมผู้ปกครองที่มีอำนาจ มีความรู้ มีทศพิธราชธรรม มีความซื่อสัตย์ ด้านค่านิยมเกี่ยวกับลักษณะของผู้ปกครอง นิยมผู้มีชาติวุฒิ วิทยุฒิ และปัญญาวุฒิ การปฏิบัติตนต่อผู้ปกครองต้อง มีลักษณะความจงรักภักดีและซื่อสัตย์สุจริตเป็นประการสำคัญ ค่านิยมเกี่ยวกับหลักการปกครองนั้น ถือว่าต้องมีการใช้อำนาจเด็ดขาด ความเสมอภาคต่อผู้ปกครอง เปิดโอกาสและยอมรับฟังการแสดงความคิดเห็น ตลอดจนมีการปูนบำเหน็จความดีความชอบ

รัตนา สถิตานนท์ (2520 40) ได้ศึกษาวิเคราะห์ “สุภาษิตพระร่วงในแง่วัฒนธรรม” และได้เปรียบเทียบคำสอนในสุภาษิตพระร่วงกับธรรมะทางพุทธศาสนาบางหมวด ปรากฏว่า มีคติธรรมที่สอดคล้องกันอยู่เป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นว่า ค่านิยมในสังคมไทยมีลักษณะใกล้เคียงกับค่านิยมในพุทธศาสนา

พจน์ อัยราชวงศ์ (2521 152-157) ได้วิจัยเรื่อง “จริยศึกษาของสตรีในสุภาษิตสอนหญิง คำกลอน” โดยศึกษาในเชิงวิจารณ์คำสอนที่ปรากฏในเรื่อง พบว่า บทบาทและฐานะทางสังคมของ สตรียังอยู่ในวงแคบกว่าบุรุษ กล่าวคือ สตรีได้รับการอบรมสั่งสอนให้มีหน้าที่จัดการเกี่ยวกับการบ้าน การเรือน ส่วนบุรุษเป็นฝ่ายออกไปทำหน้าที่ในสังคมนอกบ้าน คือ เป็นฝ่ายหาเลี้ยงครอบครัว และต้องรับใช้ประเทศชาติ ด้วยการรับราชการทหารตามกฎหมายเกณฑ์ในสมัยนั้น จากการแบ่งหน้าที่ ความรับผิดชอบต่างๆ มากกว่าสตรี คือ เป็นทั้งหัวหน้าครอบครัว และผู้ปกป้องประเทศชาติ ยามศึกสงครามด้วย

ปัญญา บริสุทธิ์ (2523 99) ได้ศึกษาเรื่อง “โลกทัศน์ของคนไทยจากวรรณกรรมคำสอน สมัยสุโขทัย” สรุปผลการวิจัยได้ว่า

ในทางศาสนาและจริยธรรม คนไทยสมัยสุโขทัย มีจิตใจอ่อนน้อม มีเหตุผล และมีอิสระในการเลือกโดยมีเหตุผลสมควรที่สุด ได้รับการอบรมทั้งทางครอบครัว ทางประเพณี และทางศาสนา ให้เป็นผู้รักความสงบ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ประพฤติตนด้วยเหตุผลอันสมควร ปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความเต็มใจ ในทางการปกครองและเศรษฐกิจ การปกครองเป็นไปอย่างอะลุ่มอลวย ทางเศรษฐกิจ คนสุโขทัยมีเสรีภาพในทางค้าขาย และดำเนินกิจการอาชีพทุกอย่างทางวัฒนธรรม คนไทยสมัยสุโขทัย ยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างเคร่งครัด ส่วนทางภาษานั้นพบว่า คนสุโขทัยมีความหยิ่งและสำนึก ในความเป็นไทยอย่างยิ่ง จะเห็นได้จากการมีตัวอักษรเป็นของตนเอง ในทางศิลปกรรมมีความสามารถ สูงสุดในทางช่าง ตลอดจนมีความคิดสร้างสรรค์ที่ตีงาม ความสำนึกทางสังคม คนไทยสมัยสุโขทัย สามารถวางระเบียบแบบแผนของสังคมได้อย่างมั่นคงและมีเหตุผล

ศรีสุตา จริยกุล (2526.38) ได้ศึกษาวรรณคดีคำสอนเรื่องสุภาษิตพระร่วง พบว่า สุภาษิตพระร่วง เป็นคำสั่งสอนจริยธรรม และความประพฤติแก่ประชาชนคล้ายกับเป็นกฎระเบียบ หรือ ข้อตกลงที่เป็นธรรมะของการอยู่ร่วมกันในสังคมของชาวสุโขทัย

รำพึง ศิลาลง (2530 390-393) ได้ศึกษาวรรณคดีคำสอนประเภทร้อยกรอง ช่วงก่อนได้รับ อิทธิพลจากวรรณกรรมตะวันตกในเชิงจริยธรรม สรุปผลได้ว่ากวีได้ใช้วิธีการสอน โดยผ่านตัวละครที่มี ฐานะเป็นที่ยอมรับของสังคม คือ โคลงทศรถสอนพระราม โคลงพาลีสอนน้อง โคลงราชสวัสดิ์ กฤษณา สอนน้องคำฉันท์ และใช้วิธีการสอนโดยตรงไม่ผ่านตัวละคร คือ สุภาษิตพระร่วง สุภาษิตสอนหญิง เพลงยาวถวายโอวาท สวัสดิ์รักษา โคลงโลกนิติ และอิศริญาณภาษิต วรรณคดีคำสอนทั้ง 10 เรื่อง ให้ คุณค่าในเชิงจริยธรรมที่สอดคล้องกับจริยศาสตร์ในพุทธศาสนา

ดวงมน จิตรจันทน์ (2534 108-511) ศึกษา “คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” พบว่า

กระบวนการสร้าง-เสพวรรณคดียุคนี้ มีรากฐานมาจากมโนทัศน์ 3 ประการ คือ มโนทัศน์เรื่อง การเล่น มโนทัศน์ของการบำเพ็ญบารมีในโลกทัศน์ทางพุทธศาสนา และมโนทัศน์การเกลากลอน ซึ่งเป็น ปัจจัยต่อการสร้างงานกวีในยุคต่อมา คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดียุคนี้ คือ คุณค่าทางสุนทรียะ ซึ่งกระตุ้นความสำนึกทางจริยธรรม ตัวละครจะมีลักษณะรวมอย่างปฤชุน เป็นนวลักษณ์ที่พัฒนาจาก

สมัยอยุธยา กวีสามารถปรับใช้ฉันทลักษณ์เดิม และขนบในงานบางประเภท เพื่อเสนอความคิดใหม่โดยเฉพาะปรัชญาชีวิต และความยิ่งใหญ่ของมนุษย์

พรรัตน์ สุวรรณรัตน์ (2539.บทคัดย่อ) ได้ศึกษา “วิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องสามก๊ก ตามแนวจริยศาสตร์” พบว่า ประวัติชีวิตพฤติกรรมและบทบาทของตัวละคร มีความสัมพันธ์ต่อกัน โดยประวัติชีวิตเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดพฤติกรรม และบทบาทของตัวละคร ให้แสดงออกทั้งคำพูด ความรู้สึกนึกคิด และการกระทำ ซึ่งพฤติกรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องสามก๊ก มีความสอดคล้องกับหลักการทางจริยศาสตร์ที่ทำให้บังเกิดความเข้าใจชีวิตและโลก

นอกจากนี้ เตชะ ชวภักดี (2542:147-150) ได้วิเคราะห์ “หลักจริยธรรมในวรรณคดีสุภาษิตพระร่วง” พบว่า

สุภาษิตพระร่วงเป็นจริยธรรมข้อปฏิบัติสำหรับชนชาวสุโขทัย โดยการนำหลักคำสอนของพุทธศาสนา มาผสมผสานกับคตินิยม ความเชื่อ และวิถีชีวิต และประสบการณ์ในการดำเนินชีวิตของคนในสังคมนั้นๆ สุภาษิตพระร่วงจึงเป็นวรรณกรรมคำสอน ในเรื่องการประกอบอาชีพด้วยความสุจริต ขยันอดทน อดออม ไม่เบียดเบียนผู้อื่น สอนให้มีความรับผิดชอบ เป็นผู้ใฝ่ศึกษาหาความรู้ ประพฤติตนให้ถูกต้องตามคลองธรรม ไม่ให้มีความประมาทในการดำเนินชีวิตในสถานการณต่างๆ การปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความเมตตาช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ตลอดจนการปลูกฝังจริยธรรม และปลูกจิตสำนึกให้คนไทยเกิดความสามัคคี เกิดความรักชาติ และมีความภาคภูมิใจ และห่วงแหนในวัฒนธรรมของชาติ สุภาษิตพระร่วงเป็นวรรณคดีที่มีเนื้อหาเหมาะสม และสอดคล้องกับสังคมชาวพุทธ สามารถให้ผลที่เป็นจริงถูกต้องแก่ผู้ปฏิบัติเสมอ เพราะเป็นหลักธรรมความจริง ตามที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้มา และสามารถนำไปใช้ได้ทุกเมื่อในการดำเนินชีวิตประจำวัน

2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี

2.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี

ประจักษ์ ปรภาพิทยากร (2529.15-138) ได้แสดงทรรศนะไว้ในเรื่อง “วรรณคดีวิเคราะห์พระอภัยมณี” ขึ้นในโอกาสฉลอง 200 ปี สุนทรภู่โดยสรุปสาระสำคัญจากการวิเคราะห์เรื่องพระอภัยมณีทุกด้าน ตั้งแต่เนื้อเรื่องโดยย่อข้อวิพากษ์ถึงประวัติความเป็นมาของเรื่องพระอภัยมณีภาพสะท้อนจากเรื่อง ในด้านต่างๆ ทำให้ผู้อ่านได้ทราบข้อเท็จจริงและอรรถรสที่ได้จากเรื่อง ตลอดจนความคลาดเคลื่อนในเรื่องพระอภัยมณี ทำให้ผู้อ่านได้รับความเพลิดเพลินยิ่งขึ้น

สมบัติ จันทร์วงศ์ (2537 163-209) ได้กล่าวถึงผลงานของสุนทรภู่ไว้ใน “โลกทัศน์ของสุนทรภู่” สรุปได้ว่าความเชื่อตามคติทางพุทธศาสนาในโลกนี้ก็ คือ การเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ และสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกหรือจักรวาลที่เราอาศัยอยู่นี้ถูกคุกคามโดยอำนาจของบุญกรรม แต่ในทรรศนะของสุนทรภู่เห็นว่า “ชีวิตในปัจจุบัน คือ ชีวิตที่มีความหมาย แต่ชีวิตในโลก หมายถึง ในสังคมมนุษย์ ชีวิตที่แท้จริง คือ ชีวิตที่บุคคลอยู่ร่วมกับผู้อื่น ไม่ใช่ชีวิตที่อยู่โดดเดี่ยวตามธรรมชาติ การอยู่ตามลำพังนอกสังคมนั้น เป็นสิ่งที่จะนำมาเปรียบเทียบกับชีวิตในสังคมไม่ได้เลย”

โอสถ โกศิน (2537 14-16) ได้เรียบเรียงเรื่อง “การศึกษาคำกลอนสุนทรภู่เรื่องพระอภัยมณี” โดยรวบรวมบทกลอนตอนที่สำคัญ และวิเคราะห์สาระสำคัญจากบทกลอนอธิบายความประกอบในแต่ละตอนได้อย่างเหมาะสม เห็นภาพพจน์อย่างชัดเจน ทำให้บรรดาคำกลอนต่างๆ ของสุนทรภู่ นักศึกษายิ่งขึ้น เพราะนอกจากจะได้อ่านบทกลอนที่ไพเราะ แล้วยังได้ทราบถึงความคิดของคนในสมัยโบราณว่าเขามีหลักและคติประจำใจ การดำรงชีวิตของคนไทยอย่างไร

เปลื้อง ณ นคร (2543 317-321) ได้กล่าวถึงวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีไว้ในประวัติวรรณคดีไทยว่า

คำกลอนเรื่องพระอภัยมณีเป็นอมตวรรณกรรมของสุนทรภู่ ถึงแม้ว่าเนื้อเรื่องจะพันสมัย แต่แก่นสารของเรื่องเกี่ยวกับความรัก ความซึ้ง ความสัตย์ ความเสียสละนั้น เป็นสิ่งที่จับใจทุกคน ทุกสมัย ตัวละครในเรื่องมีทั้ง บรรพชิต เด็ก นามสว คนชรา นักรบ ปีกาจ ยักษ์ ผู้วิเศษ กษัตริย์ คนสามัญจากในเรื่องมีทั้ง ในน้ำ บนบก ในป่า ในพระราชวัง ในสนามรบ จึงกล่าวได้ว่า พระอภัยมณีนั้นเป็นเรื่องของคนทั้งโลก นับว่าเป็นนิยายแท้ ซึ่งสุนทรภู่ได้แต่งขึ้นจากจินตนาการ และอัจฉริยภาพของตน มีความยาวถึง 64 ตอน การดำเนินเรื่องแต่ละตอนมีความเชื่อมโยงกัน ตัวละครแต่ละตัวมีบทบาทคล้อยไปตามพฤติกรรมที่เชื่อมโยงกัน เหมือนเป็นบุคคลจริง นอกจากนี้ สุนทรภู่ได้ถ่ายทอดเรื่องราวด้วยการนำความคิด ค่านิยม และคติคำสอนตามหลักธรรมทางพุทธศาสนา มาแทรกไว้ในพฤติกรรมของตัวละครได้อย่างแนบเนียน

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี มีผู้ศึกษาวิจัยในประเด็นต่าง ๆ สรุปได้ดังนี้

วินัย ภูระหงษ์ (2523:111-112) ได้วิจัยเรื่อง “พระอภัยมณี พระเอกศิลปิน” จากการศึกษาเกี่ยวกับตัวละคร พบว่า

พระอภัยมณีเป็นพระเอกศิลปินโดยบุคลิกลักษณะ คือ รูปร่างงดงาม มีความสุภาพอ่อนน้อมต่อชนทุกชั้น เป็นผู้มีความกล้าหาญ อารมณ์อ่อนไหว สะเทือนใจง่าย เจ้าชู้ มีความอ่อนโยน ไม่นิยมความรุนแรง รักความสงบและปรารถนาให้ทุกคนอยู่รวมกันโดยสันติ เข้าใจในแก่นแท้ของโลกีย์ เชื่อมมั่นในหลักธรรมของศาสนา เฉลียวฉลาดรอบคอบ รู้เท่าทันคน ยึดมั่นในความสัตย์และกตัญญู มีความรู้ในการรบ มีความสามารถในการปกครอง ถึงแม้ว่าพระอภัยมณีจะขาดความรับผิดชอบต่อหน้าที่สามี แต่พระอภัยมณีก็เป็นตัวละครที่มีบุคลิกลักษณะอย่างคนที่มีอยู่ในชีวิตจริง ในการศึกษาพฤติกรรมของพระอภัยมณีทำให้เห็นค่านิยมของพระอภัยมณี ในเรื่องความสำคัญของวิชาความรู้ ค่านิยมในความซื่อสัตย์กตัญญู มีค่านิยมในรูปแบบของสตรี และเป็นผู้ที่มีความรักศักดิ์ศรี

พัทธยา จิตต์เมตตา (2523) ได้ศึกษาอวัจนสารในวรรณคดีเรื่อง “พระอภัยมณี” ผลการศึกษา พบว่า

ในวรรณคดีเรื่อง “พระอภัยมณี” มีการสื่อสารเชิงอวัจนสาร โดยใช้อวัจนสารทั้ง 7 ประการ คือ เทศภาษา กาลภาษา เนตรภาษา สัมผัสภาษา อากาณภาษา วัตถุภาษา และปริภาษา โดยเฉพาะ

อาการภาษา ที่กวีบรรยายถึงอากัปกริยา หรือพฤติกรรมของตัวละครมีปรากฏมากกว่าอวัจนสารอื่นๆ ร่องลงมา คือ สัมผัสภาษา ส่วนที่ปรากฏน้อยที่สุด ได้แก่ เนตรภาษา และอวัจนสารเหล่านั้น พบในบทบรรยายมากกว่าบทสนทนา นอกจากนี้ยังพบว่า อวัจนสารในแต่ละประเภทมีความสัมพันธ์กันตลอดเวลา เมื่อมีการสื่อสารเช่นเดียวกับอวัจนสารและวัจนสาร ซึ่งมักจะใช้ควบคู่กันไป

นาวาเอกไพโรจน์ นรชาติธำรงวิทย์ (2533 196-198) ได้วิเคราะห์ความเชื่อในเรื่องพระอภัยมณีพบว่า มีความเชื่ออยู่ 3 ด้าน ดังนี้

1 ความเชื่อด้านไสยศาสตร์ ปรากฏความเชื่อด้านเวทมนตร์คาถา เครื่องรางของขลัง สิงห์ศจรย์ และผีสิงเทวดา

2 ความเชื่อด้านโหราศาสตร์ ปรากฏความเชื่อเรื่องลางบอกเหตุ การจับยามดวงชะตา ความฝัน และการสะเดาะเคราะห์

3 ความเชื่อด้านพุทธศาสตร์ ปรากฏความเชื่อเรื่องกรรม วิบากกรรม วัฏสงสาร นิพพาน และอานิสงส์ของการบวช

ความเชื่อทั้ง 3 ด้านนี้มีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินเรื่อง คือช่วยให้เรื่องดำเนินไปด้วยดี สร้างความตื่นเต้นและสนุกสนาน เพิ่มรสชาติให้กับเรื่องมากขึ้นมีบทบาทต่อการสร้างฉาก คือ สร้างฉากให้มีบรรยากาศเป็นธรรมชาติสมจริง เหมาะสมกับโอกาสและเหตุการณ์ในท้องเรื่อง ก่อให้เกิดจินตภาพ และมีบทบาทต่อการสร้างตัวละคร ให้มีบุคลิกและคุณสมบัติเฉพาะตัว อาจกล่าวได้ว่า ความเชื่อเป็นองค์ประกอบสำคัญ ที่ช่วยให้เรื่องพระอภัยมณีค้ำกลอนเป็นวรรณกรรมเอกของไทย ที่ทรงคุณค่าทั้งด้านวิชาการและด้านนันทนาการอย่างแท้จริง

ขนิษฐา ดันติพิมล (2535:422-423) ได้ศึกษาวิเคราะห์ “ความเหลือเชื่อในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่” ผลการวิจัยพบว่า

ความเหลือเชื่อเกี่ยวกับตัวละคร และความเหลือเชื่อเกี่ยวกับสิ่งของวิเศษ เป็นความเหลือเชื่อที่มีลักษณะเด่นกว่าความเหลือเชื่อทางไสยศาสตร์ ทั้งนี้เพราะลักษณะของความเหลือเชื่อเกี่ยวกับตัวละครและสิ่งของวิเศษ เป็นสิ่งที่สุนทรภู่ได้จินตนาการขึ้นมาเองเป็นส่วนใหญ่ แม้ว่าตัวละครบางตัวหรือสิ่งของวิเศษบางชนิดจะได้เคยมีปรากฏมาแล้วก็ตาม แต่สิ่งเหล่านั้นสุนทรภู่ก็ได้ผสมผสานขึ้นใหม่ จนมีลักษณะที่แตกต่างไปจากเดิม และถ้าเมื่อนึกถึงสิ่งนั้นขึ้นมา จะทำให้จดจำได้ว่า เป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ อาทิ เจือก แม้ว่าหลายคนจะเคยรู้จักมาแต่โบราณกาลแล้ว แต่สุนทรภู่ได้จินตนาการขึ้นมาใหม่ โดยให้ความแปลกประหลาดพิสดารไปกว่าเดิม คือ เมื่อใดที่กล่าวถึงเจือก คนทั่วไปจะเข้าใจและรู้จักเจือกตามที่สุนทรภู่ได้จินตนาการขึ้นมาในเรื่องพระอภัยมณี กล่าวคือ ทอนบนเป็นคนทอนล่างเป็นปลา สามารถพูดภาษามนุษย์ได้ มีบุตรที่เก่งกล้าสามารถ มากกว่าที่จะรู้จักเจือกตามสภาพความเป็นจริง ซึ่งเจือกคือปลาพะยูนนั่นเอง หรือปีในพระอภัยมณีซึ่งแต่เดิมรู้จักกันเพียงแต่ว่า เป็นเครื่องดนตรีไทยประเภทเป่า สุนทรภู่ก็ได้จินตนาการปีให้มีความแปลกประหลาด มีคุณลักษณะพิเศษที่ นอกจากจะเป่าให้ไพเราะแล้วยังสามารถเป่าชาศัตรูใต้ หรือเป่าเพื่อสะกดให้คนหลับได้ หรือเป่าเรียกคนให้คืนกลับมาหาตนได้ นับว่าสุนทรภู่ได้จินตนาการปีของพระอภัยมณีให้เป็นปีวิเศษ มีคุณลักษณะใช้ประโยชน์ได้หลายประการ เป็นต้น นอกจากนี้ ลักษณะความเหลือเชื่อเกี่ยวกับสิ่งของวิเศษ ที่สุนทรภู่ได้จินตนาการขึ้นในปัจจุบันได้มีสิ่งของวิเศษนั้น ๆ เกิดขึ้นแล้ว เช่น เรือโจรสลัด เครื่องดนตรี โตะอาหาร ฯลฯ เป็นต้น ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า

การสร้างจินตนาการขึ้นเอง และจินตนาการผสมผสานกับสิ่งที่เคยปรากฏมีมาแล้วของสุนทรภู่ เป็นสิ่งที่ทำให้นิทานคำกลอนทั้ง 4 เรื่องของสุนทรภู่มีความสนุกสนาน แปลกประหลาด พิสดาร และทำให้เป็นวรรณคดีที่แตกต่างไปจากวรรณคดีเรื่องอื่นๆ ในยุคสมัยเดียวกัน

สายชล ไทยสมบูรณ์ (2542:163-164) ได้ศึกษาวิเคราะห์ “การสื่อสารของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี” ไว้ว่า

มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาการสื่อสารของตัวละคร โดยมุ่งพิจารณาวิธีการสื่อสาร เนื้อหาสาระของสาร การเลือกใช้สาร และสื่อของตัวละครผู้ส่งสาร และการตอบสนองของตัวละครผู้รับสาร ที่มีต่อสารและสื่อ โดยใช้ข้อมูลจากสถานการณ์การสื่อสารที่สำคัญ อันมีผลต่อการดำเนินเรื่องผลการศึกษา พบว่าตัวละครมีพฤติกรรมการสื่อสารหลายรูปแบบ ในแต่ละสถานการณ์การสื่อสาร ตัวละครจะเลือกใช้สื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ และสภาพแวดล้อมการสื่อสาร เพื่อให้สารที่สื่อไปนั้นบรรลุวัตถุประสงค์ที่ต้องการ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแจ้งให้ทราบ เพื่อเสนอหรือชักจูงใจ เพื่อสร้างความพอใจ หรือความบันเทิง และเพื่อสอน หรือให้การศึกษาตัวละคร ผู้ส่งสารมักจะใช้ทั้งวัจนภาษาและอวัจนภาษารวมกัน เพื่อให้ได้รับผลตอบสนองตามวัตถุประสงค์ให้มากที่สุด ในด้านผลของการสื่อสารของตัวละคร จะมีทั้งประสบความสำเร็จ และไม่ประสบความสำเร็จซึ่งขึ้นอยู่กับคุณสมบัติ และปัจจัยย่อยขององค์ประกอบการสื่อสาร ตลอดจนสภาพแวดล้อมการสื่อสาร

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าว ได้ให้ความรู้ และแนวความคิดในแง่มุมต่างๆ ได้อย่างกว้างขวาง และเป็นแนวทางที่จะทำให้การวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีสำเร็จตามความมุ่งหมายที่ตั้งไว้

บทที่ 3

การวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี

วรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีเป็นผลงานชิ้นเอกของสุนทรภู่ ซึ่งได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสร ให้เป็นวรรณคดียอดเยี่ยม ประเภทนิทานคำกลอน ทั้งนี้ เพราะมีความดีเด่นทั้งด้านเนื้อหา สำนวนโวหารไพเราะ และแทรกแนวคิดทางจริยธรรมไว้ในคำพูด และพฤติกรรมของตัวละครได้อย่างแนบเนียน เป็นที่ชื่นชอบและได้รับความนิยมนิยมอย่างแพร่หลาย ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มาจนถึงปัจจุบัน จะเห็นได้จากการนำเรื่องพระอภัยมณีมาแสดงหุ่นกระบอก หุ่นละครโรงเล็กของครูสาคร ยังเขียนสด และนำมาแสดงเป็นละคร ตลอดจนนำมาสร้างเป็นการ์ตูนแพร่ภาพทางโทรทัศน์ เพื่อให้ความรู้และความบันเทิงแก่ผู้ชม ตลอดจนถึงคิดต่างๆ ที่ปรากฏในพฤติกรรมของตัวละคร ซึ่งเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติ และสามารถนำมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ที่เป็นประโยชน์สำหรับตนเองและผู้อื่น ในการอยู่ร่วมกันในสังคม

ในการวิจัยครั้งนี้จะศึกษาจริยธรรมของตัวละครที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี โดยเลือกศึกษาเฉพาะตัวละครที่มีพฤติกรรมแสดงออกทางจริยธรรม จำนวน 16 ตัว ได้แก่

1) พระอภัยมณี 2) ศรีสุวรรณ 3) สินสมุทร 4) สุดสาคร 5) นางสุวรรณมาลี 6) นางละเวงวันพา 7) นางวาลี 8) นางเกษรา 9) อุกเรน 10) พราหมณ์วิเชียร 11) พราหมณ์โมรา 12) พราหมณ์सानน 13) โยคี 14) นางรำภาสะหรี 15) นางยุพาผกา และ 16) นางสุลาสรีวัน

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาพฤติกรรมของตัวละคร พบว่า ตัวละครทั้ง 16 ตัว มีพฤติกรรมที่แสดงออกทางจริยธรรมประมวลได้ 8 ประการ ดังต่อไปนี้

- 1 ความซื่อสัตย์และจงรักภักดี
- 2 ความมีสติปัญญา
- 3 ความเมตตากรุณา
- 4 ความไม่ประมาท
- 5 ความกตัญญูกตเวที
- 6 ความพากเพียรและอดทน
- 7 ความกล้าหาญและเด็ดเดี่ยว
- 8 ความอ่อนน้อมถ่อมตน

1 ความซื่อสัตย์และจงรักภักดี

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพุทธศักราช 2542 (2546 382) ให้ความหมายของคำว่า “ความซื่อสัตย์” ไว้ว่า “ความซื่อสัตย์ คือ ประพฤติตรงและจริงใจ, ไม่คิดคดทรยศ, ไม่คดโกงและไม่หลอกลวง” สอนประภาศรี สีหอำไพ (2540 61) กล่าวว่า “ความซื่อสัตย์สุจริตเป็นความซื่อตรงต่อตนเอง ซื่อตรงต่อเวลา ต่อหน้าที่รับผิดชอบ ปฏิบัติตนในคุณธรรม ทำตามคำสัญญาและคำพูด

ปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับ แบบแผนประเพณี มีความยุติธรรม และซื่อตรงต่อการปฏิบัติงานในหน้าที่” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพุทธศักราช 2542 (2546 818) ให้ความหมายของคำว่า “ภักดี” ไว้ว่า “น ความจงรัก, ความเลื่อมใสยิ่ง (ส)” และพระมหาวีจ อัจใจ (2543:45) กล่าวว่า “ความซื่อสัตย์เป็นหลักธรรมหรือข้อปฏิบัติต่อหน้าที่ ทำให้บุคคลที่ประพฤติตามหลักธรรมข้อนี้ รู้จักสิทธิหน้าที่ของตนอันแสดงถึงความจงรักภักดี ทำให้ตนเองเป็นคนมีความรับผิดชอบ มีวินัยในตนเอง” นอกจากนี้ สุวณี สุวรรณวัจน์ และคนอื่นๆ (2531:82) กล่าวถึงความซื่อสัตย์ ว่า

ความซื่อสัตย์เป็นความตรง จริ่งใจ ไม่คดโกง ไม่หลอกลวง เข้าลักษณะของ “สัจจะ” หรือ “ความจริง” ความจริงหรือสัจจะต่อบุคคล คือ มีความจริงใจกับบุคคลทั้งหลายที่มีความเกี่ยวข้องกับเรา เช่น พ่อแม่ ครู อาจารย์ เพื่อนๆ เป็นผู้ประพฤติกับผู้อื่นอย่างสม่ำเสมอ ไม่เป็นคนหน้าไหว้หลังหลอก หรือ ปากอย่างใจอย่าง ความจริงต่อบุคคลนี้เรียกได้หลายแบบ เช่น ถ้าจริงต่อมิตรเรียก “ซื่อตรง” ถ้าจริงต่อผู้บังคับบัญชาเรียก “สวามีภักดี” และถ้าจริงต่อผู้มีพระคุณเรียกว่า “กตัญญูกตเวที”

ฉะนั้นในงานวิจัยครั้งนี้ จึงให้นิยามคำว่า “ความซื่อสัตย์และจงรักภักดี” ว่า เป็นการประพฤติตรงต่อหน้าที่ ตรงต่อความสัตย์ (วาจา) การปฏิบัติตามค่านิยมของสังคม ซื่อตรงต่อมิตร ต่อบ้านเมือง ซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อผู้บังคับบัญชา และซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามีหรือภรรยา

จริยธรรมด้านความซื่อสัตย์และจงรักภักดี ปรากฏในพฤติกรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่อง พระอภัยมณีทั้งหมด 13 ตัว ได้แก่

- 1 1 พระอภัยมณี
- 1 2 ศรีสุวรรณ
- 1 3 นางสุวรรณมาลี
- 1 4 นางละเวงวิณฑพา
- 1 5 นางเกษรา
- 1 6 นางรำภาสะหรี
- 1 7 นางยุพาผกา
- 1 8 นางสุลาสีวัน
- 1 9 นางวาลี
- 1 10 สุตสาคร
- 1 11 พราหมณ์วิเชียร
- 1 12 พราหมณ์โมรา
- 1 13 พราหมณ์सानน

1 1 พระอภัยมณี

พระอภัยมณีเป็นกษัตริย์ครองเมืองผลึก เป็นโอรสของท้าวสุทัศน์กับนางปทุมเกสรแห่งเมืองรัตนา มีอนุชาชื่อศรีสุวรรณ พระอภัยมณีถูกขับไล่ออกจากเมืองพร้อมกับอนุชา ตั้งแต่อายุได้

15 ปี เนื่องจากท้าวสุทัศน์ไม่พอใจที่พระอภัยมณีเลือกเรียนวิชาเป่าปี ศรีสุวรรณเลือกเรียนวิชากระบี่กระบอง ทั้งสองพี่น้องจึงต้องออกเดินทางอย่างไร้จุดหมาย และได้ผจญภัยต่างๆ นานา จนกระทั่งได้ครองเมืองผลึก ซึ่งเป็นเมืองของนางสุวรรณมาลีเมียของพระองค์ และในตอนสุดท้ายพระอภัยมณีก็ออกบวช

ความซื่อสัตย์ของพระอภัยมณี คือ พระอภัยมณีเป็นผู้ที่มีความซื่อตรงต่อหน้าที่ ซื่อตรงต่อคานิยมของสังคมในยุคก่อน และซื่อตรงต่อวาจา ซึ่งปรากฏในพฤติกรรม ดังนี้

1 1 1 ความซื่อตรงต่อหน้าที่

1) การดูแลเอาใจใส่ต่อความสงบสุขของบ้านเมือง

พระอภัยมณีได้แสดงความเอาใจใส่ต่อการรักษาความสงบสุขของบ้านเมืองอย่างเห็นได้ชัด เมื่อขึ้นครองเมืองผลึกภารกิจแรกของพระอภัยมณี คือ การสั่งให้ทหารซ่อมแซมป้อมปราการทั้งหมด และเกณฑ์ไพร่พลช้างม้าไว้คอยรับทัพอุตรเรน และประกาศรับสมัครคนดีมีฝีมือมาช่วยราชการบ้านเมือง ดังความว่า

จึงออกท่องพระโรงรัตนัชชาวล
อุตรเรนเห็นจะกลับมาทำศึก
เร่งตั้งป้อมซ่อมแปลงกำแพงไว้
ทั้งม้ารถคชสารทหารรบ
ทั้งปากได้ฝายเหนือเรงกะเกณฑ์
ให้อาลักษณ์แดงทำคำรับสั่ง
แล้วบอกไปให้เมืองเอกโทตรี
ทั้งลองหนทนคงเข้ายงยุทธ์
รู้ตำราฟ้าดินสิ้นชำนาญ
ให้มาเป็นข้าเฝ้าเราจะเลี้ยง
ตวงเห็นชอบนอนนพเคราะห์รัก

ดำรงสการกับมหาเสนาใน
เหมือนเรานึกมันคงอย่าสงสัย
เกณฑ์พวกไพร่พลหัดให้จัดเจน
ให้รู้ครบทางทางทั้งตั้งเขน
ออกตระเวนแคว้นแคว้นแดนบุรี
ไปปิดทั้งประตูบุรีศรี
ว่าใครมีวิทยาวิชากร
เพลงอาวุธเข้มแข็งกำแหงหาญ
ประกอบกรกลศึกที่ลี้ลับ
ให้ชื่อเสียงรุ่งเรืองเครื่องประดับ
เสด็จกลับเข้าปราสาทราชวัง
(พระอภัยมณี 2529 254-255)

ภารกิจดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่า พระอภัยมณีมีความห่วงใยบ้านเมือง เห็นถึงความซื่อตรงต่อหน้าที่พิทักษ์รักษาความสงบสุข โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ การป้องกันภัยจากข้าศึกศัตรู

2) การอนุเคราะห์เกื้อกูลต่อข้าราชการ

หลังจากสงครามเก้าทัพ พระอภัยมณีได้ปูนบำเหน็จแก่เหล่าทหารโดยถ้วนหน้า ส่วนผู้ที่เสียชีวิตก็มอบให้ญาติมารับแทน แสดงถึงความเอาใจใส่ บำรุงเลี้ยงดูข้าราชการอย่างทั่วถึง เป็นการแสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติของผู้ปกครองที่ดี คือ การอนุเคราะห์ข้าราชการให้มีความสุข ดังความว่า

ฝ่ายองค์พระอภัยเจ้าไตรจักร
เจ้ายกทัพขยับทหารออกด้านตี

จึงสั่งอัครชายามารศรี
ผู้ใดมีความชอบประกอบการ

จรงวาลชั้นแดไฟรใหไดถวน
ทวยวางกลางณรงค์ใหวงศวาน

พอสมควยตคักดีอัครฐาน
รับประทานถวนทวทุกตัวคน
(พระอภัยมณี 2529 375)

3) การอนุเคราะห์ต่อมิตรและใหอภัย

พระอภัยมณีไดใหความอนุเคราะห์ต่อมิตร คือ สาธุศิษย์ของพระโยคี ไดแก จิน จาม พราหมณ์ แขน และฝรั่ง ซึ่งโดยสารเรือมาด้วยกัน และจัดใหไปอยูตามหัวเมืองรอบนอก เพื่อทำหน้าที่ แจงเหตุขาศึก การใหรางวัลแกบรรดาสาธุศิษย์ดังกลาว แสดงวาพระอภัยมณีไมทอดทิ้งผูเคยรวม ชะตากรรม เป็นการเอื้อเพื่อเกื้อกูลที่สงผลให้เกิดมิตรภาพ และเพิ่มพูนความจงรักภักดีต่อพระองค์ ดังความวา

แลวรางวัลบรรดาสาธุศิษย์
ลวนจินจามพราหมณ์แขนฝรั่งปน
ประทานเมียสาวสาวขาวน้อยน้อย
กับกำป็นบรรทุกเกลือขาวปลา
ใหไปอยูบุรีรอบขอบประเทศ
ใหมีไพรสำหรับอยูกับตน

ซึ่งตามติดปรนนิบัติเมื่อขัดสน
ทั้งรือยคนคุยากลำบากมา
ถวนทั้งรือยรูปางตามภาษา
ทั้งเงินหารือยทวทุกตัวคน
คอยแจงเหตุตั้นลึกศึกสิงหล
ทั้งรือยคนคนละรือยไมน้อยใจ
(พระอภัยมณี 2529*299)

นอกจากการใหความอนุเคราะห์ต่อมิตรแลว พระอภัยมณียังใหความช่วยเหลือเกื้อกูล และให อภัยตอศัตรู ซึ่งเห็นไดจากการสงใหปลอยเชลยศึก ซึ่งอยูในเมืองผลึกใหออกจากคุก แลวเดินทางกลับ บ้านเมืองของตน ดังความวา

ใหยกโทษโปรดฝรั่งทั้งระเดน
พอเช็ดหลาบปราบปรามตามทำนอง
ใหทั้งลากำป็นสลบแลน
แขนฝรั่งทั้งเจ้ทั้งบาวนาย

ที่จับเป็นคุมขังไว้ทั้งสอง
แลวคืนของขำไท้ที่ไมตาย
ไปเขตแดนตามประสงค้จำนงหมาย
กราบถวายบังคมลาไปธานี
(พระอภัยมณี 2529*299)

จากการกระทำดังกล่าวชี้ให้เห็นวา พระอภัยมณีเป็นกษัตริย์ที่มีความซื่อตรงตอหน้าที่ โดยเฉพาะการใหความอนุเคราะห์เกื้อกูลต่อข้าราชการบริพารใหมีความสุข ตลอดจนการใหความเอื้อเพื่อ เกื้อกูลตอมิตร และใหอภัยตอศัตรู ซึ่งเป็นการผูกมิตรให้เกิดสัมพันธไมตรีต่อกัน อันกอใหเกิด ความศรัทธา เพิ่มพูนความจงรักภักดีต่อพระองค์ และความสงบสุขของบ้านเมือง

1 1 2 การปฏิบัติตามคานิยมของสังคัม

ในฐานะผู้นำ พระอภัยมณีได้ตระหนักถึงฐานะ และหน้าที่ของตนที่จะต้องแสวงหาวิชา ความรู้ ซึ่งเห็นได้จากตอนที่พระอภัยมณีเข้าพบบิดา และได้ทราบความประสงค์ที่จะให้ตนออกไป

แสวงหาความรู้ เพื่อเตรียมตัวให้เหมาะสมที่จะขึ้นครองกรุงรัตนาสืบไป ซึ่งตรงกับความคิดของตน จึงปฏิบัติตามด้วยความยินดี และออกเดินทางจากกรุงรัตนากับพร้อมด้วยศรีสุวรรณ มุ่งตรงไปทางทิศตะวันออกตั้งแต่ตอนพลบค่ำของคืนนั้น เดินทางไปจนถึงหมู่บ้านจันทคามพบอาจารย์ที่มีความชำนาญในการเป่าปี่ พระอภัยมณีชอบในการดนตรีจึงเลือกเรียนเป่าปี่ จนมีความเชี่ยวชาญในการเป่าปี่ จึงเดินทางกลับบ้านเมือง ดังความว่า

จึงทูลความตามจิตเจตนา
หวังแสวงไปตำแหน่งสำนักปราชญ์
ก็สมจิตเหมือนลูกคิดทุกคืนวัน

ลูกคิดมาจะประมาณกี่นานครั้น
ซึ่งรู้ศาสตร์เวทพิเศษขยัน
พอแสงจันทร์แจ่มฟ้าจะลาจร

แล้วแต่งองค์สอดทรงเครื่องกษัตริย์
แล้วลีลามาสถิตบนแท่นทอง
จึงชวนกันจรจรลจากสถาน
ศศิธรจรแจ้งกระจางตา

เนารัตน์เรื่องศรีไม่มีสอง
จนย่ำมือสุริยนสนธยา
ออกทวารเบื้องบูรพทิศา
ทั้งสองราเดินเรียงมาเคียงกัน

สิบห้าวันต้นเดินในไพรสมนต์
เรียกบ้านจันทคามพราหมณ์พฤตมา
อาจารย์หนึ่งชำนาญในการยุทธ์
รำกระบองป้องกันกายสภนธ์
อาจารย์หนึ่งชำนาญในการปี
ผู้ใดฟังวังเวงในวิญญานต์

ถึงตำบลบ้านหนึ่งใหญ่หนักหนา
มีทศปาโมกข์อยู่สองคน
มีอาวุธชุดมาดั่งหาฝน
รักษาตนมิให้ต้องคมศัสตรา
ทั้งดีดสีแสนเสนาะเพราะหนักหนา
เฉลิมนิทราลิมกายดั่งวายปราณ

อันทานครูอยู่ตึกตำแหน่งนี้
จึงตำรัสตรัสแก่พระน้องยา

ผีปากปีเปาเสนาะเพราะหนักหนา
อันวิชาสิ่งนี้พี่ชอบใจ

ประมาณเสร็จเจ็ดเดือนโดยวิตถการ
สิ้นความรู้ครูประสิทธิ์ไม่ปิดบัง

พระกุมารได้สมอารมณ์หวัง
จึงสอนสั่งอุปัเทห์เป็นเล่ห์กล
(พระอภัยมณี 2529 1-5)

1 1 3 การยึดมั่นในความสัตย์

พระอภัยมณีเป็นผู้ที่ปฏิบัติตนอยู่ในคุณธรรม ความสัตย์ คือ สัตย์ต่อวาจา และสัตย์ต่อผู้อื่น เห็นได้จากเหตุการณ์ในตอนที พระอภัยมณีเห็นนางผีเสื้อสมุทรไปอยู่บนเกาะมหิงขิงขร และได้พบกับอุศเรน ซึ่งค้นหาท้าวสิลราชกับนางสุวรรณมาลีมาถึงเกาะแห่งนี้ พระอภัยมณีกับอุศเรนได้ไต่ถามเรื่องราวซึ่งกันและกันโดยตลอด เมื่อพระอภัยมณีรู้ว่าอุศเรนเป็นคู่มั่นของนางสุวรรณมาลีหญิงที่ตนมีใจผูกพันอยู่เช่นกัน แต่ด้วยความเห็นใจที่อุศเรนมีความมุ่งมั่นออกติดตามหาคู่มั่นด้วยความทุกข์ระทมใจ พระอภัยมณีจึงให้สัจจะกับตนเองว่าจะไม่แย่งนางสุวรรณมาลี ดังความว่า

พระอภัยมณีได้แจ้งแถลงเล่า
พยายามตามหาด้วยอาวรณ์
นำส่งสารการชายตายเพราะหญิง
จะผูกพันกันไว้เป็นไมตรี

รู้ว่าเขาจะเป็นคู่คู่สมร
เป็นทุกข์ร้อนรักนางถึงอย่างนี้
ไม่ควรชิงพระธิดามารศรี
จึงพาที่มีให้หมางระคางคำ
(พระอภัยมณี 2529 200)

และเมื่อสนทนากันด้วยอัธยาศัยไมตรี พระอภัยมณีกับอุศเรนจึงสัญญาเป็นพี่น้องกัน
ตั้งคำกล่าวของอุศเรน ความว่า

เชิญพระองค์ลงเรือรวมกับข้า
พระแก้วนักษัตรกษัตริย์

เที่ยวติดตามพระธิดามารศรี
นี้กวางพี่น้องกันไมฉันทา
(พระอภัยมณี 2529 200)

การให้คำสัตย์สัญญาดังกล่าว เป็นเหตุให้พระอภัยมณีต้องรักษาคำสัตย์ ดังเช่น ในเหตุการณ์
เมื่อเดินทางไปพบสินสมุทรกับนางสุวรรณมาลี อุศเรนขอนางสุวรรณมาลีคืน แต่สินสมุทรไม่ยอมจึง
เกิดการสู้กัน ครั้นเมื่ออุศเรนพ่ายแพ้ พระอภัยมณีจึงขอร้องให้สินสมุทรคืนนางสุวรรณมาลีแก่อุศเรน
ถึงแม้ว่าจะมีความขัดแย้งภายในจิตใจ อันเนื่องมาจากความรักที่ตนมีต่อนางสุวรรณมาลี แต่ด้วย
ความเป็นผู้มีสัจระลึกถึงสัตย์สัญญาดังกล่าว พระอภัยมณีจึงยับยั้งใจไว้ได้ ตั้งความว่า

พระอภัยได้ฟังสินสมุทร
อย่าว่าวุ่นหุนหันเช่นนั้นเลย
อันองค์อุศเรนนี้อรินัก
พอโดยสารทานก็รับลงเรือมา
ช่วยบอกความตามแต่ผมของเจ้า
เธอเป็นคู่คู่ขอรโ

จึงวาสุดเสนาหาบิดาเอ๋ย
เหมือนทราชมเขยช่วยพระบิดา
เธอผูกรักชื่อตรงเหมือนวงศา
จึงเห็นหน้าลูกน้อยกลอยทุกข์
น้ำใจเขาจะคิดเห็นเป็นไหน
มิใช่ใครนอกนั้นจะกันทาง
(พระอภัยมณี 2529 214)

12 ศรีสุวรรณ

ศรีสุวรรณเป็นอนุชาของพระอภัยมณี เลือกรเรียนวิชากระบี่กระบองจนมีความเชี่ยวชาญ
แต่พระบิดาเห็นว่า เป็นวิชาสำหรับคนทั่วไปไม่เหมาะสมที่จะเป็นกษัตริย์ จึงถูกขับไล่ออกจาก
เมืองรัตนาพร้อมกับพระอภัยมณี ในขณะที่อายุเพียง 13 ปี ต่อมาพลัดพรากจากกัน แต่ได้พราหมณ์
ทั้งสามคน คือ วิเชียร โมรา และसानน ช่วยเหลือและสัญญาเป็นพี่น้องกัน ทั้งสี่คนจึงออกตามหา
พระอภัยมณีไปจนถึงเมืองรมจักร ซึ่งอยู่ในภาวะสงคราม ศรีสุวรรณและพราหมณ์ทั้งสามจึงอาสา
ออกรบจนได้ชัยชนะ ท้าวทศวงศ์เจ้าเมืองรมจักรจึงปูนบำเหน็จรางวัลให้ ต่อมาเมื่อรู้ว่าศรีสุวรรณ
เป็นลูกกษัตริย์จึงจัดพิธีอภิเษกกับแก้วเกษราพระธิดา และได้ครองเมืองรมจักร

ศรีสุวรรณเป็นผู้ที่มีความซื่อตรงต่อหน้าที่ และซื่อตรงต่อระเบียบแบบแผนประเพณี ปรากฏ
ในพฤติกรรมต่าง ๆ ดังนี้

1 2 1 ความซื่อตรงต่อหน้าที่

ในฐานะกษัตริย์ ศรีสุวรรณได้แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้ปกครองที่ดี ในการป้องกันบ้านเมือง และดูแลความสงบสุขแก่ราษฎรในเหตุการณ์ต่อไปนี้

1) การดูแลเอาใจใส่ต่อความสงบสุขของบ้านเมือง

หลังจากขึ้นปกครองเมืองรมจักร ศรีสุวรรณได้ใคร่ครวญถึงเหตุการณ์ที่ผ่านมาแล้ว เข้าใจว่า ท้าวอุเทนซึ่งเคยเป็นคู่ศึกชิงนางเกษราจะต้องยกกองทัพมาโจมตีอีก จึงคิดป้องกันบ้านเมืองโดยมอบหมายให้พราหมณ์ทั้งสามไปปกครองเมืองรายรอบนอกเมืองรมจักรไว้ โดยให้พราหมณ์โมราไปอยู่เมืองจารึกทางทิศตะวันออก พราหมณ์วิเชียรไปอยู่เมืองปรากฏทางทิศเหนือ และพราหมณ์सानนไปปกครองเมืองสายัณห์ทางทิศตะวันตก เพื่อรักษาเสถียรภาพของเมืองรมจักร ดังความว่า

จึงปรึกษาสามพราหมณ์ตามวิตก	จะให้ยกกองทัพไปรับเขา
คอยกำจัดศัตรูอยู่ดูเบา	บุรีเวรราษฎรจะร้อนรน
จะให้พี่โมราปรีชาชาญ	เป็นผู้ผ่านเมืองจารึกได้ฝึกฝน
ทั้งไพร่พลได้ชำนาญการประจัญ	อยู่ตามลบูรพาทิศคึดสงคราม
อันตัวพิวิเชียรได้เรียนรู้	จงไปอยู่เมืองปรากฏราษฎรสนาม
เป็นฝ่ายเหนือเมื่อจะเกิดการสงคราม	คอยปราบปรามไพร่ทมิฬมาร
อันพราสายัณห์ตะวันตก	เป็นทางบกปรบักษ์มักหักหาญ
พิสานนกลศึกฝึกชำนาญ	ไปอยู่ด่านพาราเมืองสายัณห์
แล้วประทานเครื่องยศกลดกระบี่	พานพระศรีสารพัดล้วนจัดสรร
ให้คุ้มพลคนละหมื่นพันฉกรรจ์	เป็นจอมจันตประเทศเขตนคร
	(พระอภัยมณี 2529 167)

นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่า ศรีสุวรรณมีความห่วงใยไพร่ฟ้าประชาชน เอาใจใส่ต่อหน้าที่รักษาและปกป้องเสถียรภาพของบ้านเมือง ในตอนที่ศรีสุวรรณเตรียมออกเดินทางกับสินสมุทร เพื่อตามหาพระอภัยมณี ศรีสุวรรณได้สั่งความกับสามพราหมณ์ให้ช่วยดูแลเมืองรมจักรแทน และขอให้เสนาอำมาตย์ปฏิบัติหน้าที่ของตนด้วยความรักและสามัคคีต่อกัน ดังความว่า

ทอดพระเนตรเห็นสามพราหมณ์พี่เลี้ยง	เรียกมาเคียงแท่นสุวรรณแล้วบรรหาร
แล้วเล่าความตามเรื่องเคื่องรำคาญ	จะคิดอ่านตามองค์พระทรงธรรม์
ทั้งสามพี่น้องสนิทชีวิตน้อง	ช่วยปกป้องเวียงชัยไอศวรรย์
แล้วสั่งฝ่ายนายทหารชาญฉกรรจ์	เกณฑ์กำปั่นหุ้มทองสักสองร้อย
ดูเลือกสรรบรรดาโยธาหาญ	ที่เคยกการเกณฑ์ไปได้ใช้สอย
แล้วสั่งเสนาในทั้งใหญ่่น้อย	ทำนองค่อยครองกันอย่าฉันทา
	(พระอภัยมณี 2529 190-191)

และด้วยความห่วงใยธิดาคือนางอรุณรัศมี และเหล่าข้าราชการจึงมอบหมายให้นางเกษราปกครองดูแลบุคคลในราชสำนัก ให้มีความสุขเหมือนกับที่ตนปฏิบัติ ดังความว่า

อยู่กล่อมเกลี้ยงเลี้ยงอรุณรัศมี
อันหนึ่งเลาสาวสวรรค์พนักงาน

อย่าหยิกติลุกยาคอยว่าชาน
ให้สำราญเหมือนพ็อยอยู่ในบุรี
(พระอภัยมณี 2529 192)

2) การอนุเคราะห์ที่เกื้อกูลต่อข้าราชการบริพาร

ศรีสุวรรณเป็นกษัตริย์ที่ให้ความอนุเคราะห์ต่อข้าราชการบริพาร ด้วยการให้รางวัลและมอบทรัพย์สินตุงการนางสนมบริวารทั้งหลายให้แก่ข้าราชการบริพาร ส่งผลให้เกิดความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระองค์ เป็นผลดีต่อการบริหารบ้านเมือง ดังเช่น ในตอนที่แต่งตั้งให้พราหมณ์ทั้งสามไปปกครองเมืองรายรอบกรุงมัจฉกร พร้อมทั้งมอบทรัพย์สินตุงการให้ตามความเหมาะสม ดังความว่า

จะให้พี่โมราปรีชาชาญ
ทั้งไพร่พลให้ชำนาญการประจัญ
อันตัวพี่วีเชียรได้เรียนรู้
เป็นฝ่ายเหนือเผื่อจะเกิดการสงคราม
อันพาราสัยณห์ตะวันตก
พี่सानกลศึกฝึกชำนาญ
แล้วประทานเครื่องยศกลดกระบี่
ให้คุ้มพลคนละหมื่นพันฉกรรจ์

เป็นผู้ผ่านเมืองจาริกได้ฝึกฝน
อยู่ตำบลบูรพทิศาคิดสงคราม
จงไปอยู่เมืองปรากฏราชอาณาจักร
คอยปราบปรามไพร่ทมิฬมาร
เป็นทางบกปรปักษ์มักหักหาญ
ไปอยู่ด่านพาราเมืองสายัณห์
พานพระศรีสารพัดล้วนจัดสรร
เป็นจอมจันตประเทศเขตนคร
(พระอภัยมณี 2529 167)

และการปูนบำเหน็จรางวัลแก่ข้าทาสผู้มีความดีความชอบ เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี และก่อให้เกิดผลดีต่อบ้านเมือง ดังเช่นในตอนี่ ศรีสุวรรณให้รางวัลแก่ทหารทั้งสามที่ลอบไปสืบข่าว และนำศิระษะของพระอภัยมณีมาถวายได้สำเร็จ ดังความว่า

แล้วรางวัลบรรดาที่มีความชอบ
ให้มีตุงดงามทั้งสามชาย

ซึ่งลักลอบเอาศิระษะมาถวาย
เป็นตัวนายฝ่ายทหารผลาญศัตรู
(พระอภัยมณี 2529 479)

1 2 2 การปฏิบัติตามค่านิยมของสังคม

ในฐานะผู้นำ ศรีสุวรรณได้ตระหนักถึงฐานะและหน้าที่ของตน ตามค่านิยมของสังคม ว่าผู้ที่จะเป็นผู้นำจะต้องมีความรู้ความสามารถ เหมาะสมในการเป็นผู้นำ หรือผู้ปกครองบ้านเมือง และเมื่อทราบวัตถุประสงค์ของบิดา จึงยินดีและปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจ และออกเดินทางจากกรุงรัตนากับพระอภัยมณี เดินทางในป่า 15 วัน ถึงหมู่บ้านจันตคาม แล้วเลือกเรียนวิชากระบี่กระบอง จนมีความเชี่ยวชาญในเพลงกระบี่กระบอง และการใช้อาวุธต่างๆ ดังความว่า

แล้วแดงองค์สอดทรงเครื่องกษัตริย์
แล้วลีลามาสถิตบนแท่นทอง
จึงชวนกันจรจรลจากสถาน
ศศิธรจรแจ้งกระจ่างตา

เนาว่ารัตนเรืองศรีไม่มีสอง
จนย่ามั่งสุเรียนสนทยา
ออกทวารเบื้องบูรพทิศา
ทั้งสองราเดินเรียงมาเคียงกัน

สิบห้าวันตื่นเดินในไพรสมณต์
เรียกบ้านจันตคามพราหมณ์พิศุข
อาจารย์หนึ่งชำนาญในการยุทธ์
รำกระบองป้องกันกายสภนธ์
อาจารย์หนึ่งชำนาญในการปี
ผู้ใดฟังวังเวงในวิญญูณ

ถึงตำบลบ้านหนึ่งใหญ่หนักหนา
มีทิศาปาโมกข์อยู่สองคน
มีอาวุธชุดมาตั้งหาฝน
รักษาตนมิให้ต้องคมศัสตรา
ทั้งดีดสีแสนเสนาเพราะหนักหนา
เฉลิมนิทราลีมกายตั้งวายปราณ

อันตัวน้องนี้จะอยู่ด้วยครูกระบอง

หัดให้คล่องเชี่ยวชาญชำนาญดี
(พระอภัยมณี 2529 1-3)

13 นางสุวรรณมาลี

นางสุวรรณมาลีเป็นธิดาของท้าวสิลราชกับนางมณฑาแห่งเมืองผลึก เป็นคู่หมั้นของ
อุศเรน ลูกเจ้าเมืองลังกา แต่เมื่อใกล้กำหนดการอภิเษก นางสุวรรณมาลีฝันว่าได้ดวงแก้วจากเกาะ
กลางทะเล ทำให้นางไม่สบายใจ ท้าวสิลราชจึงได้พานางออกท่องเที่ยวทะเล แต่เรือถูกพายุพัดออก
นอกเส้นทาง จนไปถึงเกาะแก้วพิสดาร ทำให้นางได้พบกับพระอภัยมณี ต่างฝ่ายก็มีความพึงพอใจ
ต่อกัน และหลังจากผานอุปสรรคต่างๆ นางจึงได้อภิเษกสมรสกับพระอภัยมณีต่อมาพระอภัยมณี
เดินทางไปทำศึกที่เมืองลังกา และได้หลงเสน่ห์นางละเวงวิณพา นางจึงยกกองทัพไปทำศึกกับ
นางละเวงวิณพาเพื่อแย่งชิงพระอภัยมณีคืน แต่ทุกฝ่ายก็ยอมสงบศึกเมื่อโยคีมาห้ามทัพ พระอภัยมณี
กับนางสุวรรณมาลีจึงเดินทางกลับเมืองผลึก และในตอนสุดท้ายนางก็ออกบวชตามพระอภัยมณี

นางสุวรรณมาลีเป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดี เห็นได้จากการประพฤติปฏิบัติ ดังนี้

1.3.1 การยึดมั่นในความสัตย์

นางสุวรรณมาลีเป็นผู้ที่ยึดมั่นในความสัตย์ เห็นได้จากตอนที่อุศเรนรบกับสินสมุทรเพื่อ
ชิงตัวนาง พระอภัยมณีวางตัวเป็นกลาง ทำให้นางไม่พอใจที่พระอภัยมณีเลื่องความรับผิดชอบใน
คำพูดที่เคยกล่าววาทักนาง ครั้นอุศเรนมาตามก็ไม่กล้ายืนยันว่ายังรักนางอยู่ นางจึงตัดสินใจช่วย
สินสมุทรรบจนได้ชัยชนะ และเมื่อพระอภัยมณีมาง้ออน นางก็ปฏิเสธแล้วตั้งสัจจะกับตนเองว่าไม่
ข้องเกี่ยวกับพระอภัยมณี ดังความว่า

แต่ยามยากปากน้องนี้น้ำท่วม
ถึงลดเลี้ยวเกี่ยวพานประการใด
น้องตั้งสัตย์ตัดขาดแล้วชาตินี้
จะขออยู่ผู้เดียวด้วยลูกยา

มิได้รวมเรียงชิตพิสมัย
ก็ไม่ได้ดอกพระองค์อย่าสงกา
อันสามิขี้ขลาดไม่ปรารถนา
เป็นสัจจาใจจริงทุกสิ่งเอย
(พระอภัยมณี 2529 235-236)

ด้วยความมั่นคงในความจริง นางจึงไม่ยอมเชื่อคำพูดของพระอภัยมณี ที่วิงวอนอยู่ตลอดเวลาเดินทางกลับเมืองผลึก และเมื่อพระอภัยมณีจะเข้าไปหานางในห้อง นางจึงหลบเลี่ยงด้วยการเอาผ้าหมคลุมหมอนข้างไว้บนเตียงนอนแทน ส่วนนางและสาวใช้ปลอมตัวเป็นแขกไปนั่งสังเกตการณ์อยู่ใต้ต้นไม้หลังตึก ถ้าแม้มีใครเข้าไปที่ห้องของนาง ให้พวกดนตรีบรรเลงขึ้นพร้อมกัน นางจึงรอดพ้นจากพระอภัยมณีอีกครั้งหนึ่ง ดังความว่า

จึงคิดอ่านการลับกับสาวใช้	ที่รวมใจเจ็ดคนพวกดนตรี
ให้ปลอมแปลงแต่งกายเหมือนชายไพร	แต่ล้วนใสหมวกกะลาถุงผ้าสี
แล้วโฉมยงทรงแต่งแปลงอินทรีย์	ทำเป็นที่แขกเทศเทศผู้ชาย
บนเตียงนอนหมอนข้างเอววางไว้	คลี่สไบคลุมประหม่อมของโฉมฉาย
เอาปกปิดคิดทำไว้แทนกาย	แล้วรูดสายมานั่งสังสร่างค์
ถ้าแม้ใครมาหาว่าข้าหลับ	อย่าเพอขับคอบคูดูยู่ห่าง
เห็นเข้าในแทนสุวรรณที่กันกาง	ดูริยางค์ขับกล่อมให้พร้อมกัน
	(พระอภัยมณี 2529 239)

และเมื่อเดินทางมาถึงเมืองผลึกแล้ว นางก็ยังคงรักษาความตั้งใจไว้ได้อย่างมั่นคง และหาวิธีเลี่ยงการอภิเษกกับพระอภัยมณี โดยการหนีไปบวช โดยเล่าถึงเหตุการณ์บนเรือ ดังความว่า

อยู่กำปับนั้นเธอเฝ้าแต่เข้าหา	ยังอุตสาหมิให้พบเที่ยวหลบหนี
แม้หมายมาดปรารถนาเป็นสามี	ปานฉะนี้ก็เป็นเมียเธอเสียแล้ว
	(พระอภัยมณี 2529 248)

1 3 2 ความซื่อตรงต่อบ้านเมือง

ในฐานะผู้ปกครอง นางสุวรรณมาลีได้แสดงให้เห็นว่านางเป็นผู้ที่มีความซื่อตรงต่อหน้าที่ โดยทำหน้าที่เป็นผู้นำกองทัพไปทำศึกกับฝ่ายศัตรู ในสงครามเก้าทัพ ในขณะที่ข้าศึกโจมตีเข้ามาจนถึงกำแพงเมือง นางสุวรรณมาลีเข้าไปทูลให้พระอภัยมณีทราบด้วยความตื่นตระหนก แต่พระอภัยมณีกำลังตกอยู่ในอำนาจมนต์เสน่ห์ของนางละเวงวิณพาจจนหลงใหลไม่ได้สติ ด้วยความซื่อสัตย์ต่อบ้านเมือง นางจึงสู้รบกับข้าศึกเพื่อป้องกันบ้านเมือง ดังความว่า

ออกจากวังตั้งหนึ่งองค์พระทรงยศ	ขึ้นทรงรถเนาวรัตน์ประภัสสร
ขุนนางแหแลสล้างกลางนคร	อัสตรเดินรอบขอบกำแพง
เที่ยวตรวจพลบนเชิงเทินเนินหอรบ	จนจวนพลบทินกรก็อ่อนแสง
เห็นทหารด้านเหนือแน่นเหลือแรง	ข้าศึกแทงเจ็บป่วยลงม้วยมรณ
ให้หยุดทัพขับพลพลทหาร	ขึ้นรอนราฎรรับสลับสลอน
แล้วโฉมยงลงจากรถทจร	เที่ยวไล่ต้อนโยธาเข้าราวี
	(พระอภัยมณี 2529 353)

นางสุวรรณมาลีต้องทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองแทนพระอภัยมณีช่วงหนึ่ง เมื่อพระอภัยมณีไปทำศึกที่เมืองลังกา และไปหลงเสน่ห์นางละเวงวันพา ส่วนศรีสุวรรณกับสินสมุทรก็ไปหลงเสน่ห์ผู้หญิงฝ่ายลังกาอีก พรหมณ์ทั้งสามจึงส่งสารมาปรึกษานางสุวรรณมาลีที่เมืองผลึก นางจึงตัดสินใจยกกองทัพไปโจมตีเมืองลังกา และส่งข่าวถึงสุตสาครที่เมืองการะเวกและเกษราที่เมืองรมจักร ดังความว่า

ดําริพลางนางวากับข้าเฝ้า	พระผานเกล้ากลับชาติศาสนา
จําจะตามข้ามฝั่งไปลังกา	ให้เรือใช้ไปหาสุตสาคร
แล้วก็ให้ไปบุริมจักร	แจ้งพระอัศวเรศความตามอักษร
เร่งชำระพระที่นั่งเรือมังกร	กับเรือจรเจ็ดลำเป็นกำลัง
พองป้องกันอันตรายทั้งซ้ายขวา	เป็นกองหน้าปึกป้องทั้งกองหลัง
	(พระอภัยมณี 2529 538)

1 3 3 ความซื่อสัตย์ต่อสามี

นางสุวรรณมาลี เป็นภรรยาที่เคารพและซื่อสัตย์ต่อสามี เห็นได้จากตอนที่นางมีความพึงพอใจพระอภัยมณี เมื่อนางรับแหวนของพระอภัยมณี แล้วนางก็มีใจภักดีและมั่นคงตลอดมา จนกระทั่งอุศเรนตามมาขอนางคืน พระอภัยมณีให้นางเลือกเองว่าจะตัดสินใจอย่างไร ทำให้นางเสียใจตัดพ้อ และรำพึงถึงความภักดีที่มีต่อพระอภัยมณี ดังความว่า

นางพึงความยามวิโยคยงโคกซ้ำ	ให้แก่นคำพระอภัยใครจะเหมือน
เสียแรงหวังตั้งจิตไม่บิดเบือน	มาแซเขื่อนเสียไม่รับให้อับอาย
แต่แรกเล่าเขาว่าผัวเป็นชั่วช้า	จะเอาหน้าไว้ที่ไหนนาใจหาย
มิขอยู่สู้สิ้นชีวิตราย	พลงพุ่มฟายชลนาแล้วพาที
	(พระอภัยมณี 2529 215)

ครั้นเมื่ออภิเษกสมรสกับพระอภัยมณีแล้ว นางก็มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามี ดังเห็นได้จากตอนศึกเก้าทัพ ข้าศึกมาประชิดเมือง ในขณะที่พระอภัยมณีกำลังหลงใหลรูปของนางละเวงวันพาจนไม่ได้สติ นางสุวรรณมาลีจึงออกต่อสู้กับข้าศึกแทนสามี ดังความว่า

น้องจะขอต่อยุทธ์จนสุดฤทธิ์	เอาชีวิตแทนทศบทศรี
ขอพระคุณบุญญาฝ่าธุลี	ให้ไพร่ย่อยยับอัปรา
แม้สิ้นบุญทูลกระหม่อมจอมกษัตริย์	จะสู้ขัดตียราชพระศาสนา
ขอฆ่ามรณก่อนกษัตริย์กัศดา	พลงโศกากอดบาทไม่คลาดคลาย
	(พระอภัยมณี 2529 353)

และในฐานะภรรยานางสุวรรณมาลี เป็นภรรยาที่เคารพและซื่อสัตย์ต่อสามี เห็นได้จากตอนที่พระอภัยมณีตัดสินใจออกบวช นางก็ตัดสินใจออกบวชด้วย เพื่อไปคอยดูแลปรนนิบัติตามหน้าที่ของ

ภรรยาที่ดี ที่พึงปฏิบัติต่อสามี ดังความว่า “ต่างทูลว่าข้าขอรับบรรพชิต พอเป็นศิษย์สามีภักดีสมัค
หมาย” (พระอภัยมณี 2529:934) พระอภัยมณีซึ่งบวชเป็นฤาษีแล้ว เห็นว่านางสุวรรณมาลีและ
นางละเวงวันพามีความภักดีต่อพระองค์อย่างจริงใจ จึงทำพิธีบวชให้ ดังความว่า

ฝ่ายสองนางต่างบังคมด้วยสมนึก	ลงมาตีกเตียงทองเข้าห้องสรง
ต่างชำระสระสนานสำราญองค์	แล้วก็ทรงเครื่องพรตดาบสินี
ชฎากลับจีบจัดฉวัดเฉวียน	ล้วนชาวเขียนลายทองผุดผ่องศรี
ประจำพลอยห้อยพระศอจรัล	ไปนั่งที่แท่นสุวรรณริมบัลลังก์
ดาบสพระอภัยให้ศีลห้า	วานำหน้านางชีวาที่หลัง
จนจบปัญญาสีลาสิกขาปทั้ง	สองนางนั่งกราบงามลงสามที่
แล้วนั่งเคียงเรียงกันเป็นหลักหลด	รักษาพรตงามสามฤาษี
จอมกษัตริย์ยถาตามตามบาลี	นางก็รับสัพพีด้วยปริดา
	(พระอภัยมณี 2529:935)

14 นางละเวงวันพา

นางละเวงวันพาเป็นภรรยาของพระอภัยมณีอีกผู้หนึ่ง นางเป็นธิดาของเจ้าเมืองลังกา และเป็นน้องสาวของอุศเรนคู่มั่นของสุวรรณมาลี ภายหลังจากพ่อและพี่ชายตายเพราะแพ้วสงคราม กับเมืองผลึกของพระอภัยมณีกับสุวรรณมาลี นางจึงต้องขึ้นเป็นกษัตริย์ปกครองเมืองลังกา ตั้งแต่ อายุ 16 ปี ละเวงวันพาเป็นผู้มีรูปโฉมงดงามอย่างยิ่ง แม้แต่รูปวาดของนางก็ทำให้พระอภัยมณี หลงใหลถึงกับพำเพ็ญ ต่อมาเกิดสงครามกับเมืองผลึกอันสืบเนื่องมาจากความแค้น และด้วยการยุยง ของสังฆราชให้นางแค้นให้บิดากับพี่ชาย ครั้นเมื่อพบกับพระอภัยมณีในสนามรบ ต่างก็มีจิตผูกพัน รักใคร่ต่อกัน ตอมานางได้เป็นชายาของพระอภัยมณีและมีลูกชื่อ มังคลา

นางละเวงวันพาเป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดี เห็นได้จากการประพฤติปฏิบัติ ดังนี้

14.1 ความซื่อตรงต่อหน้าที่

นางละเวงวันพาเป็นกษัตริย์ที่ให้ความอนุเคราะห์แก่ผู้ได้บังคับบัญชา ด้วยการปูน บำเหน็จรางวัล และมอบทรัพย์สินของให้แก่ข้าราชการบริพารที่มีความดีความชอบ ตลอดจนไพร่ฟ้า ประชาชนในเหตุการณ์ต่างๆ ดังนี้

1) การให้ความอนุเคราะห์แก่ข้าราชการบริพาร

การให้รางวัลและทรัพย์สินเงินทอง นับว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อชีวิตความเป็นอยู่ ของไพร่ฟ้าประชาชน เห็นได้จากตอนที่นางละเวงได้รับความช่วยเหลือจากชาวบ้านสังครนาก่อน เดินทางกลับเมืองลังกา จึงได้มอบทรัพย์สินเงินทองให้แก่ชาวบ้าน และในระหว่างเดินทางได้พบ ไพร่พลทหารของลังกา ซึ่งแตกทัพมานางจึงสอบถามเรื่องการศึกษา เหล่าทหารต่างกลัวความผิดเพราะ ฟังเสียงเพลงปี่ของพระอภัยมณีจนหลับไหลกันหมด นางละเวงวันพาไม่ถือโทษ เพราะเข้าใจใน สถานการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นอย่างดี แล้วจึงมอบรางวัลให้ไพร่พลทหารเป็นการปลอบใจ ซึ่งสะท้อนให้ เห็นความเมตตากรุณา ที่นางละเวงวันพามีต่อไพร่ฟ้าประชาชนและไพร่พลทหาร อันส่งผลให้เกิด ความซื่อสัตย์และความจงรักภักดีต่อนางละเวงวันพา ดังความว่า

ออกจากดงลงทุ่งกรุงสิงหล
นางกษัตริย์ตรัสถามความนคร
หยุดประทับรับขุนนางที่ข้างหน้า
ขอโทษตัวกลัวตายด้วยพายุพั้ง
นางบัญชาชาวเราไม่เอาผิด
เขาจุดเผาเราก่อนเราซ้อมกล
พวกเขามียี่เป่าให้เราหลับ
จงช่วยกันฝันแปรคิดแก้มือ

พอพบพลพวกตามหลามสลอน
แล้วรีบร้อนเข้าเขตนิเวศน์วัง
ทั้งพกลาทักพลกลับมาค้ำคัง
เพราะกำลังหลับหัวทุกตัวคน
ด้วยสุดคิดคังคับเข้าลับสน
จนซึ่งคนเขาไว้ได้เมื่อไฟฮือ
จึงเสียทัพโทษใครจะได้หรือ
เราไม่ถือโทษาเสนาใน

แล้วเลาความตามแตกต้องแยกย้าย
นางเรียกว่าชาวป่าด้วยอาลัย
ทั้งเงินทองสองแผนกแจกชาวบ้าน
พวกโยธิตีใจได้รางวัล

คนทั้งหลายเวทนาน้ำตาไหล
มาโปรดให้เสื่อผ้าสารพัน
ทั้งลูกหลานเล็กใหญ่อยู่ไพร่สณฑ์
ต่างพากันกราบก้มบังคมลา
(พระอภัยมณี 2529 421-422)

2) การปูนบำเหน็จรางวัล

การปูนบำเหน็จรางวัลแก่ผู้มีความดีความชอบ ในการปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความเสียสละเพื่อบ้านเมืองนั้น เป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้แก่ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา เป็นผลให้ข้าราชการปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี และก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการบริหารบ้านเมือง ดังเช่น เหตุการณ์ที่ฝ่ายเมืองผลึกโถมตีด่านดงตาล ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านของเมืองลังกา อีเรนนายด่านถูกฆาตตาย นางละเวงวิณพาจึงแต่งตั้งให้นางรำภาสะหรีผู้เป็นลูกสาว เป็นนายด่านดงตาลแทนบิดา และให้เครื่องยศประจำตำแหน่งอย่างสมเกียรติ พร้อมทั้งแต่งตั้งให้ยันทังเป็นปลัดด่าน ให้วิรุญกับกุนตันเป็นขุนนางไปรักษาด่านไว้ ดังความว่า

นางทรงฟังสรรเสริญวาเกินหญิง
ให้ตั้งนางตางบิดาบัญชาการ
ทั้งเครื่องยศกลดกระบี่มีสำหรับ
เสื่อสุหรายลายทองดुरองเรือง
อ้ายยันทังตั้งให้เป็นปลัดด่าน
แต่งขุนนางให้วิรุญกับกุนตัน
รับยกพลคนละหมื่นถือปืนผา

ยันทังเสียกวาชายนายทหาร
เป็นผู้ผ่านพารักษาเมือง
หมวกประดับขนนกการเวกเหลือง
ทั้งเกราะเครื่องแต่งรมมีครบครัน
คุมทหารหมื่นหนึ่งดูซึ่งขัน
ล้วนลำสันสูงพิมี่กำลัง
ไปรักษาด่านไว้เหมือนใจหวัง
(พระอภัยมณี 2529 434)

การกระทำดังกล่าว สะท้อนให้เห็นความซื่อตรงต่อหน้าที่ ในการดูแลความสงบสุขของบ้านเมือง ซึ่งเป็นหน้าที่ของผู้ปกครองที่ดี และยังแสดงให้เห็นถึงความเอาใจใส่ต่อราชกิจของนางละเวงวิณพาได้อย่างชัดเจน

นางละเวงวันพาเป็นกษัตริย์ปกครองเมืองลังกา หลังจากสงบศึกกับฝ่ายเมืองผลึกแล้ว พระอภัยมณีกับนางสุวรรณมาลีชวนนางไปอยู่เมืองผลึก แต่นางไม่ไปเพราะตระหนักในหน้าที่ที่ต้องดูแลปกครองบ้านเมือง แสดงให้เห็นว่า นางมีความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่รับผิดชอบเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าความสุขส่วนตัว ดังความว่า

นางละเวงเกรงตอบให้ชอบโสด	ซึ่งทรงโปรดน้องรักคุณหนักหนา
แม้มีกิตติศรีในลังกา	จะอุตสาห์ตามปองสนองคุณ
ด้วยบรรดาฝรั่งสิ้นทั้งหลาย	ทั้งหญิงชายมีบุตรได้อุดหนุน
เผือกกลมเกลี้ยงเลี้ยงรักษาด้วยกาฤณ	ครั้นสิ้นบุญพอแมมรณา
ฝ่ายลูกเต้าเอาศพไปกลบฝัง	คอยระวังเวียนพิทักษ์อยู่รักษา
ถ้าทิ้งไว้ไปบุรุษกับพียา	จะนิทาทั่วจังหวัดปัตพี
วาหิงญาตาศาสนาพวกฝรั่ง	จะรุมชังรพุงเอากรุงศรี
นิคมคามพราหมณ์หมู่กระฎุมพี	ไม่มีที่พึ่งพาจะอาดูร
	(พระอภัยมณี 2529 658)

นอกจากนี้นางละเวงวันพา ได้แสดงให้เห็นถึงความซื่อตรงต่อหน้าที่ความรับผิดชอบ ดังเช่นในศึกมังคลา แม้ว่านางจะรักลูกเพียงใด แต่นางก็ไม่เข้าข้างลูก ที่ทำให้เกิดการลำบากยากเข็ญแก่ราษฎร และความวุ่นวายในบ้านเมือง นางจึงยกกองทัพออกสู้รบกับมังคลา เพื่อรักษาความถูกต้องและความสงบสุขของบ้านเมือง จากพฤติกรรมของนางละเวงวันพาดังกล่าว ชี้ให้เห็นถึงคุณธรรมในความซื่อสัตย์ คือ ความซื่อตรงต่อหน้าที่ในการปกครองบ้านเมือง โดยคำนึงถึงประโยชน์ของส่วนรวมและประเทศชาติเป็นสำคัญ ดังความว่า

เคยเลี้ยงดูสูภักดิ์นอมเผือกล้อมเกลี้ยง	เหมือนหลงเลี้ยงลูกเสือมันเหลือแสน
สูแม่พ่อทรยศคิดทดแทน	ให้หายแค้นคิดหมายไม่วายวัน
แล้วทูลสั่งสุมาลีศรีสวัสดิ์	ทั้งกษัตริย์หัสไชยอยู่ไอศวรรย์
แต่รำกายุพาลาลิวัน	ไปด้วยกันจะได้คิดเรื่องกิจการ
สั่งให้หาพวกฝรั่งสิ้นทั้งหลาย	ล้วนหมิ่นขุนมูลนายฝ่ายทหาร
ให้ถือหน้าทำสัตย์ปฎิญาณ	คุมไพร่พร้อมล้อมปราการทวารวัง
	(พระอภัยมณี 2529 890)
พระลูกหลานผานกรุงทำยุ่งยิง	พลอยฉิบหายชายหญิงทั้งสิงหล
เปิดทางรับทัพเสด็จให้เดินพล	จึงจะพ้นโทษทั่วทุกตัวนาย
	(พระอภัยมณี 2529 891)

1 4 2 ความซื่อสัตย์ต่อสามี

ในฐานะภรรยา นางละเวงวันพาเป็นภรรยาที่รักและซื่อสัตย์ต่อสามี ถึงแม้ว่าพระอภัยมณีจะเป็นศัตรู แต่เมื่อนางเป็นภรรยาก็เคารพยกย่องให้เกิดเกียรติสามี แม้จะห่างเหินกันไปเป็นเวลานาน นางก็ยังคงซื่อสัตย์ และเคารพยกย่องต่อพระอภัยมณีเสมอ ซึ่งเห็นได้จากตอนที่พระอภัยมณีเข้าเมืองลังกา เพื่อปราบมังคลาที่ก่อความวุ่นวายสั่งให้คนไปจับกุมตัว นางสุวรรณมาลี

นางสร้อยสุวรรณ นางจันทร์สุดา และท้าวทศวงศ์มาคุมขังไว้ที่ด่านดงตาล จึงเกิดสงครามขึ้นเมื่อ ฝ่ายลังกาพายแพ้มังคลาหนีไป พระอภัยมณีจึงได้พบกับนางละเวงวันพา และนางได้แสดงให้เห็น ความซื่อสัตย์ และจงรักภักดีต่อสามี ดังความว่า

นางเคารพนบอบตบสนอง
 จันชาตินี้มีกรรมได้ทำมา
 แดหางเห็นเนิ่นนานหมอมฉานเลา
 เคยชิตชมขมหวานประการใด
 สิบแปดปีนี้แล้วแต่เป็นมาย
 มีลูกเต่าเลาก็พลัดเป็นศัตรู
 เมื่อรูนสาวคราวพบต้องรบผ้า
 แสนอากัพรับแต่ร้อนไม่หยอนเย็น
 แม่ใช้งานการอื่นไม่ชินขัด
 โปรดปล่อยปลละวางที่อยางนั้น

พระคุณของทรงศักดิ์นั้นหนักหนา
 ขอเป็นข้ากว่าชีวิตจะบรรลัย
 มีลูกเต่ามัวหมองไม่ผองใส
 มีไซ้ไม่เคยเห็นจงเอ็นดู
 จนเหลืออายุอัปยศต้องอดสู
 คิดก็รู้ยู่ว่ากรรมให้จำเป็น
 ครั้นแก่ตัวรบกับลูกถูกแต่เข็ญ
 พระก็เห็นก็ร้ออยู่ด้วยกัน
 จะซื่อสัตย์สุจริตไม่บิดผัน
 กระทบมฉนหลาบเข็ดจงเมตตา
 (พระอภัยมณี 2529 921-922)

ต่อมาเมื่อพระอภัยมณีตัดสินใจออกบวช นางละเวงวันพาก็ตัดสินใจบวชเพื่อตามไปปรนนิบัติ สามี ด้วยความจงรักภักดีพร้อมกับนางสุวรรณมาลี ดังความว่า “ต่างทูลว่าข้าขอรับบรรพชิต พอเป็น ศิษย์สามีภักดีสัมครหมาย” (พระอภัยมณี 2529 934) พระอภัยมณีจึงทำพิธีบวชให้ ดังความว่า

ฝ่ายสองนางดวงบังคมด้วยสมนึก
 ต่างชำระสระสนานสำราญองค์
 ชฎากลิบจีบจัดจวดเจวียน
 ประคำพลอยห้อยพระศอจรัส
 ดาบสพระอภัยให้ศีลห้า
 จนจบปัญจศีลลาสิกขาปทั้ง
 แล้วนั่งเคียงเรียงกันเป็นหลั่นลด
 จอมกษัตริย์ยถาตามตามบาลี

ลงมาตักเตียงทองเข้าห้องสรง
 แล้วก็ทรงเครื่องพรตดาบสินี
 ล้วนขาวเขียนลายทองผุดผ่องศรี
 ไปนั่งที่แท่นสุวรรณริมบัลลังก์
 วาน่าหน้านางชีวาทีหลัง
 สองนางนั่งกราบงามลงสามที
 รักษาพรตดงามสามฤกษ์
 นางก็รับสัพพีด้วยปรีดา
 (พระอภัยมณี 2529 935)

15 นางเกษรา

นางเกษราเป็นธิดาของท้าวทศวงศ์แห่งเมืองรมจักร ความมั่งคั่งของนางทำให้บรรดา กษัตริย์เจ้าเมืองต่าง ๆ ส่งทูตมาสู่ขอนาง แดท้าวทศวงศ์ปฏิเสธหมด ท้าวอุเทนได้รู้ว่าถ้ามิยอมยกนาง ให้ก็จะยกทัพมาทำสงครามด้วย ในขณะเดียวกันศรีสุวรรณซึ่งตามหาพระอภัยมณีมาถึงเมืองรมจักร พร้อมกับพราหมณ์ทั้งสามคน และมีโอกาสได้พบกับนางเกษราก็หลงรักนาง ฝ่ายนางเกษราเองก็ มีความพึงพอใจศรีสุวรรณ เมื่อท้าวอุเทนยกกองทัพมา ศรีสุวรรณจึงอาสาออกรบและรบชนะ ท้าวอุเทน ท้าวทศวงศ์จึงจัดพิธีอภิเษกสมรสให้ ต่อมาเมื่อธิดาชื่อ อรุณรัศมี

นางเกษราเป็นกุลสตรีที่เพียบพร้อมทั้งรูปสมบัติและคุณสมบัติ ซึ่งได้รับการอบรมสั่งสอนมาเป็นอย่างดี ในฐานะภรรยา นางเกษราซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามี แม้ศรีสุวรรณจะไปหลงเสน่ห์นางรำภาสะหรีที่เมืองลังกานางไม่ได้โมโหหึง และไม่ได้โทษว่าเป็นความผิดของศรีสุวรรณ นางยังคงยกย่องเทิดทูนสามี และเมื่อพบศรีสุวรรณกำลังถูกทำเสน่ห์ ตำว่าอย่างไรนางก็ไม่โกรธหรือน้อยใจ ดังความว่า

นางเกษราवासสารพระผานเกล้า	ไอใครเลาจะช่วยแก้ให้แปรผัน
ถึงกระไรได้ขงที่ลงยันต์	พอทรงธรรมรุ่งค์แล้วคงมา
ประเดี้ยวเนื้อฝรั่งมันขังไว้	จะได้ใครลอบลักไปรักษา
เสียวแรงตามข้ามฝิ่งมาลังกา	ถึงกระไรได้วันทาพระสามี
แม้ไม่เลี้ยงเคียงองค์พระทรงศักดิ์	จะสมัครอยู่เป็นข้าเหมือนทาสี
วิบากกรรมถึงรำภาจะดำตี	ก็ตามที่เกิดสู้นทนไปจนตาย
สนองคุณมุสิกฝ้าพระบาท	จนสิ้นชาติชาตินี้ไม่หนีหาย
ถึงชาติอื่นหมิ่นชาติไม่คลาดคลาย	พลางพุ่มพ่ายชลนาด้วยอาลัย
	(พระอภัยมณี 2529 613-614)

และด้วยความจงรักภักดีต่อสามี ถึงแม่จะให้ป็นรองนางรำภาสะหรีนางก็ยอม ดังความว่า

พระอัครเรศเกษราโตกาลัย	แล้วทรมวยวันทาทูลสามี
จงโปรดเกล้าเจ้าประคุณทูลกระหม่อม	ห้องจะยอมเป็นข้ารำภาสะหรี
ไมลวงราชอาชญาฝ่าฐลี	อย่าฆ่าตีชีวิตให้บรลัย
	(พระอภัยมณี 2529 646)

นางเกษราเป็นภรรยาที่จงรักภักดีต่อสามี นางดูแลเอาใจใส่ปรนนิบัติ เคารพและให้เกียรติสามี เห็นได้จากตอนที่ศรีสุวรรณมาขอโทษเรื่องที่ได้ทำผิด และทำให้นางต้องลำบากที่เมืองลังกา นางก็ได้แสดงความโกรธเคือง หรือดอว่าแต่อย่างใด กลับแสดงความเป็นห่วงสามี และเข้าใจในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น แสดงให้เห็นว่านางเป็นภรรยาที่ดี จนทำให้ศรีสุวรรณเห็นว่านางเป็นคู่ครองที่ดี ดังความว่า

โฉมเฉลาเจ้าก็เหมือนเพื่อนชีวิต	อยู่ควรคิดขุ่นข้องจะหมองนวล
แม้ขัดเคืองเรื่องไรอย่าได้นิ่ง	แม่แจ้งจริงเจ้าจงห้ามเกิดทรมสงวน
ด้วยครั้งนี้พิก็ผิดคิดก็ควร	เจ้าจงชวนเสียให้สมที่ตรมตรอม
จะหาไหนได้เหมือนเจ้าเพื่อนยาก	สู้ลำบากตามผัวจนตัวผอม
จะกลับไปไต่จรจักรให้พรักรพร้อม	งามละม่อมแมอยาหมายระคางความ
	(พระอภัยมณี 2529 662)

✕ 16 นางรำภาสะหรี

นางรำภาสะหรีเป็นลูกสาวของอิเรน นายด่านดงตาล ซึ่งเป็นเมืองด่านที่สำคัญของลังกา เมื่ออิเรนพ่อของนางถูกฆาตตาย นางละเวงวันพาจึงแต่งตั้งให้นางรำภาสะหรีเป็นนายด่านแทนพ่อ นางจึงคอยรับใช้ใกล้ชิดนางละเวงวันพา

นางรำภาสะหรีเป็นผู้มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดี เห็นได้จากการประพฤติปฏิบัติ ดังต่อไปนี้

16.1 การปฏิบัติตามค่านิยมของสังคม

นางรำภาสะหรีเป็นคนซื่อสัตย์และปฏิบัติตามค่านิยมของสังคม เห็นได้จากตอนที่นางต่อสู้กับศรีสุวรรณ แล้วตกจากหลังม้าด้วยกันทั้งคู่ ศรีสุวรรณเข้าตะครุบตัวจะจับเป็น จนปีศาจพ่อของนางมาช่วยไว้ทัน ศรีสุวรรณตกใจกลัวหนีไป นางรำภาสะหรีมีความเชื่อถือตามชนบประเพณีว่า เมื่อชายใดมาถูกเนื้อต้องตัวก็คือวาชายคนนั้นเป็นสามี จะรักหรือไม่รักก็ตาม จะต้องซื่อสัตย์จงรักภักดีตลอดไป และนางก็มีความรู้สึกต่อศรีสุวรรณเช่นนั้น ดังความว่า

เมื่อเคราะห์กรรมจำเป็นเหมือนเสนหา
เขามาขอพอกจะให้ไมไยดี
เมื่อตอดีศรีสุวรรณประจัญปล้ำ
จะมีไหมให้เป็นสองก็หมองมัว

ต้องชัวชัวชายต้องให้หมองศรี
ประเดี๋ยวนี้ชัวร้ายเสียตายตัว
แสนระย่ำยังเว้นแต่เป็นผ้า
จึงครองตัวตั้งสัตย์ว่าภัสดา
(พระอภัยมณี 2529 453)

16.2 ความซื่อสัตย์ต่อสามี

นางรำภาสะหรีเป็นคนซื่อตรง พุดจาตรงไปตรงมาตามที่คิด เห็นได้จากตอนที่นางละเวงวันพาขอคำปรึกษาในเรื่องสงคราม และเรื่องความรักที่นางตัดสินใจไม่ได้ว่าจะทำอย่างไร เมื่อพระอภัยมณีเป็นทั้งศัตรูและคนรัก นางรำภาสะหรีได้แสดงความคิดเห็นว่า เมื่อมีชายถูกเนื้อต้องตัวก็ต้องถือว่าชายผู้นั้นเป็นสามี จะรักหรือไม่รักก็ตามจะต้องซื่อสัตย์จงรักภักดีตลอดไป ดังที่นางมีความรู้สึกต่อศรีสุวรรณ แต่ถ้านางละเวงวันพาต้องการให้ไปฆ่าศรีสุวรรณนางก็ยอมทำตาม และจะฆ่าตัวตายตามไปด้วย แสดงให้เห็นถึงความจงรักภักดีต่อสามี ดังความว่า

ฝ่ายรำภาสะหรีคนมีสัตย์
ต้องทูลความตามจริงทุกสิ่งไป
เมื่อเคราะห์กรรมจำเป็นเหมือนเสนหา
เขามาขอพอกจะให้ไมไยดี
เมื่อตอดีศรีสุวรรณประจัญปล้ำ
จะมีไหมให้เป็นสองก็หมองมัว
เธอม้วยมอดวอดวายจะตายด้วย
แม้ตรัสใช้ให้ประหารผลาญชีวา

สุดจะขัดจะชินผินนิสัย
ถึงใจไม่ปรารถนามีสามี
ต้องชัวชัวชายต้องให้หมองศรี
ประเดี๋ยวนี้ชัวร้ายเสียตายตัว
แสนระย่ำยังเว้นวาเป็นผ้า
จึงครองตัวตั้งสัตย์ว่าภัสดา
แม้ไม่ม้วยหมายจะขับไม่คบหา
จะเชือดคอมรณากับสามี
(พระอภัยมณี 2529 453)

1 6 3 ความซื่อสัตย์ต่อผู้บังคับบัญชา

นางรำภาสะหรีได้รับใช้ใกล้ชิดนางละเวงวันพาด้วยความซื่อสัตย์ และเมื่อได้รับยกย่องให้เป็นเหมือนพี่น้องกับนางละเวงวันพา ทำให้นางมีความจงรักภักดีต่อนางละเวงวันพามากยิ่งขึ้น ดังคำกล่าวของนางที่แสดงความตั้งใจ และยินดีรับใช้นางละเวงวันพาไปตลอดชีวิต ดังความว่า

นางรำภาฝรั่งฟังประกาศ	แสนสวาทหวานหูไม่รู้หาย
ทูลฉลองพร้องเพราะด้วยเราะราย	ชอถวายชีวาฝ้าธุลี
ถึงเลือดเนื้อเมื่อเป็นของต้องประสงค์	จะปลดเปลื้องถวายไม่หน่ายหนี
พระบิดเกล้าเจ้าจังหวัดบุรีพิ	อयरาคีคิดแห่งแคลงฤทัย
	(พระอภัยมณี 2529 438)

เมื่อสงครามยุติทั้งสองฝ่ายปรองดองกัน ศรีสุวรรณและนางเกษราชนางรำภาสะหรีไปอยู่เมืองรมจักร แต่นางปฏิเสธด้วยความนอบน้อมว่า ขออยู่เป็นข้ารับใช้นางละเวงวันพาตลอดไป แสดงให้เห็นถึงความจงรักภักดีของนาง ดังความว่า

นางนบนอบตอบรสพจนารถ	โปรดประกาศเพียงนี้ดีหนักหนา
แต่ข้าบาทชาติฝรั่งเกาะลังกา	จะพูดจาก็ไม่ขัดสันหัดไทย
อนึ่งเสาะเจ้าลังกาเมตตาเลี้ยง	พระคุณเพียงแผนภาพสมสมัย
แม้ชาตินี้ชีวิตไม่บรรลัย	ก็ตั้งใจจะเป็นข้ายุพาพาล
	(พระอภัยมณี 2529 676)

1 6 4 ความซื่อตรงต่อบ้านเมือง

นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่า นางรำภาสะหรีมีความซื่อตรงต่อบ้านเมือง เห็นได้ชัดเจนในศึกชิงโคตรเพชรที่มังคลาก่อขึ้น ทำให้เกิดความเดือดร้อนวุ่นวายไปทั่วทั้งภายในบ้านเมือง และต่างประเทศ วลายูดา ลูกของนางมีส่วนในการทำความผิดร้ายแรงครั้งนี้ด้วย นางจึงต้องจัดการรุนแรงกับลูกเช่นเดียวกับการรบกับศัตรู ทั้งนี้เพื่อความสงบสุขของบ้านเมือง ดังความว่า

รำภาเกล้าหาญเห็นหลานลูก	ยิงคิดผูกพยาบาทมุ่งมาดหมาย
ไล่ล่าวายูพัฒน์หวังพลัดพราย	ยิงลูกชายเฉียดดาตภาพาชี
นางฉวยขวานรานุรุกพระลูกกลับ	ขึ้นม้าขับข้ามโขดกระโดดหนี
ยุพาฟันลูกชายผิดหลายที	สุลาลียิงสกัดหัสกัน
ตางหลบเลี้ยงเพลิงพลาดขยายดแม	ไม่เหลียวแลหลบไปในไพรสัณฑ์
ตางรวมใต้ไพรนายเหลือตายนั้น	จวนสายัณห์เย็นพยับเล็กทัฟไป
	(พระอภัยมณี 2529 906)

✕ 17 นางยุพาผกา

นางยุพาผกาเป็นเด็กกำพร้าที่บาทหลวงปีโป้นำมาเลี้ยงให้การอบรมสั่งสอนวิชาความรู้ต่าง ๆ จนชำนาญ เมื่อนางละเวงวัฒนาเดินทางมาที่หมู่บ้านสิกการนา เห็นนางมีกิริยาเรียบร้อยจึงขอไปเป็นลูกบุญธรรม พฤติกรรมที่แสดงถึงความซื่อสัตย์และจงรักภักดีของนางยุพาผกา คือ

17.1 ความซื่อสัตย์ต่อผู้บังคับบัญชา

เมื่อนางละเวงวัฒนาสั่งให้นางทำเสน่ห์ใส่สินสมุทรให้หลงไหล ทั้ง ๆ ที่นางไม่ชอบสินสมุทรที่มีลักษณะเหมือนยักษ์ แต่ด้วยความจงรักภักดี นางจึงรีบทำตามความต้องการของนางละเวงวัฒนาทันที ดังความว่า

นางยุพาสารภาพกราบพระบาท
ซึ่งทูลความตามซึ่งไม่หวังใจ
เมื่อไม่เห็นเขนาแล้วข้าบาท
ถึงเสียตัวชั่วช้ายิ่งกว่านี้
นี่เหลากอหนอเนื้อเป็นเชื้อแถว
ถึงจะเถื่อนเนื้อกินไม่ฉันทา

อยากรักรวดกริ่งจิดคิดใจ
คิดจะใคร่สังหารผลาญชีวิต
ก็ไม่อาจขัดข้องให้หมองศรี
ก็ตามทีเกิดไม่ขัดพระอัชฌา
ไม่เลือกแล้วลูกจะรักให้หนักหนา
พระเมื่อยาเคืองขัดถึงตัดรอน
(พระอภัยมณี 2529 518)

และเมื่อคราวที่นางละเวงวัฒนาสั่งให้ไปพาพระอภัยมณีเข้าวังลังกา นางก็ยินดีรับอาสา ดังความว่า

จะออกไปใช้พระอภัยมณี
แล้วจะพามาถวายขึ้นท่ายรด

ให้เป่าปี่คนหลับทบทับกัน
แต่ทรงยศอย่าเพอฆ่าให้อาสัญ
(พระอภัยมณี 2529 463)

และนางก็สามารถเข้าไปพบพระอภัยมณีได้สมปรารถนา แล้วแจ้งความประสงค์ให้พระอภัยมณีทราบ ว่า

ขอผานเกล้าเป่าปี่ขึ้นที่ทัพ
จะอาสาพาไปเข้าในวัง

ให้คนหลับสิ้นสมอารมณ์หวัง
ตามไปลังกาอยู่เป็นคูครอง
(พระอภัยมณี 2529 466)

ในที่สุด นางก็พาพระอภัยมณีออกจากกองทัพฝ่ายผลึกไปลังกาได้สำเร็จ โดยให้พระอภัยมณีปลอมตัวเป็นผู้หญิงชาวลังกา แล้วพาขึ้นม้ามุงตรงไปยังจุดนัดหมาย เพื่อขึ้นรถไปยังเมืองลังกา แสดงให้เห็นถึงความรับผิดชอบของนางยุพาผกา ที่มีความมุ่งมั่นในการปฏิบัติหน้าที่จนประสบความสำเร็จ ดังความว่า

พระอภัยไม่ขัดสู้ผลัดเครื่อง
ใส่เครื่องรองของลูกสาวเจ้าลังกา
นางผกาพาอ้อมอกป้อมหลัง
ก้าวสกดลัดทางกลางแปลง
แก่งเรียกน้องร้องวาวยาซาอยู่
ถึงท้ายเกรินเชิญองค์พระทรงยศ

คอยปลดเปลื้องแปลงองค์ทรงภูษา
ขึ้นทรงม้าพระที่นั่งกำลังแรง
พอมืดทั้งฟ้าดินสุดสิ้นแสง
ถึงตำแหน่งนัดกันพอกันรถ
แล้วเดินดูใครไม่สงสัยหมด
ขึ้นทรงรถแล้วก็กลับกองทัพชัย
(พระอภัยมณี 2529 467)

นางยุพามภาอยู่รับใช้ใกล้ชิดนางละเวงวันพา ด้วยความซื่อสัตย์จนเป็นที่ไว้วางใจ และอยู่รับใช้
เรื่อยมา จนกระทั่งนางละเวงวันพาออกบวช นางก็ตามไปรับใช้ด้วยความจงรักภักดี ดังความว่า

พระอภัยไปตั้งหลังบรรพต
รำภาสะหรี่ลิวันยุพามภา
เก็บส้มสุกลูกไม้เผือกมันมัง
เป็นปากกว้างทางเดินเนินอรัญญ

รักษาพรตพรหมจรรย์ด้วยพรรษา
คุมโยธาฝรั่งอยู่ทั้งพัน
ถวายทั้งสามองค์ให้ทรงฉันท
ไปสามวันจึงถึงวังเมืองลังกา
(พระอภัยมณี 2529 939)

1 7 2 ความซื่อตรงต่อบ้านเมือง

นอกจากความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อเจ้านายดังกล่าวแล้ว ยังแสดงให้เห็นว่า
นางยุพามภา มีความซื่อตรงต่อบ้านเมือง ซึ่งเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบที่เห็นได้ชัด คือ เมื่อมังคลาทำ
ศึกชิงโคตรเพชร วายุพัฒน์ ลูกของนางมีส่วนในการประพาศผิดร้ายแรงครั้งนี้เช่นกัน เพราะนอกจาก
จะทำให้เกิดความลำบากยากเข็ญแก่ราษฎรแล้ว ยังทำให้เดือดร้อนถึงวงศ์ญาติและบ้านเมือง นางจึง
ต้องจัดการรุนแรงกับลูกชาย เช่นเดียวกับการต่อสู้กับศัตรู พฤติกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า
นางยุพามภา มีความซื่อตรงต่อบ้านเมือง ในการทำหน้าที่เพื่อแก้ไขความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นจาก
การกระทำของลูก นางจึงทำหน้าที่เพื่อความสงบสุขของบ้านเมือง และการต่อสู้กันก็ได้ผล เพราะ
วายุพัฒน์รู้ฝีมือของแม่ดี จึงพยายามหลบเลี่ยงไม่กล้าเผชิญหน้าแม่ และในตอนรบกันก็ไม่สามารถ
ต้านทานฝีมือแม่ได้จึงหนีเข้าไป ดังความว่า

นางฉวยขวานรานุรุกพระลูกกลับ
ยุพาฟันลูกชายผิดหลายที
ตางหลบเลี่ยงเปลี่ยงพลาดชขาดแม่
ตางรวมได้ไพรนายเหลือตายนั้น

ขึ้นม้าขับข้ามโลดกระโดดหนี
สุลาสัยงสกัดหัสกัน
ไม่เหลียวแลหลบไปในไพรสณฑ์
จวนสายัณห์เย็นพยับเลิกทัพไป
(พระอภัยมณี 2529 906)

1 7 3 ความซื่อสัตย์ต่อสามี

เมื่อสงครามศึกลังกายุติลงทุกฝ่ายปรองดองกันแล้วสินสมุทรมีความหวังโยนางยุพามภา
ที่กำลังตั้งครรภ์ ครั้นจะพาไปเมืองผลึกด้วยก็เกรงคำครหาเรื่องทำเสน่ห์ และอนุญาตให้นางมีสามีใหม่

ได้ แตนางยุพาผกาได้กล่าวถึงความรู้สึกที่แท้จริงของนาง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความซื่อสัตย์ที่นางมีต่อ
สินสมุทร ดังความว่า

นางผกากล้าปากมียากลด ซึ่งนอนน้อมยอมอยู่ด้วยภูวไนย อันภาษาฝรั่งถึงทั้งชั่ว ถึงขัดสนรร้อนไม่หยอเนย ซึ่งโปรดว้าข้าเมื่อก็ให้มีผิว ไม่ขอเห็นเว้นแต่ตรงพระองค์เดียว จะคอยจับปรับไหมชายฝรั่ง ขอพึ่งบุญมุสิกเป็นสามี	ทูลประชดซ์แจ้งแกลงไซ เพราะชิงชัยเพลิงพล้ำต้องจำเป็น ไม่มีผิวสองเลยเช่นเคยเห็น จะตามเล่นเพื่อนผู้หญิงเสียจริงเจียว ถึงทั้งชั่วอินทรามาเขี้ยวเขี้ยว ถ้าลดเสียวลงอาญาฝ่าฐู เขียนให้หลังลายสงไปโรงสี พอไฟริ้วทั่วได้กลัวเกรง (พระอภัยมณี 2529 678)
--	--

174 ความซื่อตรงต่อมิตร

นางยุพาผกาเป็นผู้มีจิตใจดีงาม เมื่อทำความผิดก็ยอมขอโทษและให้คำสัตย์สัญญาต่อ
มิตร เห็นได้ชัดเจนในตอนสงครามยุติ ทั้งสองฝ่ายปรองดองกันแล้ว นางยุพาผกาเข้าไปขอโทษ
นางเสาวคนธ์ที่ได้ล่วงเกินในเหตุการณ์ที่ผานมา และให้คำสัตย์สัญญาว่า จะซื่อสัตย์ต่อนางเสาวคนธ์
ตลอดไป ดังความว่า

นางยุพาลาลีวันอันชลิ แล้วทูลว้าข้าบาทชาติฝรั่ง อาสาเจ้ากวากายจะวายชนม์ เมื่อรบพุ่งมุ่งหมายทำลายล้าง ขอรอบบาทมาดหมายเมื่อปลายมือ	กราบบุตรโคมเงลาเสาวคนธ์ มีแต่ตั้งกตัญญูเป็นกุศล หวังให้คนชาวเมืองเขาเลื่องลือ ได้เอื้อมอ้างหยาบข้าพระอย่าถือ จะสู้ข้อสารพัดเป็นสัจจา (พระอภัยมณี 2529 653)
---	---

✕ 18 นางสุลาลีวัน

นางสุลาลีวันเป็นน้องสาวของนางยุพาผกา และได้รับการอบรมสั่งสอนวิชาความรู้
ต่างๆ จนชำนาญ เช่นเดียวกับนางยุพาผกาเมื่อเข้าไปอยู่ในวังลังกา ในฐานะลูกบุญธรรมของ
นางละเวงวิณฑา นางได้อุบายใช้ใกล้ชิดจนเป็นที่ไว้วางใจ และได้รับมอบหมายให้ทำงานสำคัญเสมอ
พฤติกรรมที่แสดงให้เห็นความซื่อสัตย์และจงรักภักดีของนางสุลาลีวัน คือ

181 ความซื่อสัตย์ต่อผู้บังคับบัญชา

เมื่อครั้งนางละเวงวิณฑาวางแผนการกลศึก เพื่อลักพาตัวพระอภัยมณีเข้าไปในวังลังกา
นั้น นางสุลาลีวันทำหน้าที่เป็นคนขับรถพระที่นั่งของราชินีละเวงวิณฑา คอยกำหนดจะรับ
นางละเวงวิณฑากลับไปกรุงลังกา ครั้นถึงเวลานัดหมายนางยุพาผกาพาพระอภัยมณี ซึ่งแต่งเครื่อง
รองทรงของนางละเวงวิณฑาไปทันรถทรง ที่นางสุลาลีวันขับมุ่งตรงไปยังกรุงลังกา แล้วสั่งให้
พระอภัยมณีขึ้นเกาะท้ายรถ ดังความว่า

พวกนารีที่ให้แปลงเป็นชาย
 สุลาลีวันสำหรับให้ขับรถ
 คอยประทับรับพระบาทมาตรงค์
 เตรียมสำเร็จเสร็จสรรพกลับมาเฝ้า
 จะออกไปใช้พระอภัยมณี
 และจะพามาถวายขึ้นท้ายรถ
 คุมไปวังขังไว้ให้หลายวัน

อยู่เรียงรายซ้ายขวารักษองศ์
 บอกกำหนดสงครามตามประสงค์
 แล้วรีบตรงไปลังกาในราตรี
 ทูลพระเจ้าลังกามารศรี
 ให้เป่าปี่คนหลับทบทั้งกัน
 แต่ทรงยศอย่าเพื่อฆ่าให้อาสัญ
 กระหม่อมฉันจะอยู่รับกองทัพชัย
 (พระอภัยมณี 2529 463)

เมื่อพระอภัยมณีเกาะท้ายรถมาได้ไม่นาน ก็เดินได้ขอรถมาที่นางสุลาลีวัน บอกว่าเห็นราชินี
 ละเวงวิณพาท่าท่ากรีดร้องคงไม่สบายมาก จะขอเข้าไปรักษาพยาบาล แต่นางสุลาลีวันห้ามไว้ แสดง
 ให้เห็นว่านางมีเจตนาที่จะปกป้องมิให้พระอภัยมณีเข้าไปหานางละเวงวิณพา ดังความว่า

พระธิดาวาหม่อมฉันไม่ทันทราบ
 ก็คิดเห็นเป็นผิดตอบัติตรงค์
 ซึ่งจะให้ไปถามความพระโรค
 อึ่งนั้นชั้นในก็ใส่ดาส

ได้พูดหยาบคายหยามตามประสงค์
 ขอพระองค์อดโทษได้โปรดปราน
 เห็นเสวราโศกพระญาติไม่อาจหาญ
 เผยแต่บ้านแกลลมพอชมไพร
 (พระอภัยมณี 2529.472)

เมื่อขบวนเสด็จมาถึงกรุงลังกา นางสุลาลีวันก็บอกกับขุนนางทั้งหลายว่า ราชินีประชวรหนัก
 ไม่ต้องการให้ใครเข้าเฝ้า ขอจงช่วยกันรักษาป้อมกายไว้ให้ดี แล้วนางละเวงวิณพาก็พาพระอภัยมณี
 เข้าไปในวังให้ประทับอยู่ห้องชั้นใน

ฝ่ายสุลาลีวันกัลยา
 ประชวรหนักจักเข้าเฝ้าไม่ได้
 พวกนารีที่แปลงเป็นชาย
 แล้วขยับขับพระยาม้าพยศ
 ไม่ประทับกับเกยเคยทุกที

บอกบรรดาหมื่นขุนพวกมูลนาย
 จงกลับไประวังการณืท่านทั้งหลาย
 ให้เที่ยวรายตรวจตรารอบธานี
 รับชักรถเข้าประตูบุรีศรี
 ประเทียบที่อัฒจันทร์ชั้นซาลา
 (พระอภัยมณี 2529 477)

จะเห็นได้ว่า นางสุลาลีวันปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายด้วยความรับผิดชอบ ตลอดจน
 การปกป้องเกียรติยศชื่อเสียงของเจ้านายอย่างเคร่งครัด พฤติกรรมดังกล่าวสะท้อนถึงความซื่อสัตย์
 และจงรักภักดีของนางที่มีต่อผู้บังคับบัญชา

และจนกระทั่ง เมื่อนางละเวงวิณพาออกบวชนางก็ตามไปรับใช้ ด้วยความจงรักภักดี
 ดังความว่า

พระอภัยมณีไปตั้งหลังบรรพต
รำภาสะหรี่ลิวันยุพามา
เก็บส้มสุกลูกไม้เผือกมันมัง
เป็นปากกว้างทางเดินเนินอรุณ

รักษาพรตพรหมจรรย์ด้วยหรรษา
กุมโยธาฝรั่งอยู่ทั้งพัน
ถวายทั้งสามองค์ให้ทรงฉันทน์
ไปสามวันจึงถึงวังเมืองลังกา
(พระอภัยมณี 2529 939)

1 8 2 ความซื่อตรงต่อบ้านเมือง

พฤติกรรมที่แสดงถึงความซื่อตรงต่อบ้านเมืองของนางสุลาลีวัน ในศึกชิงโครตเพชร ซึ่งห้สกันลูกของนางมีส่วนในการทำความผิดร้ายแรงในครั้งนี้ด้วย นางจึงต้องจัดการกับลูกอย่างรุนแรง ทั้งนี้เพื่อความสงบสุขของบ้านเมือง นางยังห้สกันด้วยธนูสกดหน้าไว้ตั้งหลายหน จนห้สกันต้องหลบหนีเข้าป่าไป ดังความว่า

ยุพาฟันลูกชายผิดหลายที
ตางหลบเลียงเปลียงพลาดชยาดแม
ตางรวมได้ไพรนายเหลือตายนั้น

สุลาลียิงสกดห้สกัน
ไมเหลียวแลหลบไปในไพรสณฑ์
จวนสายัณฑ์เย็นพยับเลิกทัพไป
(พระอภัยมณี 2529 906)

1 8 3 ความซื่อตรงต่อมิตร

หลังจากสงครามยุติทั้งฝ่ายลังกาและเมืองผลึกต่างก็ปรองดองกัน และให้คำสัตย์สัญญาต่อกัน นางสุลาลีวันได้กล่าวขอโทษนางเสาวคนธ์ ที่ตนได้ล่วงเกินในเหตุการณ์ที่ผ่านมาทั้งหมด และให้คำสัตย์ว่าจะซื่อสัตย์ต่อนางเสาวคนธ์ตลอดไป ดังความว่า

นางยุพาสาลีวันอัญชลิ
แล้วทูลวาทข้าบาทชาติฝรั่ง
อาสาเจ้ากวากายจะวายชนม์
เมื่อรบพุ่งมุงหมายทำลายล้าง
ขอรอบบาทมอดหมายเมื่อปลายมือ

กราบบุตรโคมเจลาเสาวคนธ์
มีแต่ตั้งกตัญญูเป็นกุศล
หวังให้คนชาวเมืองเขาเลื่องลือ
ได้เอื้อมอ้างหยาบข้าพระยาถือ
จะสู้ชื่อสารพัดเป็นสัจจา
(พระอภัยมณี 2529 653)

X 19 นางวาลี

นางวาลีเป็นหญิงชาวบ้านคนหนึ่งในเมืองผลึก นางมีความรอบรู้ในวิทยาการด้านต่าง ๆ จึงมาสมัครช่วยราชการบ้านเมือง ด้วยความรู้ความสามารถของนาง จึงได้เป็นสนมเอกของพระอภัยมณี นางวาลีเป็นผู้มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีในลักษณะดังนี้

1 9 1 ความซื่อสัตย์ต่อสามี

ในฐานะภรรยา นางวาลีเป็นภรรยาที่ซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระอภัยมณี เห็นได้จาก การที่นางให้คำแนะนำและช่วยวางแผนการต่าง ๆ จนพระอภัยมณีได้อภิเษกสมรสกับนางสุวรรณมาลี

นางสังเกตุเห็นพระอภัยมณีมีความทุกข์เรื่องนางสุวรรณมาลี นางจึงคิดหาวิธีช่วยให้สามีคลายความทุกข์โศก ซึ่งเป็นคุณลักษณะของภรรยาที่ดี เมื่อสามีมีความทุกข์ต้องเป็นช่วยคิดหาทางแก้ไข ปัญหา ดังความว่า

ฝ่ายวาสิที่เข้ามาสามีภักดี	เป็นเอกอัครสมมชวาอัชฌาสัย
สังเกตุรู้แจ้งไม่แคลงใจ	ภวาไยน้อยจิตพระริดา
จำจะรับดับร้อนช่วยผ่อนผัน	ให้ทรงธรรมเธอได้ชิตขนิษฐา
ถึงเวรเฝ้าเข้าที่ในไสยา	พอเพลาย่าม้องกลองประโคม
	(พระอภัยมณี 2529 263)

เมื่อพระอภัยมณีถามว่าจะทำอย่างไร นางวาสิจึงแนะนำให้เตรียมจัดพิธีอภิเษกสมรสไว้ แล้วแจ้งกำหนดการอภิเษกสมรส ให้นางสุวรรณมาลีทราบ ทำให้นางสุวรรณมาลีเข้าใจว่าพระอภัยมณีจะอภิเษกสมรสกับหญิงอื่น นางสุวรรณมาลีจึงสีกออกมาเข้าพิธีอภิเษกสมรส ตามกำหนดการที่เตรียมไว้ ดังความว่า

ฝ่ายวาสิปรีชาปัญญาฉลาด	อภิวาทบาทมูลทูลฉลอง
จะขอรับอาสาฝ่าละออง	มิต้องให้เหน้อยยากลำบากกาย
ให้พระนุชบุตรีมาอภิเษก	เป็นองค์เอกอัครราชเหมือนมาดหมาย
จงสั่งพระอนุชาเสนานาย	ให้บัตรหมายจัดงานการมงคล
ทั้งการเล่นเต้นรำเครื่องทำขวัญ	อีกเจ็ดวันจะวิวาห์สถาผล
จะเชิญองค์หงเยาว์เข้ามณฑล	ขึ้นนั่งบนแท่นรัตนัชชवाल
	(พระอภัยมณี 2529 264)

192 ความซื่อตรงจงรักภักดีต่อบ้านเมือง

ในฐานะผู้นำ นางวาสิมีบทบาทในการนำกองทัพออกต่อสู้กับศัตรูด้วยตนเอง และคิดวางแผนการศึกจนได้รับชัยชนะ เช่น ในตอนอุศเรนยกกองทัพมาตีเมืองผลึก พระอภัยมณีขอคำปรึกษาจากนางวาสิในการเตรียมรับทัพอุศเรน นางจึงให้คำแนะนำในการวางแผนการศึก ดังความว่า

สวนวาสิปรีชาปัญญาหญิง	เป็นยอดดีย้อมของสนองไซ
จะพันแทงแย่งยิงออกชิงชัย	สงสารไพรก็จะม้วยลงด้วยกัน
แม้ลงลวงลพอให้ได้ชัยชนะ	ก็เห็นจะทำได้ใจหมอมัจฉิน
ขอพระองค์จงเป็นกองออกป้องกัน	คุมกำปั่นแปดร้อยคอยระวัง
แม้สงครามตามตีจงหนีหลบ	ไปวันหนึ่งจึงคอยทาบตลบหลัง
มาปากอวาก้าวสกัดตัดกลาง	ให้พร้อมพร้อมทั้งทัพรบสมทบกัน
ข้าจะรับจับท้าวเจ้าสิงหล	ด้วยเล่ห์กลโหนอ่อนคิดผ่อนผัน
นางทูลความตามปัญญาสารพัน	ทั้งสุวรรณมาลีเห็นดีจริง
	(พระอภัยมณี 2529 301-302)

นางวาสีได้ออกรบกับข้าศึกด้วยตนเองจนได้รับชัยชนะ ดังความว่า

ฝ่ายเสนาวาสีนารีห้าม
กำปันรับกับกำปันดางลันป็น

ก็ติดตามฆ่าแขกวงแตกตื่น
สะเทือนสะทีกครึกครื้นในราตรี

นางวาสีขีมีม้ามีเบาะอาาน
พอเห็นแขกแบกเข้าลังกาวิง
นางวาสีฝีมือแม่นเกาทันท์
ทั้งสามลูกถูกเกราะกะเทาะทะลุ

คนละด้านเดินรบรบรจนกัน
เลียบตลึงจะลงลำเรือกำปัน
เขย่งยันยิงท้าวเจ้าลังกา
ลูกหนึ่งปรุกกันแนที่แขนขวา

จึงให้พระมเหสีวาสีห้าม
สวนพระองค์ลึงที่นั่งเรือมังกร
ออกกำปันพันร้อยลอยสล้าง
กองละร้อยลอยกระบวจะสวนรับ

อยู่ปราบปรามพลศึกคิดฝึกสอน
ให้ติดอนข้องเดือนแล้วเคลื่อนทัพ
คอยปิดทางทัพหน้าเมื่อซากลับ
รุมกันจับอุศเรนเจนณรงค์
(พระอภัยมณี 2529 304-305)

ครั้นเมื่อจับอุศเรนได้ พระอภัยมณีคิดจะปล่อยไป เพราะบุญคุณที่เคยมีต่อกัน แต่นางวาสีเห็นว่าอุศเรนคงต้องกลับมาแก้แค้นอีก จึงคิดหาวิธีการตัดศึกที่จะเกิดขึ้นในครั้งต่อไป ด้วยการพูดเยาะเย้ยทำให้อุศเรนรู้สึกเจ็บใจ และอับอายจนอาเจียนเป็นโลหิตตาย ดังความว่า

ประเวณีตึงให้หลังหัก
จระเข้ใหญ่ไปถึงน้ำมีกำลัง
อันแม่ทัพจับได้แล้วไม่มา
ต้องตำราจับให้มันคันให้ตาย
จะพลิกพลั่วชีวหาเป็นอาวุธ
ต้องตัดศึกลิกล้ำที่สำคัญ

มันก็มักทำร้ายเมื่อภายหลัง
เหมือนเสือขังเข้าถึงดงก็คงร้าย
ไปข้างหน้าศึกจะใหญ่ขึ้นใจหาย
จะทำภายหลังยากลำบากครั้น
ประหารบุตรเจ้าลังกาให้อาสัญ
นางหมายมันมุ่งเห็นจะเป็นการ
(พระอภัยมณี 2529 307)

1 10 สุตสาคร

สุตสาครเป็นลูกของพระอภัยมณีกับนางเงือก พระโยคีเป็นผู้เลี้ยงตั้งแต่แรกเกิด และสอนวิชาความรู้ให้จนอายุได้ 3 ขวบ เมื่อรู้ว่าพ่อเป็นใครจากคำบอกเล่าของพระโยคี สุตสาครจึงคิดออกติดตามหาพ่อ กอนเดินทางพระโยคีจึงบวชให้เป็นฤาษีน้อย ดังความว่า

แล้วจัดแจงแต่งนุ่งห่มเสื่อให้
ผูกชฎาหนังรัตสะพัดพัน
นั่งค้ำบัปพิบเพียบดูเรียบร้อย
แล้ววาเชิญเดินไปหาสิกาโยม

ครบเครื่องไตรครองประทานพระหลานขวัญ
ฝนแก่นจันทร์เจิมมหาอุณาโลม
เหมือนณนรน้อยนาจวบเจียวรูปโฉม
ประเล้าประโลมอำลาเขาคลาไคล
(พระอภัยมณี 2529 278)

สุดสาครเป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์ เห็นได้จากพฤติกรรมดังต่อไปนี้

1 10 1 การยึดมั่นในความสัตย์

การยึดมั่นในความสัตย์ของสุดสาคร เห็นได้จากเหตุการณ์เมื่อบวชเป็นฤๅษีแล้ว สุดสาครได้อธิษฐานจิตให้เทวดาคุ้มครองป้องกันภัยในระหว่างเดินทาง และเมื่อไปถึงกรุงการเวก ท้าวสุริโยทัยและมเหสีมีความรักใคร่เอ็นดูจึงขอรับไว้เป็นบุตรบุญธรรม แล้วสั่งให้จัดเตรียมเสื้อผ้าและเครื่องประดับมาให้ และขอร้องให้ถอดเครื่องทรงฤๅษีออกก่อน สุดสาครจึงแจ้งให้ทั้งสองพระองค์ ทราบว่า ตนได้ตั้งสัตย์อธิษฐานต่อเทวดาไว้ว่า “ถ้าไม่ได้กลับไปอาศรมของพระอาจารย์จะไม่ถอดเครื่องทรงฤๅษีเป็นอันขาด” และด้วยยึดมั่นในคำสัตย์ดังกล่าว สุดสาครจึงขอสวมเครื่องทรงและเครื่องประดับทับเครื่องทรงฤๅษี แสดงให้เห็นว่าสุดสาครมีความยึดมั่นในความสัตย์ ดังความว่า

นางค่านับรับขวัญสรรพสิริ
มิเกิดครรภ์ฉันนี้บ้างเป็นอย่างไร
เครื่องสีกขาตบสงปลดเปลื้อง
ทั้งกษัตริย์ภัสกาช่วยวาวอน
แล้วสั่งให้ไปจัดเครื่องประดับ
มาเรียงวางข้างองค์พระมุนี
พระเห็นของสองกษัตริย์จัดมาให้
ว่าหม่อมฉันวันจะจากพระอาจารย์
มิได้กลับอภิวัตบาทดาบส
ซึ่งสององค์ทรงพระกรุณา
ขอประดับทับนอกหนังสือเหลือง
จะทรงเครื่องเปลื้องหนังสือทั้งไตร

แสนเจริญรัฐศึกษาจะหาไหน
ไปเกิดไกลกลับมาหามารดร
ได้ทรงเครื่องเนาวรัตน์ประภัสสร
สีกเสียดกอนเกิดนะพระมุนี
หลายสำหรับกับผ้าภูษาตรี
จินดาดีดูจำรัสชัชวาล
จะใครได้เครื่องทรงนาสงสาร
ได้ตั้งสัตย์อธิษฐานต่อเทวา
ก็ไม่ปลดเปลื้องเครื่องสีกขา
จะเมตตาแดงหม่อมฉันประการใด
ให้ประเทืองมิได้ขัดอักษมาสัย
เหมือนได้ใหม่ลิ้มเก่าดังเผ้าพาล
(พระอภัยมณี 2529 295-296)

1 10 2 ความซื่อสัตย์ต่อภรรยา

ความซื่อสัตย์ต่อภรรยาของสุดสาคร เห็นได้จากตอนที่สุดสาครตามหานางเสาวคนธ์ที่หนีพิชิตภิเษกสมรสไปบวชเป็นฤๅษีอยู่ที่เมืองวายุโลม ด้วยความเข้าใจผิดเรื่องจดหมายที่นางสุลาสวีนเขียนถึงนาง โดยปลอมเป็นลายมือของสุดสาคร แต่เมื่อสุดสาครรู้ความจริงถึงสาเหตุที่นางเสาวคนธ์หนีไป จึงเสียใจมากและออกตามหานางเสาวคนธ์มาจนถึงเมืองหน้าด่าน เห็นเรือของนางเสาวคนธ์จอดอยู่ก็จำได้ จึงขึ้นไปบนเรือถามคนบนเรือก็ทราบว่านางเสาวคนธ์ได้ครองเมืองวายุโลม ดังความว่า

สิบห้าวันครั้นเย็นแลเห็นด่าน
สำเภาจอดทอดท่าริมสาคร
เมื่อแรกทำจำได้ทั้งใบเสา
ขับม้าทรงตรงมาพอรাত্রี
เห็นคนอยู่รู้จักจึงซักถาม

มีปรากฏการกอบป้อมครอมสิงขร
เห็นแน่นอนนางจะมาเกดราณี
ผิดสำเภาชาวเมืองมีเครื่องสี่
ก็ถึงที่ฝั่งทะเลขึ้นเกดรา
ถึงเรื่องความตามติดกนิษฐา

เขาทูลความตามเรื่องจากเมืองมา

จนชิงชัยได้พาราวัตุโลม

(พระอภัยมณี 2529 764)

เมื่อสุดสาครรู้ความจริงเรื่องนางเสาวคนธ์ จึงจ้างคนให้นำทางไป และเมื่อถึงเมืองวาหุโลม สุดสาครก็เข้าไปถามหานางเสาวคนธ์ และได้รู้ว่านางได้สึกจากฤาษีมาทำพิธีสะเดาะเคราะห์ เมื่อเห็น นางนอนอยู่จึงเข้าไปหา แล้วบอกวาตามมาด้วยความรัก และความซื่อสัตย์ที่มีต่อนาง ดังความว่า

จะกล่าวสุดสาครหยุดหย่อนบ้าง
ยี่สิบวันครั้นรุ่งถึงกรุงไกร
ส่งผู้นำตำบลสองคนนั้น
แต่พระองค์ตรงมาถึงหน้าวัง

ผู้นำทางรำเดินเนินไศล
จึงปล่อยให้ม้ามังกรผอนกำลัง
ให้พากันกลับไปเหมือนใจหวัง
เข้าหยุดยั้งหน้าศาลาลัย

เห็นฤาษีที่เลี้ยงอยู่เรียงราย
ครั้นเห็นเมินเดินด้อมแอบอ้อมเสา
เห็นห้องนอนซ่อนหน้าปีกอาลัย
นางซาบเสียวเหลือวคิดว่าพิ
พระแอบอ้อมจุมพิตวนิดา

แกลังเมียงมายมิให้รู้ว่าผู้ใด
คอยแฝงเงาม่านทองที่สองไข
เข้านั่งใกล้แกลังประคองลองตำรา
ไมهنายหนีนึกสมเพชพระเชษฐา
ทีอุตส่าห์ติดตามด้วยความรัก
(พระอภัยมณี 2529 765-766)

- 8 {
1 11 พราหมณ์วิเชียร
1 12 พราหมณ์โมรา
1 13 พราหมณ์सानน

พราหมณ์ทั้งสามเป็นเพื่อนกัน ต่างมีความรู้ความชำนาญในด้านต่างๆ คือ พราหมณ์วิเชียรมีความสามารถในการยิงธนูได้คราวละ 7 ดอก ถูกเป้าหมายอย่างแม่นยำ พราหมณ์โมรามีความสามารถในการผูกสำเภากลั่นได้ทั้งในน้ำและบนบก และพราหมณ์सानนมีความสามารถในทางโหราศาสตร์และไสยศาสตร์

พฤติกรรมที่แสดงให้เห็นว่าพราหมณ์ทั้งสามมีความซื่อสัตย์ เห็นได้จากเหตุการณ์เมื่อพบกับพระอภัยมณี และได้ขอให้พระอภัยมณีทดลองเพลงปี่ให้ฟังจนผู้ฟังหลับไหล นางผีเสื้อจึงมาอ้อมพระอภัยมณีไป ครั้นเมื่อพราหมณ์และศรีสุวรรณตื่นขึ้นมาไม่เห็นพระอภัยมณี จึงช่วยกันตามหา อย่างไรก็ตามก็ไม่พบ ทำให้ศรีสุวรรณเศร้าโศกเสียใจมาก พราหมณ์ทั้งสามช่วยกันปลอบใจ และแนะนำให้ออกตามหาพระอภัยมณี โดยพราหมณ์ทั้งสามคนขอติดตามไปคอยให้ความช่วยเหลือ จนกว่าจะสิ้นชีวิต แสดงให้เห็นความซื่อสัตย์และภักดีของพราหมณ์ทั้งสามคน ดังความว่า

ทั้งสามพราหมณ์เข้าประคองแล้วร้องให้
ตางบนบอบปลอบหนอกษัตรา
อันกำเนิดเกิดมาในหล้าโลก
ซึ่งเกิดเหตุเชษฐาเธอหายไป

น้ำตาไหลพร่างพรายทั้งชายชวา
อยาโศกาตรอมนักจงหักใจ
สุขกับโศกมิได้สิ้นอयाสงสัย
ก็ยังไม่รู้เห็นว่าเป็นตาย

ควรจะคิดติดตามแสวงหา
 แม้นพระพิมมัยชีวาวาย
 ข้าทั้งสามก็จะตามเสด็จด้วย
 จงดับทรงโศกอาญาจาบัลย์

แลนนาวาไปในวนชลสาย
 กิติร้ายจะได้พบประสบกัน
 ผิดชอบช่วยไปกว่าจะอาศัย
 จะเนิ่นวันเสียเปล่าไม่เข้ายา
 (พระอภัยมณี 2529 16)

นอกจากนี้ การที่พราหมณ์ทั้งสามกับศรีสุวรรณร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมาเหมือนพี่น้อง ทำให้ศรีสุวรรณไว้วางใจและแต่งตั้งให้ไปครองเมืองรอบนอก เพื่อป้องกันเมืองรมจักร และเมื่อคราวที่ศรีสุวรรณเดินทางไปตามหาพระอภัยมณี จึงมอบหมายให้พราหมณ์ทั้งสามช่วยปกป้องบ้านเมืองแทน แสดงให้เห็นว่า พราหมณ์ทั้งสามมีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อศรีสุวรรณมาก จึงได้รับมอบหมายหน้าที่สำคัญดังกล่าว ดังที่ศรีสุวรรณกล่าวกับนางเกษรา ความว่า

ซึ่งเกรงว่าข้าศึกจะอีกหาญ
 ทั้งสามพราหมณ์ความรู้ธนูดี
 พิธตั้งไว้ให้รักษาอาณาจักร
 เหมือนดวงใจนายนายุธานินทร์

มารุกรานรบพุ่งถึงกรุงศรี
 ยิงได้ทีละเจ็ดลูกถูกไพริน
 ด้วยความรักรวมชีวิตเป็นนิจลิน
 แม้นไพรินคิดร้ายมันวายปราณ
 (พระอภัยมณี 2529 192)

จากการศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี จำนวน 16 ตัว พบว่า ตัวละครที่มีจริยธรรมด้านความซื่อสัตย์และจงรักภักดี ทั้งหมด 13 ตัว ได้แก่

1 พระอภัยมณี มีความซื่อตรงต่อหน้าที่ มีความรับผิดชอบในการดูแลทุกข์สุขของผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ให้ความเอื้อเฟื้อเพื่อเกื้อกูลต่อมิตร และให้อภัยต่อศัตรู เป็นผู้ซื่อตรงต่อชนบประเพณี ยึดมั่นในความสัตย์ และปฏิบัติตนอยู่ในคุณธรรม

2 ศรีสุวรรณ มีความซื่อตรงต่อหน้าที่ มีความรับผิดชอบในราชกิจ สร้างความผาสุกให้แก่ราษฎร และประพฤติตนอยู่ในระเบียบแบบแผนประเพณีอย่างเหมาะสม

3 นางสุวรรณมาลี มีความยึดมั่นในความสัตย์ ซื่อตรงต่อบ้านเมือง และซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามี

4 นางละเวงวันเพา มีความซื่อตรงต่อหน้าที่ ซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามี

5 นางเกษรา มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามี

6 นางรำภาสะหรี มีความซื่อตรง ซื่อสัตย์ และจงรักภักดีต่อสามี มีความซื่อสัตย์ต่อผู้บังคับบัญชา และซื่อตรงต่อบ้านเมือง

7 นางยุพาผกา มีความซื่อสัตย์ต่อผู้บังคับบัญชา ซื่อตรงต่อบ้านเมือง และมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามี และซื่อตรงต่อมิตร

8 นางสุลาลีวัน มีความซื่อสัตย์ต่อผู้บังคับบัญชา ซื่อตรงต่อบ้านเมือง และซื่อตรงต่อมิตร

9 นางวาลี เป็นผู้มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามี และมีความซื่อตรงต่อบ้านเมือง

10 สุตสาคร มีความยึดมั่นในคำสัตย์ และซื่อสัตย์ต่อภรรยา

11 พราหมณ์วิเชียร มีความซื่อสัตย์และภักดีต่อมิตร

12 พรหมณโฆรา มีความซื่อสัตย์และภักดีต่อมิตร

13 พรหมณसानน มีความซื่อสัตย์และภักดีต่อมิตร

จึงกล่าวได้ว่า ลักษณะจริยธรรมที่ปรากฏจะสัมพันธ์กับสถานภาพ และบทบาทของตัวละคร

2 ความมีสติปัญญา

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพุทธศักราช 2542 (2546:1115) ให้ความหมายคำว่า “สติ” ไว้ว่า “น ความรู้สึก, ความรู้สึกผิดชอบ, ความระลึกได้” ให้ความหมายคำว่า “ปัญญา” (2546:687) ไว้ว่า “น ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว, ความฉลาดอันเกิดจากการเรียนรู้” และให้ความหมายคำว่า “สติปัญญา” (2546:1115) ไว้ว่า “ปัญญารอบคอบ” จึงอาจกล่าวได้ว่า ความมีสติปัญญา คือ ความฉลาดอันเกิดจากการเรียนรู้ ทำให้เกิดความรอบรู้ และไหวพริบปฏิภาณ ผู้ที่มีสติปัญญา และรู้จักนำมาใช้อย่างถูกต้องเหมาะสม ย่อมเกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคม จริยธรรมด้านความมีสติปัญญา ปรากฏในพฤติกรรมของตัวละครในวรรณคดี เรื่องพระอภัยมณีทั้งหมด 7 ตัว ได้แก่

2 1 พระอภัยมณี

2 2 ศรีสุวรรณ

2 3 สินสมุทร

2 4 นางสุวรรณมาลี

2 5 นางละเวงวิณฑา

2 6 นางวาลี

2 7 นางยุพาผกา

2 1 พระอภัยมณี

พระอภัยมณีเป็นคนฉลาดมีสติปัญญา วินัย ภูระหงษ์ (2523:58-61) กล่าวว่า ความฉลาดของพระอภัยมณีอาจกล่าวได้ 3 ลักษณะ ได้แก่ ความฉลาดในทางสติปัญญา ความฉลาดในทางหยั่งรู้ถึงจิตใจคน และความมีไหวพริบปฏิภาณในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า

2 1 1 ความฉลาดในทางสติปัญญา

จะเห็นได้จากตอนที่พระอภัยมณีได้ศึกษาเล่าเรียนวิชาเป่าปี่กับพินทพรหมณ์เพียง 7 เดือน ก็มีความชำนาญล้ำเลิศ สามารถเป่าปี่ได้อย่างไพเราะจับใจ ใครได้ยินได้ฟังก็ให้เพลิดเพลิน ปล่อยอารมณ์ให้เคลิบเคลิ้มไปกับทำนองเพลงและหลับไปในที่สุด แม้แต่สัตว์เมื่อได้ยินเพลงปี่ก็ลืมกินหญ้ากินน้ำเข้ามาฟังหมดทั้งสิ้น ดังความว่า

แล้วพาไปยอดเขาให้เป่าปี่
แต่เสื่อข้างกลางไพรถ้าได้ยิน
ประมาณเสร็จเจ็ดเดือนโดยวิธการ
สิ้นความรู้ครุประสิทธิ์ไม่ปิดบัง

ทือยางดีสิงใดก็ได้สิ้น
ก็ลืมกินน้ำหญ้าเข้ามาฟัง
พระกุมารได้สมอารมณ์หวัง
จึงสอนสั่งอุปะเทห์เป็นเล่ห์กล
(พระอภัยมณี 2529 5)

ความฉลาดในทางปัญญาอีกอย่างหนึ่งก็คือ ในระหว่างที่อาศัยอยู่เกาะแก้วพิสดาร พระอภัยมณีได้เรียนภาษาต่างประเทศจากชาวจีน จาม และฝรั่ง ที่เรือแตกขึ้นมาอาศัยอยู่ด้วย จนมีความชำนาญ สามารถพูดได้คล่องราวกับล่าม ดังความว่า

จะกล่าวถึงพระอภัยมณีนาถ
หัดภาษาฝรั่งทั้งจีนจาม

กับองค์ราชกุมารชาญสนาม
ราวกับล่ามพูดคล่องทั้งสองคน
(พระอภัยมณี 2529:127)

2 1 2 ความฉลาดในทางหยั่งรู้ถึงจิตใจคน

พระอภัยมณีได้แสดงให้เห็นว่าได้ล่วงรู้จิตใจของสุวรรณมาลีจากพฤติกรรมที่นางแสดงความรักใคร่เอ็นดูสินสมุทรตั้งแต่วันแรกที่พบ และสินสมุทรขอฝากตัวเป็นลูกนั้น พระอภัยมณีก็รู้ว่านางมีจิตใจเอนเอียงมาทางตนอยู่ จึงให้สินสมุทรนำแหวนของ พระองค์ไปแลกกับสร้อยสังวาลย์ของนาง ดังความว่า

พระอภัยไต่ยีนสินสมุทร
แต่นิ่งนึกตรึกตรางนราตรี
จึงหยิบข้อมรงค์เพชรเจ็ดกะรัต
เจ้าเอาไปให้องค์นางนงคราญ

ให้แสนสุดเสน่ห์หามารศรี
ยิ่งทวีถวิลโฉมประโลมลาน
โสพระหัตถ์ลูกยาแล้วว่าขาน
เปลี่ยนสังวาลย์มาให้พอจะขอชม
(พระอภัยมณี 2529 145)

และก็เป็นไปตามที่พระอภัยมณีคาดคิด นางสุวรรณมาลีก็มีจิตใจรักใคร่พระอภัยมณีเช่นเดียวกัน ถึงกับยอมแลกของที่ระลึก เห็นได้ชัดเจนจากพฤติกรรมของนาง ดังความว่า

นางยิ้มหยิบข้อมรงค์มาทรงใส่
แล้วแกลังวานาเบือเหลือรำคาญ
ไม่รำเรียนนำเพิงให้เครงครัด
แม้มิให้ก็จจะวาไม่ปรานี
แล้วโฉมยงทรงถอดสังวาลรัตน์

ขอบุญที่ยวจากที่วาขาน
ไม่ได้การเจโกเป็นโยคี
มาเปลี่ยนผลัดกับสีกานาบัดสี
แล้วแต่ที่เธอจะทำโจนน้ำตาย
ทำจบหัตถ์ยื่นให้เอาไปถวาย
(พระอภัยมณี 2529:145-146)

ดังนั้น ในระหว่างที่พระอภัยมณีโดยสารมากับเรือของอุศเรน เพื่อติดตามหานางนั้น พระอภัยมณีก็คิดคำนึง และรำพึงถึงนางด้วยความมั่นใจในความรักที่นางมีต่อตน แม้จะกังวลใจว่านางเป็นคูห่มั่นของอุศเรน ซึ่งมีบุญคุณต่อตนอยู่ก็ตาม ดังความว่า

ถ้าพบนางกลางน้ำทำอย่างไร
ด้วยวาทของอุศเรนมาเป็นมิตร
แต่พิริวอยู่ว่าองค์นางนงเยาว์

จึงจะได้ชุน้องเป็นของเรา
ครั้นจะคิดขัดไว้เกรงใจเขา
รักข้างเราจึงได้ให้สังวาล

พิกี้ได้ให้ธำมรงค์รัตน์
ยั้งคิดก็ยั้งให้อาลัยลาญ

สารพัดพูดจាន่าสงสาร
ชมสังวาลย์ต่างนางในกลางคืน
(พระอภัยมณี 2529 202)

แม้แต่นางละเวงวิณพา เมื่อพบกับพระอภัยมณีเป็นครั้งแรกในสนามรบ ทาที่ที่นางแสดงออก
ตอหน้า ทำให้พระอภัยมณีมั่นใจว่า นางก็มีจิตใจผูกพันกับตนอยู่เหมือนกัน จึงทำให้พระอภัยมณี
มั่นใจว่าตนจะไม่เป็นอันตรายแต่อย่างใด เมื่อเข้าไปเกี่ยวข้องกับฝ่ายเมืองลังกา เช่น การตาม
นางยุพาผกาเข้าไปในเมืองลังกา โดยมีความมั่นใจว่าละเวงวิณพามีจิตใจรักใคร่ตนอยู่ คงไม่คิด
ทำร้ายตนแน่นอน

ส่วนอุศเรนนั้น พระอภัยมณีจะรับรู้ถึงความรู้สึก และความคิดของอุศเรนเป็นอย่างดี โดย
เฉพาะเรื่องศักดิ์ศรี พระอภัยมณีรู้ถึงความหยิ่งในศักดิ์ศรีของอุศเรน จึงใช้วิธีการที่ไม่ให้กระทบ
กระเทือนความรู้สึกและสัมพันธ์ไมตรีระหว่างตนกับอุศเรน เห็นได้ชัดเจนในตอนที่อุศเรนยกกองทัพ
มาตีเมืองผลึกเป็นการแก้แค้น ด้วยอุบายของนางวาลี อุศเรนแพ้ถูกจับได้ พระอภัยมณีก็พยายามพูด
เกลี้ยกล่อม และให้เกียรติอุศเรน ในลักษณะการประนีประนอม ดังความว่า

ซึ่งในครั้งนี่พิพาเจ้ามาไว้
ให้น้องหายคลายเคืองเรื่องธุระ
ทั้งกำปันบรรดาโยธาทัพ
ทั้งสองอยู่ตามความสบาย

หวังจะได้สนทนาวินาสะ
แล้วก็จะรักกันจนวันตาย
จะคืนกลับไปเหมือนใจหมาย
เชิญภิปรายโปรดตรัสสัตย์สัญญา
(พระอภัยมณี 2529 306)

2 1 3 ความมีไหวพริบปฏิภาณในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า

ความฉลาดของพระอภัยมณีในข้อนี้เห็นได้จากคราวที่โดยสารเรืออุศเรนมาจนพบกับ
เรือสินสมุทรและศรีสุวรรณ เมื่ออุศเรนทราบวาสวรรณมาลียู่ในเรือลำนั้น ก็ขออนางคืนแด่สินสมุทร
ไม่ยอมให้ จึงจะเกิดการต่อสู้แย่งชิงนางสุวรรณมาลี โดยการประเมินสถานการณ์แล้ว พระอภัยมณี
เห็นว่าการต่อสู้จะยุติในลักษณะใด พระอภัยมณีจึงใช้โอกาสนี้บอกแก่ทุกคนว่าจะวางตนเป็นกลาง
เพื่อที่จะไม่ได้ชื่อว่าเป็นคนเนรคุณ ทั้งนี้ เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณของอุศเรน และเพื่อไม่ให้
สินสมุทรโกรธ ดังความว่า

พระอภัยมณีใจอ่อนถอนสะอื้น
แล้วห้ามปรามตามใจอาลัยลาน
แต่สุดที่พิจะคิดให้มิดมิด
เพราะลูกเต้าเขาไม่ชั่วไม่กลัวใคร
แม้สู้รบผู้ใดก็ไม่ช่วย
ถ้าลูกยามาน้องจะป้องกัน
เป็นความจริงสิ่งสัตย์บรรทัดเทียม
แต่จะห้ามตามประสาอภัยลัย

อุตสาห์กลืนชลงานาสงสาร
คุณของท่านเลิศลภพไตร
เหมือนใจจิตเจ้าก็คงจะสงสัย
จึงจนใจจำนิงทุกสิ่งอัน
จะอยู่ด้วยอนุชาประสานัน
แม้หนาทนพันลูกยามาไม่ว่าไร
ไม่หลีกเสียงเลยพระองค์อย่าสงสัย
จะชิงชัยสินสมุทรจงหยุดยั้ง

เขาเรียวแรงแข้งขันทั้งสันทัด
ทั้งดูร้ายใจเหมือนเสือเหลือกำลัง

สารพัดจะศึกษาวิชาขลัง
ห้ามไม่ฟังเหมือนทุกคนเป็นจนใจ
(พระอภัยมณี 2529 219)

และผลของการต่อสู้ก็เป็นไปตามความคาดหมาย อุตเรนแพ้ถูกจับได้ พระอภัยมณีก็ให้ริบปลอยอุตเรนให้เป็นอิสระทันที และกล่าวแก่อุตเรนให้นึกถึงคำพูดของตน ที่ห้ามมิให้รบกับสินสมุทรแล้วสั่งให้สินสมุทรคืนเรือแพนาวาทั้งหมดแก่อุตเรน อันเป็นการปลดปล่อยบุญคุณที่อุตเรนได้มีแก่พระอภัยมณีแต่ต้นโดยสิ้นเชิง ดังความว่า

อันใจพินี่ไม่หวงไม่ลวงหลอก
จึงให้น้องลองสู้กับกุมาร
เราขอไว้ไม่เอาทั้งข้าวของ
แล้วเหลียวหลังมาอ่อนวอนโอรส

แต่พี่บอกร้องรักขึ้นหักหาญ
เดี๋ยวนี้เล่าท่านก็แพ้แก่โอรส
คืนสนองคุณให้ท่านไปหมด
ขอแทนทดคุณท่านโดยสารมา
(พระอภัยมณี 2529 225)

นอกจากนี้พระอภัยมณียังมีความเฉลียวฉลาด และมีไหวพริบปฏิภาณในการรู้จักแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์เมื่อพระอภัยมณีตกอยู่ในวงล้อมของฝ่ายลังกา และในสถานการณ์คับขันเช่นนี้ พระอภัยมณีก็มีสติคิดหาทางเอาตัวรอด ด้วยการขับเพลงปี่สะกดทัพเมืองลังกาด้วยทำนองเพลงปลุกจิตสำนึก กระตุ้นเตือนผู้ฟังให้เกิดความรู้สึกว่าเหว่ เคลิบเคลิ้มคล้อยตามทำนองเพลงจนลืมตัวกลับไปในที่สุด ดังความว่า

วิเวกวีดกรีดเสียงสำเนียงสนั่น
ให้หิววายซาบทรงตางวงวงง
พระโหยหวนครวญเพลงวังเวงจิต
วจากาเรือนเหมือนนกกมาจากรัง
ถึงยามคำยาฆ้องจะร้องให้
ไ้อ້ยามตีดาวเคลื่อนเดือนก็คล้อย
แสนสงสารบ้านเรือนเพื่อนที่นอน
วิเวกวแวแจ้วเสียงสำเนียงปี่
ลงนังโยกโงกหงับทับกันเอง

คนขยั่นยิ้นชิงดลิ่งหลง
ลิมณรงค์รบสู้เจียหูฟัง
ให้คนคิดถึงถิ่นถวิลหวัง
รำพิไรรัฐจวนทวลละห้อย
น้ำค้างย้อยเย็นฉ่ำในอัมพร
ระรวยรินรินรินกลืนเกษร
จะอาวรณ์อ้างว้างอยู่วังเวง
พวกโยธีทั้งทวนชวนแขนง
เสนาะเพลงเพลินหลับระงับไป
(พระอภัยมณี 2529 392)

2.2 ศรีสุวรรณ

ศรีสุวรรณเป็นน้องของพระอภัยมณี เลือกเรียนวิชากระบี่กระบอง ซึ่งทำวสุทัศน์เห็นว่า เป็นวิชาสำหรับคนทั่วไป จึงถูกขับไล่ออกจากเมืองรัตนาพร้อมกับพระอภัยมณีในขณะที่ยังอายุเพียง 13 ปี ต่อมาได้พลัดพรากจากกันแต่ก็ได้พราหมณ์ทั้งสาม คือ วิเชียร โมรา และसानน ช่วยเหลือและสัญญาเป็นพี่น้องกัน ทั้งสี่คนจึงออกตามหาพระอภัยมณีไปจนถึงเมืองรมจักร ซึ่งอยู่ในภาวะสงคราม

ศรีสุวรรณและพราหมณ์ทั้งสามจึงอาสาออกรบจนได้ชัยชนะ ท้าวทศวงศ์จึงปูนบำเหน็จรางวัลให้ และต่อมาเมื่อรู้ว่าศรีสุวรรณเป็นโอรสกษัตริย์จึงจัดพิธีอภิเษกสมรสกับแก้วเกษราพระธิดา และได้ครองเมืองรมจักร

ศรีสุวรรณเป็นผู้ที่มีความฉลาดในการแก้ปัญหา เช่น ในตอนที่ศรีสุวรรณกับพระอภัยมณีเดินทางไปถึงหมู่บ้านจันทคาม และได้ตัดสนใจสมัครเรียนวิชากับพราหมณ์ที่ศาศปาโมกข์ แต่พราหมณ์ได้ตั้งคาเลาเรียนไว้สูงถึงหนึ่งแสนตำลึง ศรีสุวรรณจึงเสนอความคิดต่อพระอภัยมณีว่าจะเอาแหวนที่ติดตัวมามอบให้พราหมณ์เป็นคาเลาเรียนวิชา ดังความว่า

ศรีสุวรรณปัญญาฉลาดแหลม	จึงยิ้มแยมเยื่อนตอบพระเชษฐา
ธำมรงค์เรือนมณีมีราคา	จะคิดค่าควรแสนตำลึงทอง
บุชชาอาจารย์เอาตางทรัพย์	เห็นจะรับสอนสิ่งเราทั้งสอง
อันตัวน้องนี้จะอยู่ด้วยครุกระบอง	หัดให้คลองเชี่ยวชาญชำนาญดี
	(พระอภัยมณี 2529 3)

ครั้นเมื่อศรีสุวรรณได้ปรึกษากับพระอภัยมณี แล้วก็เข้าไปสมัครเรียนกับพราหมณ์ที่ศาศปาโมกข์ โดยแจ้งวัตถุประสงค์ของตนว่าต้องการศึกษาวิชากับพระอาจารย์ แต่ไม่มีเงินมากมายเท่าที่กำหนด จึงขอมอบแหวนซึ่งเป็นทรัพย์สินสิ่งเดียวที่มีอยู่เป็นค่าเล่าเรียนแทน แสดงให้เห็นถึงความฉลาดของศรีสุวรรณในการรู้จักแก้ปัญหา ทำให้พราหมณ์ที่ศาศปาโมกข์เมตตาปรับไว้เป็นพิเศษ ดังความว่า

รู้วาทานพดมาเป็นอาจารย์	ขอประทานพากเพียรเรียนวิชา
แต่โปรดเกล้าครวมาช้ายากแค้น	อันทองแสนตำลึงนั้นไม่ทันหา
ธำมรงค์เรือนมณีฉันมีมา	ตีราคาควรแสนตำลึงทอง
แล้วถอดแหวนวงน้อยที่ก้อยชวา	ให้พดมาทดแทนคุณสนอง
	(พระอภัยมณี 2529 4)

2 3 สินสมุทร

สินสมุทรเป็นลูกของพระอภัยมณีกับนางผีเสื้อสมุทร สินสมุทรจึงมีรูปร่างอย่างมนุษย์งดงามเหมือนพ่อ แต่ผมหยิก มีเขี้ยวอก มีนัยน์ตาแดง และมีปลอกกำลังเหมือนแม่ สินสมุทรมีความใกล้ชิดผูกพันกับพอมากกว่าแม่ดังที่กล่าวไว้ว่า “ด้วยรักพอมากกว่าแม่มาแต่ไร” (พระอภัยมณี 2529 1) สินสมุทรเป็นผู้ที่มีสติปัญญา เฉลียวฉลาด ตั้งแต่วัยเด็ก ซึ่งเห็นได้ชัดเจนจากพฤติกรรมดังต่อไปนี้

2 3 1 ความฉลาดในการเรียนรู้

สินสมุทรสามารถเรียนรู้วิชาดนตรีได้เชี่ยวชาญ จนมีความสามารถใกล้เคียงกับพ่อ และสินสมุทรก็ได้แสดงความสามารถในการเป่าปี่ให้ทุกคนฟังที่เกาะแก้วพิสดาร ตามที่ท้าวสิลราช

ขอทดสอบวิชาปีของพระอภัยมณี ซึ่งกำลังบวชเป็นฤๅษี พระอภัยมณีจึงให้สินสมุทรเป่าปีแทนเสียงเพลงป้อนไฟเพราะทำให้ทุกคนเพลิดเพลินกลับไป แม้แต่สัตว์ต่างๆ ก็หยุดส่งเสียงหันมาฟัง และปลาที่อยู่ในน้ำก็ว่ายขึ้นมาฟังเสียงปีของสินสมุทร จนกระทั่งโยคีตีระฆังปลุกให้ทุกคนตื่น ดังความวา

กุมาราลาลูกลงจากแทน
จึงลาศีลทรงภูษาผ้าสไบ
ประณตนั่งบัณฑุมบรมนาถ
ภาวนาอาคมให้ลมดี
ทำแหวนครุฑวงศาสาธิตแก้ว
หนวน้ำค้างพร่างพรมพนมไพร
กรุงกษัตริย์ฟังปีให้วิเวก
ให้วาววับหลับล้มไมสมประดี
แกเอนอิงฟังหลับอยู่กับอาสน์
ทั้งพวกไพร่นายภคตราที่สาคร
ด้วยลมปีเป่าดังกระทั้งโยชน์
ในคงคาปลาร้ายขึ้นวายเรียง

จึงห้ามให้สินสมุทรนั้นหยุดปี
จึงวาปีดีจ้านเจียวหลานกุ

ออกโลดแลนมากฎีที่อาศัย
ถือปีไปยังศาลาหน้าศิริ
อยู่ริมอาสน์อัยกาตาฤๅษี
แล้วเป่าปีแปลงเพลงวังเวงใจ
คาลงแล้วขวัญอนจะนอนไหน
จะหนาวใจสาธิตาทูกราตรี
เอกเขนกนังหวาดทั้งสาวศรี
ทั้งโยคีผู้เฒ่าพลอยหวานอน
พวกอมตย์หลับกลับลืมสังขร
ระเนนอนหลับเรียบเงียบสำเนียง
ให้ทราบโสตสิ่งสัตว์สังตเสียง
ฟังสำเนียงปีแก้วแจ้วจับใจ

พระโยคีรู้สึกนี่ทอดสู
เล่าเอาปุมอยหลับระงับไป
(พระอภัยมณี 2529 131)

สินสมุทรมีความฉลาดในการเรียนรู้อีกอย่างหนึ่ง กล่าวคือ ได้เรียนรู้ภาษาต่างประเทศจนชำนาญ สามารถพูดได้คล่องเช่นเดียวกับพระอภัยมณี และสื่อสารกับชาวจีน จาม และฝรั่ง ที่อาศัยอยู่บนเกาะแก้วพิสดารได้ ดังความวา

จะกล่าวถึงพระอภัยมณีนาถ
หัดภาษาฝรั่งทั้งจีนจาม

กับองค์ราชกุมารชาญสนาม
ราวกับล่ำพูดคล่องทั้งสองคน
(พระอภัยมณี 2529 127)

2 3 2 ความสามารถในการพูดเพื่อเอาตัวรอด

ในตอนที่สินสมุทรพาพระอภัยมณีหนี เมื่อนางผีเสื้อสมุทรตามมาพบ สินสมุทรจึงพูดจาหลอกล่อถ่วงเวลาไว้ เพื่อให้นางเงือกพาพระอภัยมณีหนีไป ดังความวา

เห็นมารดรชวนตัวด้วยกลัวตาย
ประทานโทษโปรดปล่อยไปหนอยเถิด
ลูกขอลาฝารุสลีสักปีเดียว
แม้พบบอยายปู่อยู่เป็นสุข

ลูกจึงวายน้ำอยู่แต่ผู้เดียว
ทีละเม็ดแม่มคุณอยาจนเฉียว
ไปทองเที่ยวหาประเทศเขตนคร
บรรเทาทุกข์ภิญโญสโมสร

จึงจะชวนบิดเรศเสด็จจร

มาสถานมารดรไม่นอนใจ
(พระอภัยมณี 2529 109)

2 3 3 ความฉลาดเฉลียว

สินสมุทรเป็นผู้ที่มีสติปัญญาและกล้าตัดสินใจ ดังเช่น ในระหว่างที่สินสมุทรเป็นหัวหน้าควบคุมเรือแทนโจรสลัวร์ อังกุหร่าแจ้งวาเสบียงหมด เนื่องจากไม่ได้ออกปล้นมานานแล้ว นางสุวรรณมาลีก็ไม่รู้ว่าจะแก้ปัญหาวางไร สินสมุทรจึงออกความคิดว่า ให้ซื้อเสบียงจากเมืองที่ผ่าน ถ้าเขาไม่ขายหรือถูกขังไล่จึงค่อยสู้รบ แสดงให้เห็นว่า สินสมุทรกล้าตัดสินใจแก้ไขปัญหาวางไว้อย่างว่องไวและทันเหตุการณ์ ดังความว่า

สินสมุทรสุดฉลาดเป็นชาติยักษ์
จึงกราบทูลมารดาว่าพระองค์
ถ้าเมืองไหนใหญ่กว้างมีฉางข้าว
แม้ไม่ให้ไขบให้้อประมาณ

จะใคร่หักหาญศึกนี้กระสงค์
อย่าได้ทรงพระวิตกสะทสะท้าน
ให้พวกเราขึ้นไปว่าซื้ออาหาร
จึงรุกรานรบเจ้าเอราธานี
(พระอภัยมณี 2529 168-169)

2 4 นางสุวรรณมาลี

นางสุวรรณมาลีเป็นผู้ที่มีสติปัญญา มีไหวพริบปฏิภาณ เห็นได้จากตอนที่เรือของนางถูกนางผีเสื้อสมุทรทำลายจนล่ม นางกับสินสมุทรได้อาศัยเรือของโจรสลัวร์มา ระหว่างทางโจรสลัวร์ต้องการนางเป็นภรรยา แต่นางไม่ปรารถนาเป็นภรรยาโจรสลัวร์ จึงหาทางถ่วงเวลา โดยพูดหลอกล่อให้โจรสลัวร์ตายใจว่ายินดีจะเป็นภรรยา แต่สภาพแวดล้อมในขณะนั้นไม่เหมาะสมจะทำให้เกิดอันตรายได้ ทำให้โจรสลัวร์หลงเชื่อ แสดงให้เห็นว่า นางสุวรรณมาลีมีสติปัญญาสามารถควบคุมอารมณ์ได้ดี รู้จักใช้คำพูดที่นุ่มนวลลวงโจรสลัวร์ จนสามารถเอาตัวรอดได้ ดังความว่า

ยุพยงทรงฟังอ้ายอังกฤษ
มิตอบตามความอายเห็นหลายทาง
ซึ่งเมตดาวาจะเลี้ยงไว้เคียงคู่
แต่อย่าให้ได้อายชายทั้งปวง
ทั้งเดินทางกลางชลาเป็นพาณิช
ถ้าถึงฝั่งยังหยุดสุดแตงาม
ทั้งลูกน้อยกลอยใจจะได้ฟัง
ไซจะตื่นสิ้นชีพอยาริบริออน

ดังพนพิษพูดสำราททั้งถากถาง
นึกแล้วนางแสร้งเสด้วยเล่ห์ลวง
พระคุณอยู่ข้าพเจ้าเทาเขาหลวง
คอยหนักหน่วงอย่าเพอชวนทำลวนลาม
สมสนิทเสนหาดำราห้าม
จะผอนตามสารพัดไม้ตัดรอน
ไม้คือดั่งดอกจะฟังทานสั่งสอน
นางผ่นผอนเพทุบายให้ตายใจ
(พระอภัยมณี 2529 159)

2 5 นางละเวงวิณฑา

นางละเวงวิณฑาเป็นผู้ที่มีสติปัญญา เห็นได้จากการประพฤติปฏิบัติ ดังนี้

2 5 1 ความฉลาดในการผูกใจคน

นางละเวงวัฒนพามีความฉลาดในการผูกใจคน เห็นได้จากการที่นางให้ความเคารพต่อพระสังฆราชอยู่เสมอ แม้ภายหลังนางจะมีความคิดเห็นต่างออกไป และไม่พอใจ พระสังฆราชหลายประการ แต่นางก็สามารถผูกใจพระสังฆราชให้อยู่ช่วยราชการแผ่นดินของนางมาโดยตลอด ทั้งนี้เพราะนางยกย่องให้พระสังฆราชเป็นอาจารย์ และเป็นทีปรึกษาราชการ และเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการปกครองบ้านเมือง ซึ่งเห็นได้จากตอนที่นางละเวงวัฒนพาศึกษาขึ้นปกครองเมืองลังกาใหม่ ๆ ก็ไม่ได้คือองค์ว่าเป็นกษัตริย์ นางให้ความเคารพนบถ และขอคำปรึกษาจากพระสังฆราช ดังความว่า

ฝ่ายโคมยงองค์ละเวงวิลาวัณย์
ข้าพเจ้าเอาชีวิตอุทิศถวาย
ขอพึ่งบุญคุณพระช่วยอนุกุล
ซึ่งทั้งตราราหูเรียนรูห์หญิง
พระโปรดด้วยช่วยแสดงให้แจ้งใจ

จึงรำพันพจนาด้วยอาตุร
ทั้งร่างกายกว่าชีวิตมัจจะขาดสูญ
ให้เพิ่มพูนบุญในโกโคย
ทั้งสองสิ่งสุดจะแปลจะแก้ไข
แต่พอให้แก้แค้นแทนบิดา
(พระอภัยมณี 2529 318)

ในการที่นางละเวงวัฒนพาแต่งตั้งให้นางรำภาสะหรี เป็นนายด่านแทนบิดาซึ่งเสียชีวิตในสงคราม และให้การยกย่องเป็นเหมือนพี่น้องกับตน ทำให้นางรำภาสะหรีมีความเคารพรักและจงรักภักดีต่อนางตลอดมา แสดงให้เห็นว่า นางละเวงวัฒนพามีสติปัญญาเฉลียวฉลาดรู้จักการผูกใจคน ดังความว่า

ฝ่ายโคมยงองค์ละเวงวัฒนพาราชา
จึงเสแสร้งแกล้งตรัสให้จัดพล
แล้วพิศพิศตรัสลักษณารำภาสะหรี
รู้รบศึกฝึกฝนท่ากลไก
จึงให้หามาใกล้ปราศรัยปลอบ
จะรักใคร่กันให้เหมือนเพื่อนชวี

แสนฉลาดล้ำหญิงในสิงหล
คอยประจัญประจัญรอบขอบเวียงชัย
ตั้งสำลีส่ายองดูมองใส
จะกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงไว้เป็นไมตรี
เจ้าทำชอบช่วยบำรุงซึ่งกรุงศรี
นึกว่าพี่น้องกันจนวันตาย
(พระอภัยมณี 2529.438)

2 5 2 ความฉลาดในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า

ความฉลาดในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าของนางละเวงวัฒนพาเห็นได้จาก ตอนที่นางละเวงวัฒนพาท่อสู้กับพระอภัยมณีในสนามรบ เมื่อพระอภัยมณีเห็นหน้านางอย่างใกล้ชิดก็หลงรัก จึงยุติการต่อสู้ เปลี่ยนมาใช้คารมเกี้ยวนางละเวงวัฒนพาแทน แต่นางควมม้าหนี พระอภัยมณีจึงใช้เพลงปีเรียกนางให้กลับมาอีกครั้งหนึ่ง แต่ด้วยความมีสติปัญญานางจึงคิดด้วยเหตุและผล ตลอดจนความสำนึกในหน้าที่ นางจึงตัดสินใจควมม้าหนี เพราะนางทราบดีว่าถ้าขืนอยู่ต่อไปอาจจะใจอ่อนต่อคารมของพระอภัยมณี แสดงให้เห็นว่านางละเวงวัฒนพามีสติ และรู้จักใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า จนสามารถเอาตัวรอดได้ ดังความว่า

นางรู้สึกพรหวัณวิญญาณ์
 อ้อมออกทางข้างเขาให้เศร้าจิต
 อันลมปี่นี้ละลายให้วงวง
 ถ้าชินอยู่สู้อีกไม่หลีกเลียง

กลับชักม้าควมขับไปลับองค์
 แล้วหยุดคิดแค้นใจด้วยไหลหลง
 สุดจะทรงวิญญาณ์รักษาตัว
 ฉวยพลังเพลิงเพลิงปี่ต้องมีผ้า
 (พระอภัยมณี 2529 397)

นางละเวงวิญญาณ์มีความฉลาดเฉลียวเมื่อฝ่ายลึงกาดกเป็นรองฝ่ายผลึก นางก็วางแผนให้
 พระอภัยมณีซึ่งหลงเสน่ห์นางมาอยู่ฝ่ายเดียวกัน

แต่ครั้งนี้มีอุบายให้ตายจิต
 จะรบบลับประยุทธ์สุดปัญญา
 ทานนี้หรือชื่ออภัยจะใครรู้
 พระเชษฐาปราณีเหมือนพี่น้อง
 แล้วมีหน้าซ้ำตามข้ามสมุทร
 ครั้นหักโหมใจจับไม่อับจน
 อันเยี่ยงอย่างข้างชมพูตอสูรบ
 อันเยี่ยงอย่างข้างฝรั่งเมืองลึงกา
 ประการหนึ่งซึ่งกษัตริย์กำจัดทัพ
 ยอมรบสู้ตอตีประจัญ
 นิพระองค์ทรงศักดิ์รักแด่ทรัพย์
 จะผูกมิตรชิดเชือกก็เหลืออาย

ก็สุดคิดขัดสนจนหนักหนา
 จึงทำกล้าแกล้งตามทำนอง
 ที่ซึ่งคู่ไปชมประสมสอง
 ยังขัดข้องคิดทำลายให้วายชนม์
 มายงยุทธกับผู้หญิงถึงสิงหล
 กลับแดงกลกี่ยวพานด้วยมารยา
 หรือจึงคบคิดรักกันหนักหนา
 จะเมตตาเพราะมีไมตรีกัน
 แม้นคนหลับแล้วไม่มาให้อาสัญ
 เออเซนนั้นหรือจะลือวาชื่อชาย
 ทำให้หลับแล้วก็รีบให้จับหาย
 ถึงวอดวายไว้ชื่อให้ลือฮา
 (พระอภัยมณี 2529 395)

26 นางวาลี

นางวาลีเป็นหญิงชาวบ้านอาศัยอยู่ที่เมืองผลึกรูปปร่างหน้าตาดีเห่ นางมีเชื้อสายพราหมณ์
 จึงมีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนในศาสตร์ต่างๆ จนมีความรู้ มีสติปัญญาที่เฉลียวฉลาด และนางได้ใช้วิชา
 เหล่านี้เลี้ยงตนเองจนเป็นที่นับถือของชาวบ้าน ต่อมาเมื่อนางได้มาสัมครเข้ารับราชการที่เมืองผลึก
 และพระอภัยมณีรับนางเป็นสนม ก็เพราะเห็นว่านางมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด

26.1 ความฉลาดทางสติปัญญา

นางวาลีได้แสดงให้เห็นความมีสติปัญญาของนาง เมื่อได้เข้าพบพระอภัยมณี นางกล่าว
 ชี้นำให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างการใช้กำลังกับการใช้สติปัญญา นางไม่ได้โอ้อวดว่ามีความเก่ง
 กล้า เมื่อพระอภัยมณีถามว่าจะเอาชนะศัตรูด้วยวิธีใด นางก็ตอบเพียงว่าต้องรอให้ถึงสถานการณ์นั้น
 ก่อนจึงจะบอกวิธีการได้ ยิ่งทำให้พระอภัยมณีชื่นชมในสติปัญญาที่เฉลียวฉลาด จึงยอมให้นางรับ
 ราชการเป็นที่ปรึกษา ดังความว่า

นางวาลีปรีชาวันทาแถลง
 แม้นผานเกล้าเอาแต่ที่ให้มีชัย
 พระฟังคำร่ำวาคอยนารัก

อันเรี่ยวแรงวังเตนเห็นไม่ไหว
 เห็นจะได้ตั้งประสงค์พระทรงธรรม
 ล้วนแหลมหลักกลั่นลมคมขยัน

จึงตรัสว่าถ้าจะให้มิชยันต์
นางหลบหนีตอบสนองต้องทำเนียบ
ศึกไม่มีที่จะว่าล่วงหน้าไป
แม้เมื่อไรไพร่มีมาบ้าง
จึงปราบปรามตามกระบวณพอควรการ
พระยีนคำล้าลึกนึกสรรเสริญ
จึงสร้างชกยักษ์ยัยภิปรายเปรย
แต่หากวาช้าศึกมาสิบแสน
จะคิดสู้ผู้เดียวแต่ตัวนาง
นางฟังคำซ้ำชกเห็นสบของ
ข้าพเจ้าเล่าเรียนความรู้ไว้
ขอแต่ผู้คิดสักคนหนึ่ง
จะผันแปรแก้กันอันตราย

จะผ่อนผันคิดอานประการใด
ภิปรายเปรียบด้วยปัญญาอัชฌาสัย
ก็ยังไม่ต้องตำราวิชาการ
ดูกำลังข้าศึกซึ่งอีกหาญ
จะคิดอานเอาแต่ใจก็ไม่เคย
ฉลาดเกินรูปร่างช่างเฉลย
ว่าไม่เคยนั้นก็ควรของหลวงนาง
ถึงตัวแดนดูถนัดไม่ขัดขวาง
หรือคิดอย่างไรเล่าให้เข้าใจ
จึงยืมของเคลือบแฝงแฉ่งไซ
ไม่ใช่ไพร่พลมากลำบากกาย
แต่พอฟังพูดได้ตั้งใจหมาย
มิให้อายอัปราชจำมิตร
(พระอภัยมณี 2529 257-258)

นางวาสิเป็นสตรีที่ฉลาดมีคารมคมคาย นางสามารถใช้คำพูดให้คนอื่นยอมรับตัวนางได้สำเร็จ เช่น นางปรารถนาให้พระอภัยมณีรับนางเป็นสนม โดยการกล่าวถึงตัวเองว่าเป็นผู้หญิงที่หน้าตาไม่สวยงาม แต่ความงามของนางอยู่ที่สติปัญญาความรู้ ซึ่งมีค่ามากกว่าความสวยงามของรูปร่างหน้าตาภายนอกมากนัก อีกทั้งพระอภัยมณีก็มีนางห้ามสวยๆ มากมายอยู่แล้ว การที่นางมาขอเป็นมเหสีนั้น ก็เพื่อที่จะทำให้เกิดเกียรติของพระอภัยมณีแพร่กระจายไปว่าสนับสนุนผู้มีความรู้ความสามารถ ผู้มีความรู้คนอื่น ๆ ก็จะได้พากันมาอาสาช่วยงานราชการ แต่ถ้าพระอภัยมณีไม่รับนาง ก็จะเป็นการแสดงให้เห็นว่า พระอภัยมณีมองคุณค่าของผู้หญิงแต่เพียงรูปร่างภายนอกเท่านั้น ทำให้พระอภัยมณีต้องรับนางเป็นสนมเอก จะเห็นได้ว่าวาสิเป็นผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด และมีจิตวิทยาในการโน้มน้าวใจคน จึงส่งผลให้นางประสบความสำเร็จตามต้องการ ดังความว่า

นางทูลว่าข้าเหนื่อยนี้รูปชั่ว
แต่แสนงามความรู้อยู่ในใจ
แล้วหมายว่าฝ่าพระบาทก็มีห้าม
แต่หญิงมีวิชาเช่นข้านี้
จึงอุตสาหมายอมอ่อนม่นประณต
บรรดาผู้มีวิชาสารพัน
แม้ทรงตักตักรักโฉมประโลมสวาท
ก็ผิดอย่างทางทำเนียบประเพณี
ขอพระองค์ทรงตรึกให้ลึกซึ่ง
อันรูปหญิงพริ้งเพริศล้าเลิศลักษณะ

ก็รู้ตัวมันคงไม่สงสัย
เหมือนเพชรไพฑูรย์ผิไม่ราศี
ล้วนงามงามเคยประณตบทศรี
ยังไม่มีไม่เคยเลยทั้งนั้น
ให้พระยศใหญ่ยิ่งทุกสิ่งสรรพ
จะหมายมันพึงพาบารมี
ไม่เลี้ยงปราชญ์ไว้บำรุงซึ่งกรุงศรี
เห็นคนดีจะไม่มาสามีกักดี
เป็นที่พึงแผ่ไปทั้งไตรจักร
ดีแต่รักรอนราษฎรโลกีย์
(พระอภัยมณี 2529 258)

262 ความสามารถในทางหยั่งรู้ถึงจิตใจคน

นางวาลีมีความสามารถในทางหยั่งรู้ถึงจิตใจคน จึงอาสาทำให้นางสุวรรณมาลีสึกจากชี ออกมาเข้าพิธีอภิเษกสมรสได้สำเร็จ เห็นได้จากตอนที่นางวาลีทราบวาพระอภัยมณีกำลังเศร้าโศก เสียใจ เนื่องจากนางสุวรรณมาลีไม่ยอมสึกจากชีมาเข้าพิธีอภิเษกสมรส นางจึงคิดช่วยเหลือ พระอภัยมณีให้สมความปรารถนา แต่นางไม่อยู่ในฐานะที่จะอาสาโดยตรงได้ จึงใช้เพลงขับกล่อม บอกความนัยว่านางต้องการช่วยเหลือ พระอภัยมณีจึงกล่าวยกย่องและขอความช่วยเหลือจากนาง นางวาลีจึงขอให้จัดเตรียมพิธีอภิเษกไว้ แล้วส่งข่าวถึงนางสุวรรณมาลี เพราะนางหยั่งรู้จิตใจของ ผู้หญิงด้วยกัน และในที่สุดเป็นไปตามความคาดหมาย เพราะทำให้นางสุวรรณมาลีสึกออกมาเข้า พิธีอภิเษกสมรสตามกำหนดการที่เตรียมไว้ แสดงให้เห็นว่านางวาลีเป็นผู้รู้จักกาลเทศะ อีกทั้งด้วยความฉลาดหลักแหลมและความสามารถในการอ่านใจคนดังกล่าว จึงส่งผลให้นางประสบความสำเร็จ ดังความว่า

ฝ่ายนางวาลีปรึกษาปัญญาฉลาด
จะขอรับอาสาฝ่าละออง
ให้พระนุชบุตรีมาอภิเษก
จงสั่งพระอนุชาเสนานาย
ทั้งการเล่นเต้นรำเครื่องทำขวัญ
จะเชิญองค์นางเยาว์เข้ามณฑล

อภิวาทบาทมุลทูลฉลอง
มิต้องให้เหน้อยยากลำบากกาย
เป็นองค์เอกอัครราชเหมือนมอดหมาย
ให้บัตรหมายจัดงานการมงคล
อีกเจ็ดวันจะวิวาสถาผล
ขึ้นนั่งแท่นรัตนัชชवाल
(พระอภัยมณี 2529 264)

ต่อมาเมื่ออุศเรนยกกองทัพมาทำศึกที่เมืองผลึก นางวาลีทำหน้าที่วางแผนในการรบ ผลของการรบทำให้เมืองผลึกเป็นฝ่ายชนะศึก เจ้าเมืองลังกาถูกลูกธนูของนางวาลีได้รับบาดเจ็บสาหัส หลบหนีไป และพระอภัยมณีสามารถจับอุศเรนได้ แต่นางวาลีรู้ดีว่าพระอภัยมณีคงจะต้องปล่อยตัว อุศเรนไป เพราะเคยมีบุญคุณต่อกัน และอุศเรนก็จะต้องกลับมาทำสงครามแก้แค้นอีก นางจึงคิดหา วิธีการตัดศึกที่จะเกิดขึ้นในภายหลัง โดยการพูดจาเยาะเย้ย ทำให้อุศเรนเจ็บแค้นใจถึงกับอาเจียน เป็นโลหิตถึงแก่ความตาย แสดงให้เห็นว่านางวาลีเป็นผู้มีปัญญาสามารถแก้ปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นได้ สำเร็จ และบังเกิดผลดีต่อบ้านเมือง ดังความว่า

ประเวณีตั้งให้หลังหัก
จะเซใหญ่ไปถึงน้ำมีกำลัง
อันแม่ทัพจับได้แล้วไม่พา
ต้องด่ารับจับให้มันคั้นให้ตาย
จะพลิกพลั้วชีวาเป็นอาวุธ
ต้องตัดศึกลึกลับที่ล้ำคัญ

มันก็มักทำร้ายเมื่อภายหลัง
เหมือนเสื่อขังเข้าถึงดงก็คงร้าย
ไปข้างหน้าศึกจะใหญ่ขึ้นใจหาย
จะทำภายหลังยากลำบากครัน
ประหารบุตรเจ้าลังกาให้อาสัญ
นางหมายมั่นมุ่งเห็นจะเป็นการ

นางวาลีปรึกษาปัญญาเย้ย
แล้วทำว่าถ้าจะโปรดยกโทษไว้

ทำเงยเงยเหมือนจะดูว่าอยู่ที่ไหน
ก็ปล่อยให้ไปรักษาบิดาเธอ

ฝ่ายลูกท้าวสิงหลอยู่บนแท่น
แต่ซี้ดซี้ดกัดฟันคันคะเยอ

ให้แสนแค้นคำฟ้ององเสนา
ยิงท้าวเรอโรक्रमกลุ่มอุรา

ยิงคิดคิดพิษลมระดมกัน

สะอื้นอื้นอกแยกแตกทำลาย
(พระอภัยมณี 2529 307-308)

27 นางยุพาผกา

นางยุพาผกา เป็นผู้หญิงที่มีไหวพริบและเฉลียวฉลาด ทำหน้าที่เป็นคู่มือให้นางละเวงวันเพาจนเป็นที่ไว้วางใจ นางช่วยวางแผนในการศึกกับเมืองผลึก ดำเนินการตามแผนดังกล่าวจนสามารถพาพระอภัยมณีเข้าไปอยู่ในกรุงลังกาได้สำเร็จ ดังความว่า

ฝ่ายยุพาพาคองค์พระทรงศักดิ์
รู้ว่าไปไม่ทันเหมือนสัญญา
ขอพระองค์จงเปลื้องพระเครื่องต้น
จะตามไปให้เขาเห็นเซนสตรี
พระอภัยไม่ขัดสู้ผลัดเครื่อง
ใส่เครื่องรองของลูกสาวเจ้าลังกา
นางผกาพาอ้อมออกบ้อมหลัง
ก้าวสกดลัดทางมากกลางแปลง
แก่งเรียกน้องร้องวออย่าช้าอยู่
ถึงท้ายเกรินเชิญองค์พระทรงยศ

เข้าตำหนักเห็นแต่ห้องเทียมมอหงา
จึงวันทาทูลพระอภัยมณี
ได้ปลอมปนไปกับเหลานางสาวตรี
ขึ้นนั่งที่ท้ายรถชวยบดยา
คอยปลดเปลื้องแปลงองค์ทรงภูษา
ขึ้นทรงม้าพระที่นั่งกำลังแรง
พอมืดทั้งฟ้าดินสุดสิ้นแสง
ถึงตำแหน่งนัดกันพอทันรถ
แล้วเดินดูใครไม่สงสัยหมด
ขึ้นทรงรถแล้วก็กลับกองทัพชัย
(พระอภัยมณี 2529 476)

จากการศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี จำนวน 16 ตัว พบว่าตัวละครที่มีจริยธรรมด้านความมีสติปัญญา ทั้งหมด 7 ตัว ได้แก่

- 1 พระอภัยมณี มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดสามารถเรียนรู้ได้เร็ว มีความฉลาดในทางหยั่งรู้ถึงจิตใจคน และมีไหวพริบปฏิภาณในการแก้ไขปัญหา
  - 2 ศรีสุวรรณ มีความฉลาดในการแก้ปัญหา และฉลาดในการใช้คำพูด
  - 3 สินสมุทร เป็นผู้ที่มีสติปัญญาในการเรียนรู้ด้านดนตรี และภาษาต่างประเทศได้อย่างเชี่ยวชาญ มีไหวพริบปฏิภาณ และกล้าตัดสินใจในการแก้ไขปัญหา
  - 4 นางสุวรรณมาลี มีความเฉลียวฉลาด รู้จักใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหา
  - 5 นางละเวงวันเพา มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดในการผูกใจคน และมีไหวพริบปฏิภาณในการแก้ไขปัญหา
  - 6 นางวาลี มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีความสามารถในทางหยั่งรู้ถึงจิตใจคน และมีความสามารถในการพูดโน้มน้าวใจ
  - 7 นางยุพาผกา เป็นผู้มีความเฉลียวฉลาดและมีไหวพริบปฏิภาณ
- จึงกล่าวได้ว่า ตัวละครมีคุณลักษณะทางจริยธรรมด้านความมีสติปัญญา เหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพ

3 ความเมตตากรุณา

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (2524:4) ได้ให้ความหมายของ เมตตากรุณา ว่าหมายถึง “คานิยมเกี่ยวกับการเสียสละสิ่งของ กำลังกาย ความคิด หรือผลประโยชน์ส่วนตนให้กับผู้อื่น นิยมการเอื้อเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น กล่าววาจาเหมาะสม ประพฤติประโยชน์ และแสดงความเป็นมิตรแท้” จึงกล่าวได้ว่า ความเมตตากรุณา คือ ความรักใคร่ปรารถนาที่จะให้ผู้อื่นมีความสุข ความเจริญ มีความสงสาร คิดจะช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์

จริยธรรมด้านความเมตตากรุณา ปรากฏในพฤติกรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่อง พระอภัยมณี ทั้งหมด 7 ตัว ได้แก่

3 1 พระอภัยมณี

3 2 ศรีสุวรรณ

3 3 สุดสาคร

3 4 พราหมณ์सानน

3 5 พราหมณ์วิเชียร

3 6 พราหมณ์โมรา

3 7 โยคี

3 1 พระอภัยมณี

พระอภัยมณีเป็นผู้ที่มีความเมตตากรุณา ให้ความอนุเคราะห์ต่อผู้ได้บังคับบัญชา ได้แก่ การปูนบำเหน็จรางวัล และมอบสิ่งของต่างๆ แก่ข้าราชการบริพาร และบุคคลผู้ทำความดีความชอบ การปูนบำเหน็จรางวัลนี้ เป็นการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมที่เรียกว่า “วัตถุทาน” แสดงถึงความเมตตากรุณาของพระอภัยมณีที่มีต่อผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา เป็นการผูกใจให้ผู้ได้บังคับบัญชา ให้มีความจงรักภักดีต่อพระองค์ เช่น ในตอนที่นางวาสีสามารถทำให้นางสุวรรณมาลีสาส์กจากซี มาเข้าพิธีอภิเษกสมรสกับพระอภัยมณีได้สำเร็จ พระอภัยมณีจึงให้รางวัลแก่นางวาสี ดังความว่า

พระมารดาพานางกับหนอนาถ

ขึ้นทรงวอพอยับลงลับเงา

ไม่ถึงครุรรูรอบขอบนิเวศน์

เห็นวาสีปรีชาปัญญา

คอยลีลาศเลียบเดินลงเนินเขา

เสด็จเข้าวังในดั่งใจจง

พระทรงเดชชื่นชมสมประสงค์

ถอดเครื่องทรงสังวาลประทานนาง

(พระอภัยมณี 2529 267)

ในตอนศึกเก้าทัพ พระอภัยมณีถูกมนต์เสน่ห์ของนางละเวงวิณพาทีปีศาจเจ้าละมานเข้าสิงจนเกิดอาการคลุ้มคลั่ง เมื่อแก้เสน่ห์ได้พระอภัยมณีหายคลุ้มคลั่ง และเหตุการณ์สงครามสงบ พระองค์จึงมอบหมายให้นางสุวรรณมาลีปูนบำเหน็จรางวัลแก่ไพร่พลทหารอย่างทั่วถึง ส่วนผู้ที่เสียชีวิตก็มอบให้ญาติมารับตามตำแหน่งยศอย่างเหมาะสม แสดงให้เห็นถึงความเมตตากรุณาของพระอภัยมณีที่มีต่อผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ดังความว่า

ฝ่ายองค์พระอภัยเจ้าไตรจักร
 แจยกทัพขับทหารออกด้านดี
 จงรางวัลชั้นแต่ไพร่ให้ได้ถ้วน
 ทิวาวางกลางณรงค์ให้วงศ์วาน

จึงสั่งอัครชายามารศรี
 ผู้ใดมีความชอบประกอบการ
 พอสสมควรยศศักดิ์อัครฐาน
 รับประทานถ้วนทั่วทุกตัวคน
 (พระอภัยมณี 2529 375)

นอกจากการให้บำเหน็จรางวัลผู้ทำความดีความชอบแก่บ้านเมืองแล้ว จะเห็นได้ว่า พระอภัยมณีเป็นกษัตริย์ที่มีจิตใจอ่อนโยน สุภาพนุ่มนวล ไม่ผูกพยาบาทอาฆาต และให้อภัยแม้กระทั่งศัตรู ซึ่งเห็นได้จากคราวที่อุศเรนยกกองทัพมาตีเมืองผลึก และแพ้ถูกจับได้ พระอภัยมณีได้กล่าวปลอบโยนให้อุศเรนคลายความแค้นเลิกทัพกลับไป และมีไมตรีต่อกันดังเดิม แต่อุศเรนกลับกล่าววาจาจ้วงจาบหยาบช้ำพูดทำร้าย พระอภัยมณีก็ไม่โกรธ และตอบอุศเรนด้วยความเมตตาปราณี ดังความว่า

จึงวาเจ้าเลาก็ยังกำลังแค้น
 จะปล่อยไปไม่สังหารผลาญชีวิต
 เดียวนี้เล่าเจ้าก็ป่วยจะช่วยเจ้า
 พระน้องจงสรลงเสวยเหมือนเคยคุ้น

จะทดแทนทำสงครามก็ตามจิต
 ด้วยว่าติดคุณน้องสนองคุณ
 แทนที่เรามาเรือเจ้าก็เอื้อหนุน
 พระการุญร่ำว่าด้วยอาลัย
 (พระอภัยมณี 2529 307)

ในตอนที่อุศเรนแพ้สงครามถูกจับได้ พระอภัยมณีได้พูดจามนุมนวล ด้วยไมตรี และให้เกียรติศัตรู ถึงแม้ว่าพระอภัยมณีจะอยู่ในฐานะผู้ชนะก็ตาม แสดงให้เห็นว่า พระอภัยมณีเป็นผู้รักสงบปรารถนาจะให้ทุกคนอยู่ร่วมกันโดยสันติ ดังความว่า

ซึ่งครั้งนี้พี่พาเจ้ามาไว้
 ให้น้องหายคลายเคืองเรื่องธุระ
 ทั้งกำปั่นบรรดาโยธาทัพ
 ทั้งสองข้างอยู่ตามความสบาย

หวังจะได้สนทนาวินาสะ
 แล้วก็รักกันจนวันตาย
 จะคืนกลับให้ไปเหมือนใจหมาย
 เชิญภิปรายโปรดตรัสสัตย์สัญญา
 (พระอภัยมณี 2529 306)

มีเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงความเมตตากรุณาของพระอภัยมณี ที่ไม่ผูกพยาบาทอาฆาตและให้อภัยศัตรู ซึ่งเห็นได้ชัดเจนในตอนที่เกิดศึกเก้าทัพในที่สุดเมืองผลึกได้ชัยชนะ พระอภัยมณีจึงสั่งให้ปล่อยเชลยศึก ซึ่งถูกกักขังไว้ พร้อมทั้งให้ข้าวของเครื่องใช้ และพาหนะในการเดินทางกลับบ้านเมืองของตน ดังความว่า

ให้ยกโทษโปรดฝรั่งทั้งระเด่น
 พอเข็ดหลาบปลาบปรามตามทำนอง
 ให้ทั้งลำกำปั่นสลูปลั่น
 แยกฝรั่งทั้งเจ้าทั้งบาวนาย

ก็จับเป็นคุมขังไว้ทั้งสอง
 แล้วคืนของข้าไทที่ไม่ตาย
 ไปเขตแดนตามประสงค์จำนงหมาย
 กราบถวายบังคมลาไปธานี
 (พระอภัยมณี 2529 682-683)

3 2 ศรีสุวรรณ

ศรีสุวรรณเป็นกษัตริย์ที่ทรงด้วยความเมตตากรุณา ห่วงใยไพร่ฟ้าประชาชน เอาใจใส่ต่อหน้าที่รักษาและปกป้องบ้านเมือง เช่น ตอนที่ศรีสุวรรณกับสินสมุทรเตรียมออกเดินทางเพื่อตามหาพระอภัยมณี ศรีสุวรรณได้สั่งความกับสามพราหมณ์ให้ดูแลบ้านเมืองแทน ดังความว่า

แล้วเลาความตามเรื่องเคื่องรำคาญ	จะคิดอานตามองค์พระทรงธรรม์
ทอดพระเนตรเห็นสามพราหมณ์พีเลี้ยง	เรียกมาเตียงแทนสุวรรณและบรรหาร
แล้วเลาความตามเรื่องเคื่องรำคาญ	จะคิดอานตามองค์พระทรงธรรม์
ทั้งสามพินีสันทชีวิตน้อง	ช่วยปกป้องเวียงชัยไอศวรรย์

(พระอภัยมณี 2529 191)

และมีความห่วงใยธิดาอรุณรัศมี ตลอดจนเหล่าข้าราชการจึงได้สั่งความนางเกษราให้ปกครองดูแลบุคคลในราชสำนัก ให้มีความสุขเหมือนกับที่พระองค์ปฏิบัติ แสดงให้เห็นว่าศรีสุวรรณเป็นกษัตริย์ที่เอาใจใส่ต่อการบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชน มีเมตตาต่อผู้อื่น

อยู่กล่อมเกลี้ยงเลี้ยงอรุณรัศมี	อย่าหยิกติลุกยาคอยว่าขาน
อันหนึ่งเล่าสาวสุวรรณค์พนักงาน	ให้สำราญเหมือนที่อยู่ในบุรี
อันหนึ่งเจ้าเยาวลักษณ์จงหักจิต	อย่าควรคิดขัดข้องให้หมองศรี
ถึงพิไปไซว่าจะซำที	พบพระพิก็จะพามานคร

(พระอภัยมณี 2529 192)

และการปูนบำเหน็จรางวัลแก่ข้าราชการผู้มีความดีความชอบ ในตอนที่นายทหารทั้งสามคนทีปลอมตัวเป็นนักร้องเบา, ไก่ขัน และสุนัขหอน ลอบไปสืบข่าวและนำศิระษะของพระอภัยมณีซึ่งเป็นกลลวงของฝ่ายลัทธิออกมาได้สำเร็จ แสดงให้เห็นว่าศรีสุวรรณเป็นผู้ที่มีความเกื้อกูลต่อผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา กอปรด้วยความเมตตากรุณา ดังความว่า

ให้รีบรับจัดทำเป็นโกศแก้ว	สำเร็จแล้วใส่เกศพระเชษฐา
ให้จัดแจงแต่งไว้ในพลับพลา	เครื่องบูชาพร้อมเพรียงตั้งเรียงราย
แล้วรางวัลบรรดาที่มีความชอบ	ซึ่งลักลอบเอาศิระษะมาถวาย
ให้มียศดงามทั้งสามชาย	เป็นต่วนนายฝ่ายทหารผลาญศัตรู

(พระอภัยมณี 2529 479)

3 3 สุดสาคร

สุดสาครเป็นลูกของพระอภัยมณีกับนางเงือก พระโยคีเลี้ยงไว้และสอนวิชาความรู้ให้จนได้อายุ 3 ขวบ สุดสาครก็ออกเดินทางจากเกาะแก้วพิสดารเพื่อตามหาพ่อ ต้องผจญภัยตามลำพังโดยมีไม้เท้าวิเศษที่โยคีมอบให้เป็นอาวุธ และได้มานิลมังกรที่แสนรู้เป็นพาหนะคู่ใจ การผจญภัยครั้งที่สำคัญที่สุด และสอนประสบการณ์ชีวิตให้แก่สุดสาคร คือ ถูกซีเปลือยผลัดตกเหวสลบอยู่ 3 วัน เมื่อ

พื้นชั้นจึงรำลึกถึงพระโยคีให้มาช่วย ม้านิลมังกรที่ถูกซีเปลือยขโมยไปก็หนีกลับมาหาสุดสาคร สุดสาครจึงขี่ม้านิลมังกรไปตามหาซีเปลือย จนถึงเมืองการะเวก เมื่อพระสุริโยทัยเจ้าเมืองการะเวก ทราบความจริงทั้งหมดจึงสั่งให้ทหารนำตัวซีเปลือยไปประหาร สุดสาครเห็นดังนั้นจึงขอชีวิตซีเปลือย ไว้ด้วยความสงสาร ซึ่งให้เห็นว่าสุดสาครเป็นผู้ที่มีความเมตตากรุณาต่อผู้อื่น ถึงแม้ว่าผู้นั้นจะเป็น ต้นเหตุให้ตนได้รับความเดือดร้อนถึงขั้นเจตนาฆ่าให้ตนตายก็ตาม สุดสาครก็ไม่พยายามทวงเวรกลับ ให้อภัย ดังความว่า

สุดสาครอ่อนจิตคิดสงสาร
วาทขอโทษโปรดอย่าให้มาตี
ไมหุนหันฉันทาพยาบาล
จะฆ่าฟันมันก็ข้าเป็นกรรมไป
รูปบวชกายหมายใจจะได้ตรัส
จะเช่นฆ่าดาเด่าไม่เข้าการ

จึงตัดทันทูลท้าวเจ้ากรุงศรี
เหตุทั้งนี้เพราะวาทกรรมกระทำไว้
นี้กวาชาติกอนกรรมจะทำไฉน
ต้องเวียนว่ายเวทนาคือช้านาน
ช่วยสงสัตว์เสียให้พ้นวงสงสาร
ขอประทานโทษไว้อย่าให้ตาย
(พระอภัยมณี 2529 294)

3 4 พราหมณ์วิเชียร

3 5 พราหมณ์โมรา

3 6 พราหมณ์सानน

พราหมณ์ทั้งสามคนเป็นเพื่อนกัน ต่างมีความรู้ความชำนาญในวิชาการต่าง ๆ พราหมณ์โมรามีความสามารถในการนำพาฝูงมาผูกเป็นเรือได้ พราหมณ์วิเชียรมีความสามารถในการยิงธนู ได้อย่างแม่นยำครวละเจ็ดดอก สวนพราหมณ์सानนนั้นมีความสามารถในทางโหราศาสตร์ และเรียก ลมเรียกฝนได้ พราหมณ์ทั้งสามได้พบกับพระอภัยมณีและศรีสุวรรณที่ใต้ต้นไทรริมทะเล และสนทนากันอย่างถูกอัธยาศัย พราหมณ์ทั้งสามจึงขอให้พระอภัยมณีเป่าปี่ให้ฟัง เพลงปี่ทำให้พราหมณ์ทั้งสาม และศรีสุวรรณหลับไป เมื่อตื่นขึ้นมาก็ไม่พบพระอภัยมณีทำให้ศรีสุวรรณเศร้าโศกเสียใจจนสลบไป

พราหมณ์ทั้งสามจึงช่วยกันแก้ไข และปลอบใจศรีสุวรรณด้วยความสงสาร ดังความว่า

อันกำเนิดมาในหล้าโลก
ซึ่งเกิดเหตุเซษฐาเธอหายไป
ควรจะคิดติดตามแสวงหา
แม้พระพิฆเนศวรช่วยชีวาวย
ข้าทั้งสามก็จะตามเสด็จด้วย
จงดับทรงโศกอย่าจาบัลย์

สุขกับโศกมิได้สิ้นอย่าสงสัย
ก็ยังไม่รู้เห็นว่าเป็นตาย
แลนนาวาไปในวนชลสาย
ก็ดีร้ายจะได้พบประสพกัน
ผิดชอบชวไปกว่าจะอาศัย
จะเนิ่นวันเสียเปล่าไม่เข้ายา
(พระอภัยมณี 2529 16)

ต่อจากนั้นพราหมณ์ทั้งสามก็ปรึกษากัน เพื่อออกตามหาพระอภัยมณี โดยพราหมณ์सानนจับ ยามสามดาตุก็รู้ว่า พระอภัยมณีถูกผู้หญิงพาไปทางทิศภาคเหนือ ไปอยู่ที่ทะเลยังมีชีวิตอยู่ พราหมณ์โมราจึงเสกเรือสำเภารุ่งขึ้นใช้เป็นพาหนะในการเดินทาง ในระหว่างล่องเรือไปในทะเลนั้น ศรีสุวรรณ

เศร้ามโศกเพราะคิดถึงพระอภัยมณี พรหมณ์ทั้งสามเห็นศรีสุวรรณมีความทุกข์โศก จึงช่วยกันปลอบใจ แสดงให้เห็นว่า พรหมณ์ทั้งสามเป็นผู้มีจิตเมตตากรุณา เมื่อเห็นผู้อื่นมีความทุกข์ก็ให้ความช่วยเหลือ ด้วยความเอื้ออาทร เป็นธุระจัดหาสิ่งอำนวยความสะดวกให้ และพูดปลอบใจเพื่อให้คลายความทุกข์ โศก ดังความว่า

เจ้าसानคนฉลาดเฉลยตอบ
 พี่ได้ครูเรียนรู้อาราม
 แล้วนับนิ้วนับนิ้วตั้งสติ
 ทั้งลมจันทกาลาพยากรณ์
 อย่าครวญคร่ำรำพึงถึงพระพี่
 เขาอุปัฏฐกคำข่อยสบาย
 อยู่ข้างทิศอุดรเหนียวเลือก
 เรายีบเร่งออกเรือเพื่อจะพ้น
 ถอนสมอขอใบขึ้นใส่เสา
 หนอภักดิ์รีสองพรหมณ์เป็นสามคน

พอคิดชอบอย่างนี้ดีหนักหนา
 จะจับยามสามตาให้แน่นอน
 ตามลัทธิเรียนรู้อุทิศสอน
 เห็นแน่นอนแม่นยำแล้วทำนาย
 มีสตรีพาไปตั้งใจหมาย
 พอเคราะห์คลายเห็นจะพบประสบกัน
 พระยานึกแห่งวาจะอาศัย
 แล้วพากันลงมาเกตุราภ
 จัดให้เจ้าโมราเป็นต้นหน
 ขึ้นนั่งบนบาทลี้ด้วยปรีดา

จะเหลียวซ้ายแลขวาก็ว่าแห้ว
 คลื่นระลอกกลอกกลิ้งเป็นเกลียวเกลียว
 ยิ่งโศกแสนอาดูรพูนทวย
 เจ้าพรหมณ์น้อยคอยปลอบประโลมใจ
 แลสลับซบซ้อนสิ่งขรเขา
 ที่เชิงชั้นรุกขชาติสะอาดเตียน
 พระชม้อยค้อยเพลินเจริญจิต
 เห็นเรื่องงามพรหมณ์ใช้วานี้แน่
 มีผ้าผมนมเนื้อเนตรขนง
 เสียแต่เพียงพื้นกลางเป็นทางปลา
 พระแยมยิ้มพริ้มพรายภิปรายซัก
 เจ้าพรหมณ์แกลังตอบความเป็นสำเนา
 พลังสำรวจชวนขึ้นด้วยเชิงฉลาด
 กำหนดนับวันมาก็ช้านาน

ท้องทะเลลึกล้ำล้วนน้ำเขียว
 ทางก็เปลี่ยวใจก็เปลวเส้าฤทัย
 ชลเนตรหลอหลังละลมไหล
 แล้วชวนให้ชงเหลาะทุกเกาะเกียน
 เป็นเหล่าเหล่าหลายหลากดังฉากเขียน
 พิศเพี้ยนสีเคลือบเมื่อเหลือบแล
 นิ่งพินิจเขาไม่ในกระแส
 พ้องจงแลดูนางกลางชล
 ทั้งรูปทรงนารักเป็นหนักหนา
 กับพูดจานั้นไม่เป็นเหมือนเซนเรา
 ใจที่รักจะใคร่ได้หรือไม่เล่า
 แม้ได้เปล่าจะคำนับรับประทาน
 พระหน่อชาติปรีดีเปรมเกษมศานต์
 ไม่พบพานเชษฐาเหมือนอารมณ์
 (พระอภัยมณี 2529 16-17)

37 โยคี

โยคีเป็นผู้ทรงศีลและมีเมตตาธรรมสูง จะเห็นได้จากการที่โยคีบำเพ็ญเพียรจนรอบรู้ทั้งด้านไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ ตลอดจนมีภูมิปัญญาทั้งทางโลกและทางธรรม ท่านได้นำความรู้ของทานมาช่วยเหลือบุคคลทุกคนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับท่านในทุกเหตุการณ์ เช่น

เมื่อครั้งที่พระอภัยมณีเห็นนางผีเสื้อสมุทรมาถึงเกาะแก้วพิสดาร พระโยคีรู้ด้วยญาณว่าจะมีชายผู้สูงศักดิ์หนีภัยมาหา จึงไปคอยช่วยเหลือที่ชายหาด และเมื่อพระอภัยมณีกับสินสมุทรและนางเงือกมาถึง โยคีจึงช่วยให้พ้นอันตรายจากนางผีเสื้อสมุทร ดังความว่า

พระโยคีมีจิตคิดสงสาร
เราลงมากอดช่วยด้วยเมตตา

จึงว่าท่านหนีตายหมายมาหา
แต่ก็จางไม่กระจางยังกลางแคลง

พระโยคีมีญาณว่าหลานรัก
อันยักษ์ผีเสื้อสมุทรพราย
เราลงเลขเสกทำไว้สำเร็จ
มันอยู่แต่ห่างห่างช่างเป็นไร

จงสำนักอยู่ให้สมอารมณ์หมาย
มาถูกทรายชายหาดก็ขาดใจ
ตั้งเชื่อนแพชรภูตผีปีศาจไม่อาจใกล้
ทำไมได้หนีตาเจ้าอย่างกลัว
(พระอภัยมณี 2529*112)

เมื่อโยคีขับไล่นางผีเสื้อสมุทรหนีไปแล้ว พระอภัยมณีเห็นว่า พ่อเงือกแม่เงือกถูกนางผีเสื้อสมุทรจับกินหมดแล้ว นางเงือกเศร้าโศกไม่มีที่พึ่งและเกรงว่าจะได้รับอันตราย จึงขออนุญาตจากโยคีให้นางเงือกอาศัยอยู่ใกล้ๆ เกาะแห่งนี้ด้วย โยคีก็อนุญาตให้นางเงือกอาศัยอยู่ในเวียงน้ำท้ายเกาะอย่างปลอดภัย ดังความว่า

ฝ่ายโยคีมีพรตพจนารถ
เป็นไรมีที่ตรงนั้นอย่าพรนใจ
จะให้ยู่หวังในจังหวัด
ที่วังเวียงเชิงเขาริมเสาโคม
แล้วเสกด้ายสายสิญจน์ให้สวมไว้

อนุญาตยืมของสนองไข
มิให้ภัยพิบัติสาหัสโยม
เป็นเงือกวัดเกิดหนอนางสำอองโฉม
เป็นของโยมอยู่ในน้ำให้สำราญ
ไม่มีภัยผาสุกสนุกสนาน
(พระอภัยมณี 2529*115)

โยคีอนุญาตให้พระอภัยมณีกับสินสมุทรอาศัยอยู่บนกุฎิใหม่ และได้สอนวิชาความรู้ให้แก่สินสมุทร ดังความว่า

พระอภัยสุริยวงศ์องค์ไอรส
ให้ลูกน้อยคอยเพียรเรียนวิชา
พระโยคีมีจิตคิดสงสาร
ที่ลึกล้ำสำหรับแก้อับจน

อยู่บรรพตพิสดารนานนักหนา
ตามประสาไสยเพทพระเวทมนตร์
สอนกุมารสารพัดไม่ขัดสน
ค่อยฝึกฝนสอนกันทุกวันไป
(พระอภัยมณี 2529 116)

ตอนนางเงือกกำลังเจ็บท้องจะคลอดบุตร โยคีจึงจับยามสามตาตุ๋นรู้ว่านางจวนจะคลอดอยู่แล้วจึงเสกเป่าคาถาเพื่อให้นางคลอดง่ายและปลอดภัย และนางเงือกก็คลอดบุตรออกมาเป็นชาย ดังความว่า

แล้วจับยามสามตาดำราปลอด
ถูกต้องท่องใส่ไม่ได้เลย
แล้วหลีกไปให้ห่างเสียข้างเขา
ช่วยแก้ไขได้เวลาฤตการ

จวนจะคลอดแล้วละหواسีกาเอ่ย
ยังไม่เคยพบเห็นเหมือนเซนนี้
ช่วยเสกเป่าปองบัตกำจัดผี
คลอดกุมารเป็นมนุษย์บุรุษชาย
(พระอภัยมณี 2529 274)

เนื่องจากนางเงือกอยู่ในน้ำคลอดบุตรเป็นมนุษย์ นางจึงขอให้โยคีเสี้ยงบบุตรให้ และด้วยความเมตตาสงสาร โยคีจึงรับเสี้ยงบบุตรและตั้งชื่อให้ว่า สุดสาคร ดังความว่า

พระโยคีมีจิตคิดสงสาร
จึงวากผู้สถิตในกิจกรรม
จะเย็บฟูกผูกเปลแห้อยหนู
ต้องกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงไปทั้งไม่เคย
ฤกษ์วันนี้ตรีจันทรเป็นวันโชค
จะให้นามตามอย่างข้างมนุษย์

ด้วยเหมือนหลานลูกศิษย์สนิทสนม
ไม่มีสมบัติอะไรที่ไหนเลย
ก็ไม่รู้อิสสาสีกาเอ่ย
จะเฉยเมยเสียไม่ช่วยจะม้วยมุด
ต้องโฉลกลักนามหาอุต
ให้ชื่อสุดสาครอวยพรชัย
(พระอภัยมณี 2529 274)

จะเห็นได้ว่าโยคีมีเมตตาธรรมสูงที่ได้ช่วยเหลือนางเงือก และเสี้ยงบบุตรของนางจนเจริญวัย และเป็นอาจารย์สอนวิทยาการต่างๆ ให้สุดสาครจนชำนาญ ดังความว่า

ได้สิบเดือนเหมือนได้สักสิบขวบ
สอนให้หลานอ่านเขียนที่เรียนไป
รู้ลองหนทนคงเข้ายงยุทธ์
ได้เห็นแต่แม่จ้ฉากับอาจารย์

ดูชาวอวบอ้วนท้วนเป็นนวลฉวี
แล้วก็ให้วิทยาวិชาการ
เหมือนสินสมุทรพียาทังกล้าหาญ
จนอายุกุมารได้สามปี
(พระอภัยมณี 2529 276)

นอกจากนี้ โยคียังได้ติดตามไปช่วยเหลือ เมื่อลูกศิษย์ตกอยู่ในอันตรายที่ไม่สามารถช่วยตัวเองได้ เห็นได้ชัดเจนจากเหตุการณ์ต่อไปนี้

ในตอนที่สุดสาครออกตามหาพระอภัยมณีตามคำบอกเล่าของโยคี และเดินทางไปถึงเมืองร้างแห่งหนึ่ง แล้วถูกพวกผีดิบรุมทำร้ายล้อมอยู่นานเจ็ดวัน สุดสาครไม่มีหนทางหนีจึงรำลึกถึงพระโยคีให้มาช่วย และในตอนที่สุดสาครถูกซีเปลือยผลัดตกเหว พระโยคีได้มาช่วยพาขึ้นจากเหว และได้สอนสุดสาคร ดังความว่า

บัดเดี่ยวตั้งหงษ์เหงวังเวงแว
เห็นโยคีซีรุ่งพุ่งออกมา
แล้วสอนว่าอย่าไว้ใจมนุษย์
อันเถรวัลย์พันเกี่ยวที่เลี้ยวลด
ที่พึ่งหนึ่งพึ่งได้แต่กายตน

สะดุ้งแล้วเหลียวแลชะง่างหา
ประคองพาขึ้นไปจนบนบรรพต
มันแสนสุดลึกล้ำเหลือกำหนด
ก็ไม่คิดเหมือนหนึ่งในหน้าใจคน
เกิดเป็นคนคิดเห็นจึงเจรจา

แม้ใครรักรักมั่งชั่งชั่งตอบ
รู้สิ่งใดไม่สู้วิชา

ให้รอบคอบคิดอ่านนะหลานหนา
รักษาตัวรอดเป็นยอดดี
(พระอภัยมณี 2529:289-290)

โยคีสอนให้สุดสาครรู้จักเลือกคบคน และรู้จักใช้ความรู้ตลอดจนไหวพริบปฏิภาณช่วย ตัวเองให้รอดพ้นจากอันตราย แสดงให้เห็นว่าโยคีมีความรัก ความเมตตาสุดสาครมาก

และในตอนจบโยคีได้แสดงบทบาทสำคัญในการแก้ไขสถานการณ์รุนแรงในการสู้รบระหว่างฝ่ายล้างกากับเมืองผลึก โดยการเทศนาสั่งสอนให้ทั้งสองฝ่ายเข้าใจในสังขารของชีวิตว่าเป็นวัฏสงสาร ขอให้เลิกพยายามจ้องแวงซึ่งกันและกัน ทำให้กองทัพทั้งสองฝ่ายเกิดศรัทธาเชื่อถือและยอมลดทิฐิหันมาปรองดองกัน ดังความว่า

คือรูปรสกลิ่นเสียงไม่เที่ยงแท้
ความตายหนึ่งพึงให้เห็นเป็นประธาน
ซึ่งบ้านเมืองเคืองเข็ญถึงเช่นนี้
อันศีลห้าว่าอย่าทำให้จำตาย

ยอมเฒ่าแก่เกิดโรคโศกสงสาร
หวังนิพพานพ้นทุกข์สนุกสบาย
เพราะโลกีย์ตัณหาพาฉิบหาย
จะตกอบายภูมิขุมนรก

ประการหนึ่งซึ่งขาดพระศาสนา
ซึ่งจะกลับดับร้อนให้ผ่อนเย็น
จงฟังคำจำศีลจนสิ้นชาติ

ทั้งโลกาเกิดทุกข์ถึงยุคเข็ญ
ก็ต้องเป็นไมตรีปรานีกัน
ไม่แคล้วคลาดจะไปผ่านพิฆาตสวรรค์

กวนนี้ดีเหลือแม่เชื้อฟัง
ฝ่ายกษัตริย์ขัดตียาสิบห้ากษัตริย์
โปรดปรึกษาให้เป็นไมตรี

จงเร่งตั้งสัจจาอย่าช้าที่
ต่างจบหัตถ์สาธุสะพระฤาษี
ข้าเห็นดีพร้อมพริกจะรักกัน
(พระอภัยมณี 2529.651-652)

จากการศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี จำนวน 16 ตัว พบตัวละครที่มีจริยธรรมด้านความเมตตาคุณา ทั้งหมด 7 ตัว ได้แก่

1 พระอภัยมณี มีความเมตตาคุณา ให้ความอนุเคราะห์แก่ข้าราชการบริพาร มีความสุภาพอ่อนโยน ให้ความเอื้อเฟื้อเกื้อกูล และให้อภัยแก่ศัตรู

2 ศรีสุวรรณ มีความเมตตาคุณา เอาใจใส่ต่อการบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชน และมีความเกื้อกูลต่อผู้อยู่ได้บังคับบัญชา

3 สุดสาคร มีความเมตตาคุณา และให้อภัยแก่ผู้ที่คิดร้ายต่อตน

4 พราหมณ์सानน มีความเมตตาคุณา ให้ความช่วยเหลือ

5 พราหมณ์วิเชียร มีความเมตตาคุณา ให้ความช่วยเหลือผู้อื่น

6 พราหมณ์โมรา มีความเมตตาคุณา ให้ความช่วยเหลือ และเอื้ออาทรต่อผู้อื่น

7 โยคี มีเมตตาธรรม และใช้ภูมิปัญญาทางธรรมในการแก้ไขปัญหาต่างๆ โดยสันติวิธี

จึงกล่าวได้ว่า ลักษณะจริยธรรมที่ปรากฏจะสัมพันธ์กับสถานภาพ และบทบาทของตัวละคร

4 ความไม่ประมาท

“ความไม่ประมาท” ประภาศรี สีหอำไพ (2540:61) กล่าวว่า คือ “การตั้งอยู่ในความรอบคอบ สุขุม พิจารณาสภาพการณ์แวดล้อม ผลที่จะตามมาของการกระทำหรือไม่กระทำ พฤติกรรมต่างๆ มีพฤติกรรมที่ตั้งใจระมัดระวังไม่ผลิผลลาม เลินเล่อ ปรีกษาขอคำแนะนำจากผู้ทรงคุณวุฒิหรือแหล่งวิทยาการ หมั่นศึกษาหาความรู้ หาความก้าวหน้าอยู่เสมอ ตลอดจนวางแผนการกระทำเพื่อให้งบเกิดผลดีอย่างเหมาะสมที่สุด” จริยธรรมด้านความไม่ประมาท ปรากฏในพฤติกรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี ทั้งหมด 5 ตัว ได้แก่

- 4 1 พระอภัยมณี
- 4 2 ศรีสุวรรณ
- 4 3 อุศเรน
- 4 4 นางละเวงวันพา
- 4 5 นางรำภาสะหรี

4 1 พระอภัยมณี

พระอภัยมณีเป็นกษัตริย์ที่ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระอภัยมณี ปู่นำแหงจรวาลแก่บรรดาสาธุศิษย์ ได้แก่ จีน จาม พราหมณ์ แขก ฝรั่งเศส และอังกฤษ ที่ติดตามพระองค์มาจากเกาะแก้วพิสดาร และเมื่อบรรดาสาธุศิษย์ทั้งหลาย แยกย้ายกันไปอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ ในยามที่เกิดศึกสงคราม พระอภัยมณีก็ได้รับข่าวสารจากบุคคลเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงความรอบคอบของพระอภัยมณี ที่ปู่นำแหงจรวาลให้แก่บรรดาสาธุศิษย์ที่ติดตามมาจากเกาะแก้วพิสดารโดยทั่วหน้ากันแล้ว ให้ไปอยู่ตามเมืองรายรอบเขตเมืองผลึก เพื่อสืบข่าวศึกทั้งดีและร้ายจะได้เตรียมการสู้รบป้องกันเมืองได้ทัน ดังความว่า

แล้วจรวาลบรรดาสาธุศิษย์ ล้วนเงินจามพราหมณ์แขกฝรั่งปน	ซึ่งตามติดปรนนิบัติเมื่อขัดสน ทั้งร้อยคนคู่ยกลำบากมา
ให้ไปอยู่บุรีรอบขอบประเทศ ให้มีไพร่สำหรับอยู่กับตน	คอยแจ้งเหตุตื่นลึกศึกสิงหล ทั้งร้อยคนคนละร้อยไม่น้อยใจ (พระอภัยมณี 2529 299)

พระอภัยมณีเป็นกษัตริย์ที่หยั่งรู้ถึงจิตใจคน เพราะได้เรียนรู้มาจากพินทพราหมณ์จึงทำให้พระองค์ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ด้วยการยกย่องผู้ที่มีปัญญาไว้ช่วยบริหารงานบ้านเมือง เช่น นางวาสิผู้มียศเป็นเลิศ และมีความรู้ในธรรมชาติของคน การรับนางวาสิเข้ามาอยู่ในราชสำนักทำให้พระอภัยมณีได้อภิเษกสมรสกับนางสุวรรณมาลี และที่สำคัญนางวาสิมีบทบาทในการคิดอุบายตีทัพอุศเรน และช่วยตัดศึกให้กับพระอภัยมณีด้วยการกลาวเยาะเย้ยอุศเรน จนกระทั่งอุศเรนอกแตกตาย สะท้อนให้เห็นว่า พระอภัยมณีเป็นกษัตริย์ที่มีความสามารถในการครองใจคน ซึ่งเห็นได้

จากการที่พระอภัยมณีขอคำปรึกษาจากผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา แสดงให้เห็นว่าพระองค์เป็นผู้นำที่มีเหตุผลรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ทำให้เกิดความใกล้ชิดระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา เป็นเหตุให้เกิดความสามัคคีในหมู่ข้าราชการบริพาร และยังผลให้เกิดประโยชน์ต่อบ้านเมือง ดังเช่น การปรึกษากับนางวาลีในการเตรียมรับศึกกับอุศเรน ดังความว่า

พระอภัยได้ความให้ขามศึก	อุศร่าห์ตริกตรองอุบายเป็นหลายเล่ห์
จะรบพุ่งกรุงไกรใกล้ทะเล	ให้ว่าแห้ววิญญาณ์เอกากาย
เป็นหวงหลังระวังหน้าหนักหนานัก	พระน้องรักลูกน้อยก็คอยหาย
ยิงตรองตริกนึกไปไม่สบาย	จึงภิปรายปรึกษานางวาลี
	(พระอภัยมณี 2529 301)

ตอนศึกเจ้าละมานยกพลมาตีเมืองผลึก พระอภัยมณีก็เกรงภัยจากไพร่พลยักษ์ จึงปรึกษาเรื่องการต้านภัยศึกกับเหล่าเสนาบดี การปรึกษาและเปิดโอกาสให้ขุนนาง และผู้มีความรู้ความสามารถได้แสดงความคิดเห็นนั้น ชี้ให้เห็นว่า พระอภัยมณีมีความรอบคอบในการวางแผนการศึก ดังความว่า

จึงตรองตริกปรึกษาเสนาบดี	ศึกคราวนี้หัวหาญชาญฉกรรจ์
ทั้งไพร่ นายกายสูงถึงหกศอก	หนังสือบอกมาว่ายักษ์มักกะสัน
จะเกณฑ์พลคนเราเข้าประจัญ	เล็กกว่ามันเหมือนหนูไปสู้ช้าง
ขึ้นรักษาหน้าที่ไว้ดีกว่า	ปล่อยมันมาตามถนัดไม้ขัดขวาง
แล้วเสด็จทรงเหล็กดารา	ไว้ที่ข้างเกยชลาหน้าพระลาน
	(พระอภัยมณี 2529 329)

ในตอนศึกมังคลา พระอภัยมณีเห็นว่าควรให้ทูตถือสารถึงมังคลาก่อน ไม่ควรจู่โจมตีเมืองลังกาในทันที เพราะความวู่วามนั้นจะทำให้เกิดผลเสียได้ จะเห็นได้ว่าพระอภัยมณีมีความสุขุมรอบคอบ ในการวางแผนการศึก ตลอดจนเปิดโอกาสให้ผู้อื่นได้แสดงบทบาททางความคิด เพื่อผลประโยชน์ด้านการดำเนินงานของกองทัพ โดยการปรึกษาหารือ เพื่อขอความเห็นชอบจากศรีสุวรรณและข้าทหาร ดังความว่า

ฝ่ายองค์พระอภัยเป็นใหญ่ยิ่ง	นั่งอาสน์นั่งนิ่งนึกแล้วปรึกษา
จะขับไลพลหาญผลาญลังกา	จะนินทาว่าไม่ตามวู่วามนั้น
คิดจะใคร่ให้ผู้ถือหนังสือสาร	ไปว่ากล่าวตามโบราณอย่าหาญหัก
แม้คือตั้งจึงค่อยปราบตามฮึกฮัก	หรือน้องรักเจ้าจะเห็นเป็นอย่างไร
	(พระอภัยมณี 2529 876)

การตั้งมั่นอยู่ในความรอบคอบปรากฏ ในตอนที่พระอภัยมณีสั่งการให้อาลักษณ์ประกาศหาผู้มีความรู้ความสามารถเข้ารับราชการ ทั้งนี้เนื่องจากต้องการวางฐานอำนาจ เพื่อรักษาเสถียรภาพ

ของเมืองผลึก ในการเตรียมทัพรับศึกอุศเรน จากข้อความดังกล่าว ซึ่งให้เห็นถึงความสุขุมรอบคอบของพระอภัยมณี ที่มีการวางแผนในการเตรียมความพร้อมเพื่อป้องกันบ้านเมือง ด้วยการสรรหาเฉพาะผู้ที่มีความรู้ความสามารถ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า การใช้สติปัญญาควบคุมกำลังพลนั้น เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง ดังความว่า

ให้อาลักษณ์แต่งคำทำรับสั่ง
แล้วบอกไปให้เมืองเอกโทตรี
ทั้งลองหนนทงเข้ายังยุทธ์
รู้ตำราฟ้าดินสิ้นชานาญ
ให้เข้ามาเป็นข้าเฝ้าเราจะเลี้ยง
ตางเห็นชอบนอบนบเคารพรับ

ไปปิดทั้งประตูวิศรีศรี
ว่าใครมีวิทยาวิชการ
เพลงอาวุธเข้มแข็งกำแหงหาญ
ประกอบการกลศึกที่ลึกลับ
ให้ชื่อเสียงรุ่งเรืองเครื่องประดับ
เสด็จกลับเข้าปราสาทราชวัง
(พระอภัยมณี 2529.254)

4.2 ศรีสุวรรณ

ความรอบคอบเป็นคุณสมบัติของผู้นำ หรือนายทัพในการควบคุมกระบวนทัพ หรือความรับผิดชอบต่อมวลชีวิตมนุษย์นับว่าเป็นหลักสำคัญ เช่นในตอนที่ ศรีสุวรรณกับสินสมุทรตามหาพระอภัยมณี เมื่อกองเรือของศรีสุวรรณกับสินสมุทรมาพบกับกองเรือของอุศเรน ต่างก็ยังไม่รู้ว่าเป็นใคร และเกรงว่าจะเกิดการเข้าใจผิดถึงรบพุ่งกันขึ้น ด้วยความรอบคอบศรีสุวรรณจึงออกคำสั่งให้หยุดเรือ เพื่อดูท่าที่ฝ่ายตรงข้าม แสดงให้เห็นความรอบคอบของแม่ทัพ ที่ไม่ทำอะไรผลึกลามก่อนที่จะสืบสวนกำลังข้าศึก และมองทางใต้ทางเสียทุก ๆ ด้าน โดยรอบคอบ ซึ่งเป็นหลักสำคัญที่แม่ทัพจะพึงปฏิบัติ ดังความว่า

เขาแล่นมาถ้าเราแล่นไปมั่ง
ทอดสมอรอเรียงอยู่เพียงนี้
แล้วยิงปืนปากปลาสัญญาณหยุด
ทอดสมอรอหมดแล้วลดใบ

จะคับคั่งเคืองใจไมพอกี
ดูท่าวงที่ทำทางจะอย่างไร
อุตุลุดหลีกกันเสียงหวั่นไหว
กำปืนใหญ่อยู่กลางขวางคงคา
(พระอภัยมณี 2529 204)

ตอนที่พระอภัยมณีไม่พอใจสินสมุทร ซึ่งเจรจาโต้ตอบกันเรื่องนางละเวงวิณพา ถึงกับคาดโทษสินสมุทรที่ออกรบกับฝ่ายลังกาแล้วแตกทัพกลับมา ศรีสุวรรณได้ฟังดังนั้นจึงทักท้วงพระอภัยมณีว่า ควรพิจารณาอย่างรอบคอบ จากคำพูดของศรีสุวรรณ แสดงให้เห็นถึง ความสุขุมรอบคอบ และมีเหตุมีผลในการทำศึกและในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เพื่อป้องกันความเสียหายที่จะตามมา ดังความว่า

พระอนุชาว่ายังไม่พลั้งพลาด
เหยียบลังกามาถึงเขาเจ้าประจัญ
อันต่อตีมิแพ้แลชนะ

มิควรคาดโทษถึงซึ่งอาสัญ
สองสามวันก็จะเสร็จสำเร็จการ
มิใช่จะเลิกล่าโยธาหาญ

วิสัยศีกตรีกตราต้องช้านาน
อันผู้หญิงสิงหลทำกลศึก
หรือทรงฤทธิ์คิดอ่านประการใด

ต้องคิดการนมปีจึงมีชัย
ย่อมล้าลึงกลวงล่อให้หลงไหล
มิให้ไพร่พลยากลำบากกาย
(พระอภัยมณี 2529 446)

นอกจากนี้ ยังแสดงถึงคุณลักษณะอีกประการหนึ่งของศรีสุวรรณคือ คิดการณ์ไกลไม่วู่วาม เช่น ในตอนที่สินสมุทรเคื่องแค้นนางละเวงวันพา ที่พาพระอภัยมณีไปเมืองลังกา ถึงกับลั่นวาจาว่า

สินสมุทรสุดแสนแค้นฝรั่ง
เข้าหักด่านผลาญลังกาฆ่าหญิงชาย

จึงวาทครั้งนี้ทวีจะฉิบหาย
เทาเม็ดฝ้ายมิให้เหลือเชื้อลังกา
(พระอภัยมณี 2529 469)

ศรีสุวรรณได้ห้ามปรามสินสมุทรให้ระงับความวู่วาม และสั่งการให้ไพร่พลไปสืบข่าว พระอภัยมณีที่เมืองลังกาเพื่อจะตามไปช่วยเหลือ ดังความว่า

ศรีสุวรรณนั้นห้ามปรามพระหลาน
แม้จับไปให้ประหาญผลาญชีวา
แม้กักขังยังดำรงคงชีวิต
ใครจะอาสาได้ทั้งไพร่นาย

ไมแจ้งการทรงเดชพระเชษฐา
เกาะลังกานี้จะคว่าให้ทำลาย
จะได้คิดแก้ไขเหมือนใจหมาย
ไปสืบร้ายศัตรูให้รู้ความ
(พระอภัยมณี 2529 469)

ตอนที่ฝ่ายลังกาลวงว่าพระอภัยมณีตาย พร้อมกับส่งศิรชะและเครื่องแต่งกายของ พระอภัยมณีให้ดูเป็นหลักฐานนั้น สินสมุทรมีความโกรธแค้นมาก คิดจะเข้าหักด่านเอาให้ได้ตั้ง ใจหมาย แต่ศรีสุวรรณได้หักท้วง และวางแผนที่จะค้นหาศพของพระอภัยมณีมาต่อเข้ากับศิรชะ เพื่อ เป็นหลักฐานยืนยันให้แน่ชัด ดังความว่า

จอมกษัตริย์ทัตทานว่าหลานรัก
อันภูมิจานด่านเขาเจ้าประจัญ
เห็นจะไว้ไกลทุกหนแห่ง
ให้พวกเราเข้าไปจุดไฟลาม
จะได้พบศพองค์พระทรงเดช
แม้มีได้ไม่ลับที่อับอาย

อย่าร้อนหนักนีกก่อนค่อยผ่อนผัน
เป็นที่มั่นคงอยู่อย่างวู่วาม
ป้อมกำแพงปืนยากลั่นขวากหนาม
จึงคอยตามกันเข้าไปทั้งไพร่นาย
มาต่อเกศเสียให้ได้อย่าให้หาย
แล้วสังนายช่างสำหรับประดับประดา
(พระอภัยมณี 2529 478-479)

จากข้อความดังกล่าว แสดงถึงความเป็นนักคิดของศรีสุวรรณคอยแก้ปัญหาด้านการศึก มีความอดทน อดกลั้นต่อสถานการณ์อันเป็นสิ่งเร้า ซึ่งจะทำให้เกิดความพลาดพลั้งได้ง่าย ถ้าขาด ความสุขุมรอบคอบ

4 3 อุตเรน

อุตเรนเป็นนายทัพที่มีความรอบคอบ และมีความรับผิดชอบต่อความปลอดภัยของไพร่พลทหารเป็นสำคัญ เห็นได้ชัดเจนนในตอนนี้อุตเรนยกกองทัพมาตีเมืองผลึก เพื่อเดินทางมาพบกับกองเรือของศรีสุวรรณ ต่างไม่รู้ว่าใคร อุตเรนจึงสั่งกองเรือของตนหยุดเพื่อตรวจสอบว่า เป็นเรือของใคร มาตีหรือร้าย สะท้อนให้เห็นความรอบคอบของอุตเรน ดังความว่า

อุตเรนเห็นลำกำปั่นใหญ่
จะจางจ้วงล่องไปก็ไม่ควร
ด้วยอยู่ทางกลางแควลงไม่แจ้งเหตุ
เห็นจะเป็นโจรร้ายในสายชล

มีต้นไม้หมากมะพร้าวราวกับสวน
ฉวยการจวนรบรับจะอัปจน
เห็นผิดเพศพาดิษคิดฉงน
มาเที่ยวปล้นนาวาพวกพาดิษ
(พระอภัยมณี 2529 204-205)

4 4 นางละเวงวันพา

นางละเวงวันพาเป็นผู้นำที่ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท เห็นได้จากสงครามตีเมืองใหม่ กองทัพฝรั่งกับแขกแตกหนี นางละเวงวันพาจึงขอคำปรึกษาจากเสนาอำมาตย์ เพื่อหาวิธีการต้านภัยจากข้าศึกในครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่านางละเวงวันพามีความรอบคอบในการวางแผนการศึก ดังความว่า

ฝ่ายลูกสาวเจ้าลังกาเห็นข้าศึก
ฝรั่งแขกแตกยับทบทับกัน
ให้คร่ำมจิตคิดจะล่าโยธาทัพ
เรียกฝรั่งพร้อมขึ้นป้อมปืน
ยกกระบัตรหักเกณฑ์ระเวนตรวจ
ข้างฝั่งน้ำสำคัญนางวันพา
แล้วให้หาข้าเฝ้าเหล่าทหาร
เมืองผลึกอีกโหมเข้าโรมรัน

พลผลึกหลายทัพดูคืบขัน
บางพวกเข้าเผ่ากำปั่นเสียงครันครัน
แล้วนี่กลับกลั่นแกล้งทำแข่งขัน
ดูดาษตื่นเดินไขว่กันไปมา
ทุกหมู่หมวดมุลนายทั้งชายชวา
ให้โยธาขึ้นสมทบบรรจบกัน
มาคิดการแก้ไขไอศวรรย์
จะป้องกันแก้ไขฉันทิดี
(พระอภัยมณี 2529:383)

ในตอนนี้นางละเวงวันพาส่งคนไปลักพาพระอภัยมณีมาไว้ในเมืองลังกานั้น ศรีสุวรรณยกกองทัพมาล้อมเมืองลังกา ทำให้ทหารฝ่ายลังกาไม่กล้าออกรบ นางยุพาผกาจึงเสนอแนะว่าให้ใช้กลศึกด้วยสัมพันธมิตร นางละเวงวันพาเห็นชอบด้วย จึงประชุมข้าราชการเพื่อปรึกษาเรื่องการศึก ทั้งนี้เพื่อให้ข้าราชการได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นในการบริหารบ้านเมือง และด้วยความรอบคอบดังกล่าว เป็นการสร้างศรัทธาและความจงรักภักดีต่อนางมากยิ่งขึ้น ดังความว่า

ฝ่ายโคมยงองค์ละเวงวันพาราชา
ซึ่งสงครามตามติดประชิดมา
ฝ่ายขุนนางต่างคนก็จนจิต
ที่ซัดลาตชาติหญิงกึ่งนึ่งไป

ตรัสประกาศการศึกษาแล้วปรึกษา
พวกเสนาจะคิดอ่านประการใด
เป็นสวดคิดสุดพรันให้หวั่นไหว
ที่จิตใจแก่ลัวกลัวว่าข้านี้

จะสู้ชื่อถือสัตย์พิพัฒน์ผล
สนองคุณมุสิกปาฐาลี

รบไปจนสิ้นชีวิตไม่คิดหนี
ตายอยู่ที่ห้องทงุริมกรุงไกร
(พระอภัยมณี 2529 491)

4 5 นางรำภาสะหรี

นางรำภาสะหรีมีนิสัยรอบคอบ คอยให้คำปรึกษาและแนะนำนางละเวงวัฒนาในการศึกอยู่เสมอ ดังเช่นในตอนหย่าศึก นางรำภาสะหรีได้แนะนำว่าต้องคิดให้รอบคอบ ถ้าตัดสินใจผิดพลาดจะทำให้เดือดร้อนในภายหลัง ดังความว่า

พระแม่เจ้าเลาก็ยังกำลังสาว
ฉวยเสียเมืองเบื้องหน้าจะราศี
พระอภัยให้สัตย์จะตัดศึก
แม้วงหลอกคลอกเผาเขาไม่ตาย
อันหนังสือมือเสือกเชื่อได้
คำโบราณทานวาคิดผิดตำรา

ทุกไท่หัวเรือนิยมประสมศรี
เป็นสตรีสำหรับจะอับอาย
จงทรงตรีภคตรองการประมาณหมาย
จะฉิบหายสิ้นทั้งเกาะลังกา
ด้วยเขียนไว้ก่อนกาลนานหนักหนา
ไปเบื้องหน้าจะลำบากได้ยากเย็น
(พระอภัยมณี 2529 453)

จากการศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี จำนวน 16 ตัว พบตัวละครที่มีจริยธรรมด้านความไม่ประมาท ทั้งหมด 5 ตัว ได้แก่

- 1 พระอภัยมณี เป็นผู้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท มีความรอบคอบในการบริหารราชการบ้านเมือง
  - 2 ศรีสุวรรณ มีความรอบคอบในการบริหารบ้านเมือง เป็นนักคิดที่มีความสุขุมรอบคอบ
  - 3 อุตเรน มีความรอบคอบ และเห็นความสำคัญของผู้ใต้บังคับบัญชา
  - 4 นางละเวงวัฒนา เป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท มีความรอบคอบ รับฟังความคิดเห็น และให้เกียรติผู้อื่น
  - 5 นางรำภาสะหรี มีความรอบคอบ และจงรักภักดีต่อบ้านเมือง
- จึงสรุปได้ว่า ตัวละครมีคุณลักษณะทางจริยธรรมที่ปรากฏตามบทบาท และสถานภาพ

5 ความกตัญญูกตเวที

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพุทธศักราช 2542 (2546:6) ให้ความหมายคำว่า “กตัญญู” ไว้ว่า “ว รู้อุปการะที่ทานทำให้, รู้คุณท่าน ” และให้ความหมายคำว่า “กตเวที” (2546 6) ไว้ว่า “ว สมองคุณท่าน” จึงอาจกล่าวได้ว่า ความกตัญญูกตเวทีเป็นความรู้สำนึกในบุญคุณที่ผู้มีพระคุณ ผู้ให้ชีวิต หรือผู้อื่นที่มีต่อตนเอง ความกตัญญูกตเวทีเป็นจริยธรรมที่ทำให้ผู้ที่มีจริยธรรมในด้านนี้ เป็นผู้ที่มีความน่ารัก น่านับถือ ของบุคคลทั่วไป และประสบความสำเร็จในชีวิต

จริยธรรมด้านความกตัญญูกตเวที ปรากฏในพฤติกรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่อง พระอภัยมณี ทั้งหมด 8 ตัว ได้แก่

- 5 1 พระอภัยมณี
- 5 2 นางสุวรรณมาลี
- 5 3 ศรีสุวรรณ
- 5 4 สิ้นสมุทร
- 5 5 สุดสาคร
- 5 6 นางรำภาสะหรี
- 5 7 นางยุพาผกา
- 5 8 นางสุลาลีวัน

5 1 พระอภัยมณี

พระอภัยมณีกับศรีสุวรรณถูกพระบิดาขับไล่ออกจากเมือง ก็ไม่แสดงความโกรธตอบ หรือ ไม่นินทาว่าร้าย คงกระทำตามแต่โดยดี แสดงให้เห็นถึงความกตัญญูต่อบุพการี ดังความว่า

พระเชษฐาว่าไอ้พ่อเพื่อนยาก
มาถึงวังยังไม่ถึงสักครึ่งวัน
พระกริ้วกราดคาดโทษวาเอดเขลา
อยู่ก็อายไพร่ฟ้าประชาชน
แล้วสวมสอดกอดน้องประคองหัตถ์
พระอภัยมณีศรีสุวรรณ

สู่ล้าปากนุกป้าพนาสันท์
ยังไม่ทันทดลองทั้งสองคน
ที่กับเจ้านี้ก็เห็นไม่เป็นผล
ผิดก็ดันดันไปในไพรวัน
สองกษัตริย์โศกทรงกันแสงคล้าย
ก็พากันชวนชบสลับไป
(พระอภัยมณี 2529.6-7)

พระอภัยมณีได้ปกครองเมืองผลึก และราษฎรมีความสุขเย็นเป็นสุขแล้ว พระอภัยมณีก็ ปรีกษาหาหรือกับศรีสุวรรณ ถึงการกลับไปเยี่ยมบิดามารดาที่เมืองรัตนา เพราะทั้งสองจากบ้านเมือง มาเป็นเวลานาน แสดงให้เห็นว่า พระอภัยมณีเป็นผู้ที่มีความกตัญญู มีความรัก ความห่วงใยต่อบิดา มารดาเป็นอย่างยิ่ง ถึงแม้ว่ามีภารกิจสำคัญ ไม่สามารถกลับไปเยี่ยมบิดาที่เมืองรัตนาได้ จึงมอบหมาย ให้ศรีสุวรรณพาสิ้นสมุทรไปแทน ดังความว่า

พระอภัยมณีได้ราชาภิเษก
ทั่วประเทศเขตแคว้นแสนอุดม
เมื่อวันนั้นบรรทมบรรจจรณ์แทน
แต่จากไกลไอศวรรย์มาพันเพื่อน
ไอ้ผ่านเกล้าเจ้าประคุณทูลกระหม่อม
หรือทุกข์โศกโรคภัยสิ่งไรมี

กับองค์เอกอัครเศศสนม
เสวยสมบัติสบายมาหลายเดือน
ให้โศกแสนเสียใจใครจะเหมือน
มิได้เยียนพระชนกชนนี
จะพริกพร้อมอยู่บำรุงซึ่งกรุงศรี
ถึงสิบปีแล้วมิได้ไปใกล้กราย

ให้หาพระอนุชาเข้ามาเฝ้า
เราพราภพลัดรัตนามาช้านาน
ครั้นตัวที่นี้จะกลับมารับศึก
คิดจะใคร่ให้พ่อพานัดดาไป

กำสรดเศร้าโศกแล้ววาทาน
ไม่แจ้งการวาทังหลังจะอย่างไร
เมืองผลึกก็จะมีที่อาศัย
เยี่ยมกรุงไกรกราบทูลมุลความ
(พระอภัยมณี 2529 268)

นอกจากนี้ ยังสะท้อนให้เห็นถึงความกตัญญูกตเวทีของพระอภัยมณี ในฐานะลูกที่ตีฟิงปฏิบัติต่อบิดามารดา ถึงแม้ว่าพระอภัยมณีจะไม่มีโอกาสได้อยู่ปรนนิบัติรับใช้บิดามารดาเมื่อครั้งยังมีชีวิต ทั้งนี้ ด้วยวิบากกรรมทำให้ต้องจากกัน แต่เมื่อถึงวาระสุดท้ายที่บิดากับมารดาสิ้นพระชนม์ พระอภัยมณีจึงกลับมาปฏิบัติหน้าที่ลูกที่ดี ด้วยการจัดพิธีตามราชประเพณี

พระอภัยมณีว่าพระคุณทูลกระหม่อม
เคยกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูให้อยู่เย็น

นิพพานพร้อมเสียมให้ลูกได้เห็น
ไอ้จำเป็นเพราะวิบากให้จากไป

ทั้งองค์พระอภัยฤทัยระทด
ต่างจุดเทียนเข้าดอกดอกมาลา
แล้วทำบุญมุณีฤาษีสีลธี
ทั้งเสนาพฤฒามาตย์พระญาติวงศ์

โศกกำสรดทั้งพระวงศ์เผ่าพงศา
ขอสมาบัติราชมาตุรงค์
อวยอุทิศผลผลอาานิสงส์
ทำบุญส่งสองกษัตริย์เปลี่ยนผลัดกัน
(พระอภัยมณี 2529 790)

กล่าวถึงตอนที่อุศเรนมาขอร้องนางสุวรรณมาลีซึ่งเป็นคู่หมั้นคืน แต่สินสมุทรไม่ยอมคืนให้ พระอภัยมณี จึงอธิบายให้สินสมุทรเห็นคุณค่าของความซื่อสัตย์ ความกตัญญู และในขณะเดียวกัน ก็ชี้ให้เห็นถึงโทษของความอกตัญญู ดังความว่า

แล้วตรัสบอกลูกน้อยกลอยสวาท
อันรักษาศีลสัตย์กัตเวทิต
ทรลักษณ์นอกกตัญญูตาเขา
ให้ทุกซัร่อนองหนงอทรพล
เพราะบิดามาด้วยอุศเรนนี้
เจ้าทำผิดก็เหมือนพ่อทรยศ

เจ้าหน่อเนื้อเชื้อชาติตั้งราชสีห์
ยอมเป็นที่สรรเสริญเจริญชน
เทพเจ้าก็จะแข่งทุกแห่งหน
พระเวทมนตร์เสื่อมคลายทำลายยศ
คุณเขามิมากล้นพันกำหนด
จงอ้อมอดเอ็นดูพ่อแต่พองาม
(พระอภัยมณี 2529 217-218)

เวลาผ่านไปถึง 5 ปี แต่ความแค้นใจของอุศเรนก็ไม่หมด จึงได้ยกกองทัพมาตีกรุงผลึกอีกครั้ง หนึ่ง ฝ่ายอุศเรนถูกยิงจนเรื่อลมและสลบไป พระอภัยมณียังนึกถึงบุญคุณของอุศเรนอยู่ จึงให้ทหารไปอุ้มอุศเรนขึ้นมาได้ จัดการพยาบาลจนฟื้นแล้วเชิญเข้าไปในวังอย่างมีเกียรติ แล้วพุดจาด้วยไมตรี ประนีประนอม แต่อุศเรนไม่ยอม กลับทำให้ฆ่า พระอภัยมณีหมดหนทางที่จะอธิบาย แต่ยังคงคิดถึงบุญคุณ จึงตกลงจะให้ปล่อยอุศเรนไป ดังความว่า

สงสารสุดอุตรนเมื่อรู้สึก
พอเห็นองค์พระอภัยยิ่งให้อาย
คล้าพระแสงแฝงองค์ที่ทรงเหน็บ
ให้อัดอั้นตันตึงตะลึงตะไล

ทรวงสะทีกแทบจะแยกแตกสลาย
จะใครตายเสียให้พ้นก็จใจ
เขาก็เก็บเสียเมื่อพบสลบไสล
พระอภัยพิศดูก็รู้ที

ซึ่งครั้งนี้พิพาเจ้ามาไว้
ให้น้องหายคลายเคืองเรื่องชู่ระ
ทั้งกำปั้นบรรดาโยธาทัพ
ทั้งสองข้างอยู่ตามความสบาย
อุตรนเอนเอกเขนกสนอง
เราก็รู้ว่าทานเจ้ามารยา
ไม่สมนึกศึกพลั้งลงครั้งนี้
เราก็อายหมายมาดวาชาติเชื่อ
จงห้าหันบันเกล้าเราเสียเกิด
แกล้งจ้วงจาบหยาบช้ำพูดทำหาย

หวังจะได้สนทนาวินาสะ
แล้วก็จะรักกันจนวันตาย
จะคืนกลับให้ไปเหมือนใจหมาย
เชิญภิปรายโปรดตรัสสัตย์สัญญา
ตามทำนององอาจไม่ปรารถนา
ที่เรามาหมายเชือดเอาเลือดเนื้อ
จะกลับตีด้วยศัตรูอดสูเหลือ
ไม่เอื้อเพื่อฝากตัวไมกลัวตาย
จะไปเกิดมาใหม่เหมือนใจหมาย
จะใครตายเสียให้ลับอัประมาณ

จึงวาเจ้าเล่าก็ยงกำลังแค้น
จะปล่อยไปไม่สังหารผลาญชีวิต

จะทดแทนทำสงครามก็ตามจิต
ด้วยว่าคิดคุณน้องสนองคุณ
(พระอภัยมณี 2530.306-307)

5 2 ศรีสุวรรณ

ศรีสุวรรณถูกพระบิดาขับไล่ออกจากเมืองพร้อมกับพระอภัยมณี ในวัยเพียง 13 ปี ศรีสุวรรณไม่ได้แสดงความโกรธตอบบิดา คงกระทำตามแต่โดยดี แสดงให้เห็นถึงความกตัญญูต่อบุพการี และเมื่อได้ปกครองเมืองรมจักร ศรีสุวรรณก็คิดถึงบิดาและมารดาที่กรุงรัตน ซึ่งตรงกับความคิดของพระอภัยมณี ดังความว่า

ฟังพระพิศริสุวรรณกลั่นสะอื้น
น้องรำลึกตรึกตรามาช้านาน
พระออกโอษฐ์โปรดสั่งมาครั้งนี้
จะขอลาพาสินสมุทรไป

คอยกล้ำกลืนชลาแล้ววาخان
แต่งงานการยุ่งยั้งต้องนั่งไว้
สมถวิลยินดีจะมีไหน
เยือนกรุงไกรเสร็จสรรพจะกลับมา
(พระอภัยมณี 2529 268)

และเมื่อบิดากับมารดาสิ้นชีวิต ศรีสุวรรณก็ได้กลับไปทำหน้าที่ลูกที่ดี ด้วยการจัดพิธีศพอย่างสมเกียรติ แสดงถึงความกตัญญูกตเวทิตต่อบุพการี ดังความว่า

ไอ้สันบุญทูลกระหม่อมจอมกษัตริย์
จะคลาดเคลื่อนเดือนปีทุกวี่วัน
พระกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงลูกจะปลุกฝัง

เหมือนใครตัดเกศาลูกอาสาญ
จนลวงลับกับกลับพุทธรันดร
ถึงผิดปลั่งสารพัดได้ตรัสสอน

เวรวิบัติพลัดพรากจากนคร
หมายว่าพระจะสำราญผานสมบัติ
ครั้งนี้พระสวรรคครรไล

ให้จำจรจำพรากจำจากไป
แม้ข้อขัดคงจะแจ้งแกลงไข
ไม่เห็นใจเจ้าประคุณกรุณา

จึงตรัสสั่งทั้งสี่เสนีเอก
ทำพระเมรุเกณฑ์ทุกกรมระดมการ
คอยท่าองค์ทรงเดชพระเชษฐา
พุ่มระทาราเซนต์พระเมรุทอง

ในเกณฑ์เลกมหาดไทยฝ่ายทหาร
ปลูกโรงงานเดินรำไว้สำรอง
เสด็จมาทำการงานฉลอง
ทำให้ต้องตามธรรมเนียมตระเตรียมการ
(พระอภัยมณี 2529 787)

5 3 นางสุวรรณมาลี

นางสุวรรณมาลีเป็นผู้ที่มีความกตัญญูกตเวทีต่อบิดามารดา เห็นได้จากเหตุการณ์ที่เรือของท้าวสิลราชแห่งเมืองผลึก ถูกนางผีเสื้อสมุทรทำลายจนเรือแตก ผู้คนต่างหนีเอาตัวรอด ท้าวสิลราชหายไป สวณนางสุวรรณมาลีนั้น สิ้นสมุทรแบกอยู่นานถึงเจ็ดคืนจึงถึงฝั่ง หลังจากฟันฝ่าอุปสรรคต่างๆ มาในระหว่างเดินทาง นางก็ได้พบกับพระอภัยมณีและเดินทางกลับถึงเมืองผลึก เล่าเหตุการณ์ต่างๆ ให้มารดาฟัง และบอกกับมารดาว่าได้บนไว้ว่าจะขอบวช เพื่อตอบแทนพระคุณของบิดา แม้ว่าการบวชของนางครั้งนี้ มีเจตนาหลีกเลี่ยงการอภิเษกสมรสกับพระอภัยมณีก็ตาม แต่จากคำพูดของนางก็เป็นการยืนยันว่าบวช เพื่อแสดงความกตัญญูกตเวทีสนองคุณผู้มีพระคุณ เพื่อเป็นอานิสงส์ให้ผู้ล่วงลับไปสู่สรวงสวรรค์ ดังความว่า

ฝ่ายพระนุชบุตรศรีสวัสดิ์
อยู่อย่างนี้มีได้พันพระอภัย
เอาการบุญทูลลารักษากิจ
นางนึ่งนึ่งกรีกความเห็นงามครัน
ด้วยบนตัวกลัวกรรมจำจะบวช
สนองคุณทูลกระหม่อมจอมประชา

คิดจะมัดผอนหาอัชฌาศัย
จะแก้ไขขัดขวางให้ห่างกัน
โปรดพระบิดาให้ไปสวรรค์
อภิวันท์ชนนีชลีลา
ถือศีลสวดมนต์อยู่ที่ภูผา
ตามประสาหารีเป็นชีไพร
(พระอภัยมณี 2529 248)

5 4 สิ้นสมุทร

สิ้นสมุทรเป็นผู้ที่มีความสำนึกในความกตัญญูกตเวทีต่อบิดามารดา ในฐานะลูกที่ดี ฟังปฏิบัติ เห็นได้จากพฤติกรรมต่อไปนี้ ดอนพระอภัยมณีและสิ้นสมุทรหนีนางผีเสื้อสมุทร โดยสิ้นสมุทรให้พระอภัยมณีหนีไปก่อน ตัวเองจะตามไปห่างๆ ทั้งนี้เพื่อจะคอยปกป้องคุ้มกัน ดังความว่า

สิ้นสมุทรมิได้กลัวกลับหัวรอ
แม้หนมารตามาตามจะห้ามไว้
ลูกจะค่อยลอบตามแต่ห่างห่าง
แล้วแผนไหนใจนองทะเลม

ลูกไม่ขอจากพระองค์อย่าสงสัย
พระรีบไปก่อนช้าอย่าปรารมภ์
อยู่ต้นทางจะได้พบประสบสม
พระปรารมภ์เรียกไว้ก็ไม่ฟัง

เที่ยวดำด้นค้นหามัจฉาใหญ่
เสียงโผงผางกลางน้ำแต่ลำพัง

พอจับได้ปลาอินทรีขึ้นชืหลัง
ค่อยลอยรั้งรอมมาในวาริน
(พระอภัยมณี 2529 108)

จะเห็นได้ว่า สินสมุทรมีความใกล้ชิดผูกพันกับพระอภัยมณีมากกว่านางผีเสื้อสมุทร จึงมีความรัก ความห่วงใย และกตัญญูต่อพ่อ โดยไม่เกรงกลัวภัยที่จะเกิดขึ้นกับตนเอง ในความรู้สึกที่แท้จริงสินสมุทรก็สำนึกในพระคุณของแม่ แต่เมื่อรู้ว่าแม่เป็นยักษ์จึงมีความกลัวมากกว่า ดังความว่า

สินสมุทรสุดแสนสงสารแม่
จึงกราบกรานมารดาแล้วว่าไป
เมื่อวานนี้ตีข้าน้อยไปหรือ
ซึ่งรักลูกลูกก็รู้ยู่ว่ารัก
ถึงตัวไปใจลูก็ยังผูกคิด
อยากรั้วโกรธโปรดปรานเถิดมารดา

ชำเรื่องแลดูหน้าน้ำตาไหล
จะเข้าใกล้ทูนหัวลูกกลัวนัก
ระบมมือเหมือนกระดุกลูกจะหัก
มิใช่จักลิมคุณกรุณา
พอปลดปลิดเปลื้องธูระจะมาหา
ไปไสยาอยู่ในถ้ำให้สำราญ
(พระอภัยมณี 2529 113)

5 5 สุดสาคร

การบวชของสุดสาครก็เป็นการสะท้อนว่า บุญกุศลของการบวชจะทำให้มารดาปลาบปลื้มปิติ เมื่อได้เห็นชายผ้าเหลืองของลูก เห็นได้จากคำพูดของสุดสาครตอนไปลานางเงือก เพื่อไปตามหาพระอภัยมณี ดังความว่า

มุนีน้อยคอยนั่งจะสั่งแม่
จะออกคำอำลาให้อาวรณ์
แล้วว่าฉันทบพรพามาวันนี้
วันหนึ่งปู่ผู้เฒ่าเลาลูกยา

แต่แลแลแล้วก็ขึ้นสะอื้นอ้อน
สะท้อนถอนฤทัยมิไครลา
ให้กุศลชนนี้จงหนักหนา
วาบิตาดกยากมาจากเมือง
(พระอภัยมณี 2529 279)

แม้ว่าการบวชของสุดสาครจะมีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันอันตรายต่าง ๆ ในระหว่างการเดินทาง แต่เจตนาแท้จริงแฝงอยู่ก็เพื่อแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อผู้มีพระคุณ เป็นการแบ่งบุญกุศลให้มารดาเกิดความปิติยินดี

การเดินทางไปตามหาพระอภัยมณีตามคำบอกเล่าของพระโยคีนั้น สุดสาครบอกเจตนาว่าจะได้รู้จักพอ และช่วยเหลือเมื่อพ่อมีความทุกข์ ส่วนแม่นั้นก็เป็นห่วงแต่ได้ฝากให้ปู่ช่วยดูแลแทน ดังความว่า

ลูกจะมาลาตามไปถามข่าว
ถ้าเงินจุกทุกซัทับถึงอัปจน

พอให้ท้าวเธอรูจักเสียสักหน
จะสู้ทนยากแค้นแทนบิดา

ชนนีดีใจฉีกกับปู้แล้ว
 อยาตโฆสปรอดให้ลูกโคลคลา

จงผองแฉ้วพักอยู่ในอุหา
 ตามศรทธาที่ฉินคิดถึงบิดร
 (พระอภัยมณี 2529 279)

ในระหว่างการเดินทางสุดสาครได้ผจญภัยต่างๆ จึงระลึกถึงนางเงือก เช่นในตอนที่ถูก
 ซีเปลือยปลักตกแหว สุดสาครก็คร่ำครวญถึงแม่เงือก ว่าตนยังไม่ได้ทดแทนพระคุณก็จะต้องตาย
 เสียแล้ว ดังความว่า

สงสารแตแม่เงือกของลูกน้อย
 ลูกอยากนมสมเด็จพระมารดา
 ไอ้แม่คุณทูนกระหม่อมถนอมลูก
 ได้สามปีชีวิตจะบรรลัย

จะหลงคอยคิดถึงคะนิงหา
 แม้นได้มากล้ากลืนจะชื่นใจ
 ไม่ต้องถูกหนักหนาอชฌาสัย
 มิได้แทนคุณกรุณา
 (พระอภัยมณี 2529 289)

จากถ้อยคำและเจตนาดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าสุดสาครมีความกตัญญูต่อบิดามารดา

5 6 นางรำภาสะหรี

นางรำภาสะหรีเป็นผู้มีความกตัญญูรู้คุณ ดังจะเห็นได้จากที่นางไม่ยอมไปอยู่เมืองรมจักร
 ตามคำชวนของศรีสุวรรณและนางเกษรา ถึงแม้ว่าจะรักสามีมากเพียงใด แต่สิ่งที่อยู่ในสำนึกของนาง
 คือ ความซื่อสัตย์และความจงรักภักดีต่อนางละเวงวันพาอย่างไม่เสื่อมคลาย

นางนบขอบตอพรสพจนารถ
 แดข้าบาทชาติฝรั่งเกาะลังกา
 อหนึ่งเล่าเจ้าลังกาเมตตาเลี้ยง
 แม้นชาตินี้ชีวิตมิบรรลัย
 เชิญพระองค์นงลักษณ์ไปนักรบ
 แดหนหลังพลังผัดกิจการ

โปรดประภาษเพียงนี้ดีหนักหนา
 จะพูดจากก็ไม่ขัดสันทัดไทย
 พระคุณเพียงแผ่นดินพอบสมัย
 ก็ตั้งใจจะเป็นข้าอุปพาพาล
 คินประเทศธานีทรดินสถาน
 โปรดประทานโทษอาอาราดี
 (พระอภัยมณี 2529 917)

เมื่อนางละเวงวันพาออกบวช นางรำภาสะหรีก็ขอบวชตามเพื่อไปอยู่ปรนนิบัติรับใช้ในป่า
 เพราะเป็นห่วงและเกรงว่านางละเวงวันพาจะลำบาก ด้วยความระลึกถึงพระคุณของนางละเวงวันพา
 ดังความว่า

เคยพึ่งพาอาศัยใจจะขาด
 เจ้าประคุณบุญญาบารมี
 แดปางกอนรอนราญทำการศึกษา
 ครั้งนี้พระเป็นซีมีศรทธา

เข้ากอดบาทนางวันพามารศรี
 เคยเป็นที่พึ่งฝรั่งทั้งลังกา
 ที่การอื่นต้นลึกเคยปรักษา
 มิให้ข้าทั้งสามทราบความเลย

ข้าทั้งสามจะขอตามเสด็จด้วย
ขอบวชบ้างอย่างเช่นพระเป็นชี

จนมอดม้วยเหมือนหมายไม่หน่ายหนี
อยู่ข้างที่รับใช้เหมือนได้เคย
(พระอภัยมณี 2529 936)

จากถ้อยคำดังกล่าว แสดงถึงเจตนาของนางรำภาสะหรีที่มีต่อนางละเวงวันพา ด้วยความกตัญญูจึงขอตามไปรับใช้ แต่ศรีสุวรรณไม่อนุญาตให้บวช นางรำภาสะหรีกับนางยุพาผกาและนางสุลาลีวัน พร้อมด้วยข้าทาสหรีจึงเดินทางจากเมืองลังกา โดยใช้เวลาเดินทางถึงสามวัน เพื่อนำอาหารและผลไม้ไปเยี่ยมพระอภัยมณี นางละเวงวันพา และนางสุวรรณมาลี แสดงให้เห็นว่านางรำภาสะหรีมีความกตัญญูต่อเจ้านาย ดังความว่า

พระอภัยไปตั้งหลังบรรพต
รำภาสะหรีลิวันยุพาผกา
เก็บส้มสุกลูกไม้เผือกมันมัง
เป็นปากว่างทางเดินเนินอรัญ

ศึกษาพรตพรหมจรรย์ด้วยหรรษา
คุมโยธาฝรั่งอยู่ทั้งพัน
ถวายทั้งสามองค์ให้ทรงฉัน
ไปสามวันจึงถึงวังเมืองลังกา
(พระอภัยมณี 2529 939)

5 7 นางยุพาผกา

นางยุพาผกาเป็นผู้มีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ เห็นได้จากการที่นางขอบวชเพื่อตามไปปรนนิบัติรับใช้นางละเวงวันพา ผู้ที่เลี้ยงนางมาตั้งแต่อายุ 14 ปี นางจึงรักและเทิดทูนนางละเวงวันพามาโดยตลอด ครั้นเมื่อนางละเวงวันพาบวชชีนางจึงขอตามไปปรนนิบัติ ดังความว่า

พระชูปเลี้ยงเพียงบุตรสุดถนอม
จะอยู่ดงพงไพรพระไม่เคย
จะไปฉันทันเผือกผลาผล
จะเผือดผิวหิวโหยรวงโรยรา
ข้าทั้งสามจะขอตามเสด็จด้วย
ขอบวชบ้างอย่างเช่นพระเป็นชี
จะเก็บเลือกเผือกมันพรรณลูกไม้
อย่าขัดเคืองเปลื้องปละสละเลย

เจ้าประคุณทูลกระหม่อมของลูกเอ๋ย
เคยเสวยโต๊ะทองของโอชา
จะรื้อรันทนลำบากยากหนักหนา
จะไสยาอยู่กับพระธรณี
จนมอดม้วยเหมือนหมายไม่หน่ายหนี
อยู่ข้างที่รับใช้เหมือนได้เคย
มาปอกให้สามพระองค์ทรงเสวย
ลูกไม่เคยเรีสร้างเห็นทางไกล
(พระอภัยมณี 2529 936)

นางยุพาผกาไม่ได้บวชตามความประสงค์ เนื่องจากสินสมุทรไม่ยอมให้บวช แต่นางก็ไม่ได้เลิกล้มความตั้งใจดังกล่าว นางจึงเดินทางไปกับภริชระหวางเมืองลังกากับที่บำเพ็ญพรตของนางละเวงวันพา แม้ว่าจะใช้เวลาเดินทางนานถึงสามวันก็ตาม นางพร้อมด้วยนางสุลาลีวันนางรำภาสะหรี และข้าราชบริพาร ได้นำอาหารและผลไม้ไปถวายพระอภัยมณี นางละเวงวันพา และนางสุวรรณมาลี พฤติกรรมดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความกตัญญูกตเวทิต์ที่นางมีต่อผู้มีพระคุณอย่างแท้จริง ดังความว่า

พระอภัยไปตั้งหลังบรรพต
 รำภาสะหรีลีวันยุพาคกา
 เก็บส้มสุกลูกไม้เผือกมันมั่ง
 เป็นปากกว้างทางเดินเนินอรัญ

รักษาพรตพรหมจรรย์ด้วยหรรษา
 คุมโยธาฝรั่งอยู่ทั้งพัน
 ถวายทั้งสามองค์ให้ทรงฉันท
 ไปสามวันจึงถึงวังเมืองลังกา
 (พระอภัยมณี 2529 939)

5 8 นางสุลาสวีน

นางสุลาสวีนเป็นผู้มีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ เห็นได้จากการที่นางขอบวชเพื่อตามไปปรนนิบัติรับใช้นางละเวงวันพา ผู้ที่เลี้ยงนางมาตั้งแต่อายุ 14 ปี นางจึงรักและเทิดทูนนางละเวงวันพามาโดยตลอด ครั้นเมื่อนางละเวงวันพาวบวชชีนางจึงขอตามไปปรนนิบัติ ดังความว่า

พระชอุบเลี้ยงเพียงบุตรสุดถนอม
 จะอยู่ดงพงไพรพระไมเคย
 จะไปฉันทมันเผือกผลาผล
 จะเผือดผิวทิวไทรรวงโรยรา
 ข้าทั้งสามจะขอตามเสด็จด้วย
 ขอบวชบ้างอย่างเช่นพระเป็นชี
 จะเก็บเลือกเผือกมันพรรณลูกไม้
 อยชาขัดเคืองเปลื้องปละสละเลย

เจ้าประคุณทูลกระหม่อมของลูกเอ๋ย
 เคยเสวยโต๊ะทองของโอชา
 จะร้อนรอนทนลำบากยากหนักหนา
 จะไสยาอยู่กับพระชธานี
 จนมอดม้วยเหมือนหมายไมหนายหนี
 อยู่ข้างที่รับใช้เหมือนได้เคย
 มาปอกให้สามพระองค์ทรงเสวย
 ลูกไมเคยเรีสร้างเห็นทางไกล
 (พระอภัยมณี 2529.936)

นางสุลาสวีนไม่ได้บวชตามความประสงค์ เนื่องจากสุดสาครไม่ยอมให้บวช แต่นางก็ไม่ได้เลิกล้มความตั้งใจดังกล่าว นางจึงเดินทางไปกลับระหว่างเมืองลังกากับที่บำเพ็ญพรตของนางละเวงวันพา แม้ว่าจะใช้เวลาเดินทางนานถึงสามวันก็ตาม นางพร้อมด้วยนางยุพาคกา นางรำภาสะหรี และข้าราชบริพาร ได้นำอาหารและผลไม้ไปถวายพระอภัยมณี นางละเวงวันพา และนางสุวรรณมาลี พฤติกรรมดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความกตัญญูกตเวที ที่นางมีต่อผู้มีพระคุณอย่างแท้จริง ดังความว่า

พระอภัยไปตั้งหลังบรรพต
 รำภาสะหรีลีวันยุพาคกา
 เก็บส้มสุกลูกไม้เผือกมันมั่ง
 เป็นปากกว้างทางเดินเนินอรัญ

รักษาพรตพรหมจรรย์ด้วยหรรษา
 คุมโยธาฝรั่งอยู่ทั้งพัน
 ถวายทั้งสามองค์ให้ทรงฉันท
 ไปสามวันจึงถึงวังเมืองลังกา
 (พระอภัยมณี 2529 939)

จากการศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี จำนวน 16 ตัว ปรากฏตัวละครที่มีจริยธรรมด้านความกตัญญูกตเวที ทั้งหมด 8 ตัว พบว่า ตัวละครมีความกตัญญูต่อบิดามารดา และผู้มีพระคุณ

6 ความพากเพียรและอดทน

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพุทธศักราช 2542 (2546:782) ให้ความหมายคำว่า “พากเพียร” ไว้ว่า “ก บากบัน, มุ่งทำไม่ทอดย” และให้ความหมายคำว่า “อดทน” (2546 1322) ไว้ว่า “ก บึกบึน, อดใจ” อาจกล่าวได้ว่า “ความพากเพียรและอดทน เป็นความมุ่งมั่นในการทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้สำเร็จลุล่วงด้วยความตั้งใจอย่างแรงกล้า และไม่ย่อท้อต่อความยากลำบาก” ความพากเพียรและอดทน เป็นจริยธรรมที่ส่งเสริมให้ผู้ปฏิบัติมีความรับผิดชอบ ซึ่งจะส่งผลให้ประสบความสำเร็จในชีวิตและหน้าที่การงาน จริยธรรมด้านความพากเพียรและอดทน ปรากฏในพฤติกรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี ทั้งหมด 7 ตัว ได้แก่

6 1 พระอภัยมณี

6 2 ศรีสุวรรณ

6 3 นางละเวงวิณพา

6 4 นางวาลี

6 5 อูศเรน

6 6 สีนสมุทร

6 7 สุดสาคร

6 1 พระอภัยมณี

พระอภัยมณีและศรีสุวรรณออกจากเมืองรัตนา เพื่อไปแสวงหาวิชาความรู้ โดยเดินทางรอนแรมไปในป่าถึง 15 วัน นับว่ายาวนานมาก สำหรับเด็กวัย 13-15 ปี และการเดินทางในป่านั้นต้องเผชิญกับอันตรายรอบด้าน แต่พระอภัยมณีก็ไม่ย่อท้อทั้งๆ ที่เคยพบแต่ความทุกข์สบายเมื่ออยู่ในวัง ย่อมแสดงให้เห็นถึงความตั้งใจอย่างแรงกล้า และความมีมานะอดทน ดังความว่า

ทั้งสององค์เหนื่อยอ่อนเข้าผอนพัก

ครั้นหายเหนื่อยเมื่อยล้าอดสำหัดิน

หยุดสำนักลำเนาภูเขาเขิน

พิศเพลินมิ่งไม้ในไพรวัน

ครั้นสิ้นแรงสุริยาทิพากร

ทั้งสองแสนเหนื่อยยากลำบากองค์

พระเชษฐาอาลัยถึงไอศวรรย์

ห้องคะนึ่งถึงพิเลียงแลนางนม

สิบห้าวันตื่นเดินในไพรสณฑ์

สำนักนอนเนินผาประหง

บาทบงสุขุมบอบระบมตรม

กับกำล้น้อยน้อยนางสนม

กับบรมบิดุเรศพระมารดา

ถึงตำบลบ้านหนึ่งใหญ่หนักหนา

(พระอภัยมณี 2529 2)

พระอภัยมณีเรียนวิชาการดนตรีอยู่ประมาณเจ็ดเดือนก็สำเร็จ และมีความเชี่ยวชาญในการเป่าปี่อย่างยิ่ง แสดงให้เห็นถึงความพากเพียรและอดทน ดังความว่า

ประมาณเสร็จเจ็ดเดือนโดยวิถถาร
 สิ้นความรู้ครูประสิทธิ์ไม่ปิดบัง
 ถ้าแม้ว่าข้าศึกมันโจมตี
 เอาปีเป่าเล่าโลมน้ำใจคน
 คือรูปรสถลินเสียงเคียงสัมพันธ์
 ให้ใจอ่อนนอนหลับตั้งวายปราน

พระกุมารได้สมอารมณ์หวัง
 จึงสอนสั่งอุปเท่ห์เป็นเล่ห์กล
 จะรรับสารพัดให้ขัดสน
 ด้วยเล่ห์กลโลกาห้าประการ
 เกิดกำหนดลุมหลงในสงสาร
 จึงคิดอ่านเอาชัยเหมือนใจจง
 (พระอภัยมณี 2529:5)

พระอภัยมณีและสินสมุทรเมื่อครั้งอาศัยอยู่กับพระฤาษีบนเกาะแก้วพิสดาร พร้อมด้วยชาวต่างชาติอื่นๆ หลายชาติ เป็นเวลานาน ด้วยความเพียรพยายามฝึกหัดพูดภาษาต่างชาติ และด้วยความฉลาดหลักแหลมของทั้งสององค์ ทำให้พระอภัยมณีและสินสมุทรพูดภาษาต่างชาติได้หลายภาษาอย่างคล่องแคล่ว ดังความว่า

จะกล่าวถึงพระอภัยมณีนาถ
 หัดภาษาฝรั่งทั้งจีนจาม

กับองค์ราชกุมารชาญสนาม
 ราวกับล่ำมพูดคล่องทั้งสององค์
 (พระอภัยมณี 2529:127)

จากตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระอภัยมณีเป็นผู้มีความอดทนต่อความยากลำบาก และมีความมุ่งมั่นในการศึกษาวิทยาการ จนประสบความสำเร็จ

6.2 ศรีสุวรรณ

ฝ่ายศรีสุวรรณได้ศึกษาวิชากระบี่กระบองจากอาจารย์ด้วยความขยันหมั่นเพียร แม้ในยามคำคืนดีกคืน ดังความว่า

ถึงยามดีก็ฝึกสอนในการยุทธ์
 กระบองกระบี่ถ้วนทุกวิชา

เพลงอาวุธดาบตั้งให้ตั้งทา
 คอยศึกษาตั้งใจจะให้ดี
 (พระอภัยมณี 2529 4)

ท่านพฤตมาจารย์ได้สอนเพลงอาวุธทุกชนิดให้แก่ศรีสุวรรณจนสำเร็จ ดังความว่า

ฝ่ายวานฤบดีศรีสุวรรณ
 ทั้งโลเชนเจนจัดหัดประจัญ
 จนหมดสิ้นความรู้ทวนครูเฒ่า
 เลือกล้วนเหล็กมะลูตีกระบอง

ก็เข้มขันกลศึกที่ฝึกฝน
 ในการกลอาวุธสุดทำนอง
 จึงเรียกเจ้าเข้านั่งสองตอสอง
 ให้เป็นของคูหัตถ์กษัตรา
 (พระอภัยมณี 2529 5)

จากตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ศรีสุวรรณได้ฝึกฝนวิชาอาวุธด้วยความตั้งใจแรงกล้า มีความอดทนไม่ย่อท้อต่อความยากลำบาก จนมีความชำนาญในเพลงอาวุธทุกกระบวนเพลง อาจารย์จึงมอบกระบองซึ่งทำขึ้นเป็นพิเศษให้ศรีสุวรรณไว้เป็นอาวุธประจำตัว

ต่อมาเมื่อพระอภัยมณีถูกนางผีเสื้อสมุทรลักพาไป ทำให้ศรีสุวรรณเสียใจมาก จึงเดินทางตามหาพี่ชาย โดยมีพราหมณ์ทั้งสามเป็นเพื่อนร่วมเดินทางไปถึงเมืองรมจักร และได้อาสาบงคนชนะ จึงได้อภิเษกสมรสกับนางเกษรา ธิดาเจ้าเมืองรมจักร และได้ครองเมืองรมจักร ต่อมาได้พบกับสินสมุทร และได้ทราบว่าพระอภัยมณียังมีชีวิตอยู่ ศรีสุวรรณกับสินสมุทรจึงเดินทางตามหาพระอภัยมณีอีกครั้งหนึ่ง โดยมอบหมายให้พราหมณ์ทั้งสามดูแลปกป้องเมืองรมจักรแทน ในระหว่างที่เดินทางไปตามหาพระอภัยมณี ดังความว่า

ทอดพระเนตรเห็นสามพราหมณ์พี่เลี้ยง	เรียกมาเคียงแทนสุวรรณแล้วบรรหาร
แล้วเล่าความตามเรื่องเคื่องรำคาญ	จะคิดอ่านตามองค์พระทรงธรรม
ทั้งสามพี่น้องสนิทชีวิตน้อง	ช่วยปกป้องเวียงชัยไอศวรรย์
แล้วส่งฝ่ายนายทหารชาญจักร	เกณฑ์กำปั่นหุ้มทองสักสองร้อย
ดูเลือกสรรบรรดาโยธาทหาร	ที่เคยการเกณฑ์ไปได้ใช้สอย
แล้วส่งเสนาในทั้งใหญ่น้อย	ทานจงคอยครองกันอย่าฉันทา
เราจะต้องท่องเที่ยวเวียงดล	กว่าจะพบภูวเรศพระเชษฐา
	(พระอภัยมณี 2529*190-191)

จะเห็นได้ว่า ศรีสุวรรณมีความมุ่งมั่นในการตามหาพระอภัยมณีอย่างไม่ย่อท้อ ด้วยความหวังว่าจะได้พบกับพี่ชาย ที่พลัดพรากจากกันนานถึง 9 ปี ดังความว่า

ศรีสุวรรณบรรทมในที่แทน	ให้โศกแสนเศร้าหมองไม่ผองใส
คิดถึงพี่ที่พรากจากกันไป	แต่นับได้เก้าปีมิได้พบ
ไม่ได้ข่าวราวความจะตามหา	ก็ไกลตาตายเป็นไม่เห็นศพ
ยิ่งรำลึกตรึกตรวยิ่งปรารถนา	กำสรดชบพัดตราโศกาลัย
ซ้ำคิดถึงบิดุราษมาตุรงค์	สองพระองค์จะเคื่องเข็ญเป็นไฉน
ไถ้กรรมเอ๋ยเคยสร้างไว้ปางใด	จึงจำได้ยากเย็นไม่เว้นวาย
จากชนกชนนีแล้วมิสา	พระเชษฐาน้องน้อยก็พลอยหาย
ยังคิดไปใจเจียนจะขาดตาย	พระพุ่มฟายชลเนตรเวทนา
	(พระอภัยมณี 2529*166)

6.3 นางละเวงวิณพา

นางละเวงหมั่นศึกษาวิทยาการต่างๆ ด้วยตนเองจนเรียนรู้ทุกอย่าง และพัฒนาตนเองเป็นนักปกครองที่มีความสามารถ และเป็นนักรบที่เก่งกล้าด้วยฝีมือของตนเอง ดังความว่า

บาทหลวงนั่งฟังหัวรอแล้วขอโทษ
นางจดจำคำนำรับตำรา
เอาใส่หีบจีบจับระดับกระดาษ
ให้คนหามตามหลังเข้าวังใน
รูวิสัยไตรเพทประเทศถิ่น
แล้วจ้างนางโลมหน้ามาควักตา
เลือกเหล่าสาวสุรางค์สำอางโฉม
ที่รุกราวสาวน้อยได้ร้อยคน

อยากริ้วโกรธตรงตริภันศึกษา
ทั้งผืนผ้าแผนทีด้วยดีใจ
ตำรับราชสงครามตามวิสัย
นางตั้งใจพากเพียรเรียนตำรา
ภูมิแผ่นดินแดนทะเลพระเวหา
ประสมขยายอดเสนห์ด้วยเล่ห์กล
งามประโลมล้าหญิงในสิงหล
มาสอนกลสตรีให้ปรีชา
(พระอภัยมณี 2529-319)

แสดงให้เห็นว่า นางละเวงวันพาเป็นผู้ที่มีความตั้งใจ และมุ่งมั่นในการศึกษาจนประสบความสำเร็จ

6 4 นางวาลี

นางวาลีเป็นหญิงรูปชั่วตัวดำ อาศัยอยู่กับตายาย แต่เป็นผู้มีความรู้คนหนึ่ง ดังความว่า

อยู่ภายหลังยังมีสตรีหนึ่ง
ชื่อวาลีสีเนื้อนั้นคล้ำมัว

อายุถึงสามสิบสี่ไม่มีผิว
รูปก็ชั่วชายไม่อาลัยแล

เป็นเชื้อพราหมณ์ความรู้ของผู้เฒ่า
เป็นมรดกตกต่อกันมา
รู้ฤกษ์พาฟ้าดินสำแดงเหตุ
ครั้นเจนแจ้งแกล้งเอาเข้าเผาไฟ
จนได้ผลคนลือนางวาลี

แต่ก่อนเก่าเดิมบุราณนานหนักหนา
นางอุตสาห์เรียนเล่าจนเข้าใจ
ทั้งไตรเพทพิธิคัมภีร์ไสย
มิให้ใครพบปะพระคัมภีร์
เป็นหมอดีดูแลแนสุดใจ
(พระอภัยมณี 2529 254)

แสดงให้เห็นว่า นางวาลีเป็นผู้ที่มีความเพียรในการศึกษาวิทยาการต่างๆ จากตำราที่เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษด้วยตนเอง จนรอบรู้ทั้งด้านไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ จนเป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั่วไป ผลจากความรอบรู้ของนาง ทำให้นางประสบความสำเร็จในชีวิต ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อบ้านเมือง

6 5 อูศเรน

อูศเรนลูกเจ้ากรุงลังกาเป็นคู่หมั้นกับนางสุวรรณมาลี แต่เมื่อใกล้กำหนดอภิเษกสมรส นางสุวรรณมาลีออกไปเที่ยวทะเลกับพระบิดา แต่เรือถูกพายุพัดหายไป อูศเรนจึงออกค้นหา แต่ก็ไม่พบนางสุวรรณมาลี อูศเรนจึงค้นหาต่อไปจนถึงเกาะมหินงขลิงชร และได้พบกันพระอภัยมณี และได้ไต่ถามเรื่องราวซึ่งกันและกันโดยตลอด อูศเรนได้รับพระอภัยมณีกับผู้คนที่ยกค้ำอยู่บนเกาะโดยสาร

ไปด้วย เมื่ออุศเรนรู้ว่าท้าวสิลราชหายไปก็เสียใจมาก ครั้นจะกลับเมืองลังกาก็อัปอาย จึงตั้งใจ มงมันเพื่อตามหานางสุวรรณมาลีต่อไป ดังความว่า

จะกลาวองค์อุศเรนเจนสมุทร	ราชบุตรเจ้าพาราภาษาสิงหล
คุมกำปั่นพันลำเที่ยวแลนชล	ตามตำบลเกาะแก่งทุกแขวงแคว
ไม่พบท้าวเจ้ากรุงผลึกราช	ค่อยอ้อมหาดตะวันตกกวแกว
แต่ดินโดยโหยให้อาลัยแล	ตามกระแสนสายสมุทรสุดสายตา
ถึงสามเดือนเคลื่อนคลาดประหลาดเหลือ	หรือเสียเรือพระที่นั่งกรมังหนา
นึกสงสัยไต่ถามพวกโหรา	เขาทูลว่าโฉมฉายไม่วายวาง
ยิวัดกอกตรมระทมทุกข์	ไม่มีสุขสารพัดจะขัดขวาง
ทุกคืนคำรำลึกนึกถึงนาง	มาเรีสร้างค่างงานการวิวาท
ที่ติดตามทรมาสวาทก็คลาดแคล้ว	ไม่พบแก้วนิรันดรของเชษฐา
มาแลเหลียวเปลี่ยวเปล่าเศววิญญาณ์	เห็นแต่ฟ้ากับน้ำทุกคำคิน
	(พระอภัยมณี 2529 197)

จากข้อความที่กลาวมานี้ชี้ให้เห็นความพากเพียรของอุศเรน ที่เดินทางตามหาคู่หมั้นด้วยความอดทน เป็นเวลานานถึงสามเดือนและมีความหวังว่าจะได้พบกับคู่หมั้นของตน

6.6 สินสมุทร

สินสมุทรเป็นผู้ที่มีความพากเพียรและอดทน เห็นได้จากพฤติกรรมต่อไปนี้

เมื่อครั้งอยู่ที่เกาะแก้วพิสดาร สินสมุทรได้ฝึกหัดพูดภาษาต่างประเทศจากบรรดา สานุศิษย์ของพระโยคีด้วยความพากเพียรพยายาม จนสามารถพูดภาษาต่างประเทศได้คล่อง และ สื่อสารกับชาวต่างชาติได้ ดังความว่า

จะกลาวถึงพระอภัยมณีนาถ	กับองค์ราชกุมารชาญสนาม
หัดภาษาฝรั่งทั้งจีนจาม	ราวกับลามพูดคล่องทั้งสององค์
	(พระอภัยมณี 2529 127)

เหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงความพากเพียร และความอดทนของสินสมุทรอีกครั้ง เมื่อโดยสาร เรือของท้าวสิลราชเจ้าเมืองผลึก ออกจากเกาะแก้วพิสดารแล้วถูกนางผีเสื้อสมุทรทำลาย ทุกคนต่างหนีเอาตัวรอด สินสมุทรพานางสุวรรณมาลีหนีโดยแบกนางสุวรรณมาลีอยู่ในน้ำถึง 7 วัน จนมาถึง เกาะร้างแห่งหนึ่งด้วยความปลอดภัย พฤติกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าสินสมุทรมีความตั้งใจอย่าง แรงกล้า และมีความอดทนอย่างยิ่งจึงทำให้เดินทางถึงจุดหมายปลายทางด้วยความปลอดภัย ซึ่งเป็น เรื่องที่ยากเกินที่คนทั่วไปจะทำได้ ดังความว่า

จะกลาวถึงสินสมุทรบุตรนางยักษ์	กำลังรักพระธิดามารศรี
เมื่อเรือแตกแบกมาในวาริ	ไม่มีที่หยุดหย่อนจนอ่อนแรง

ถึงเจ็ดวันเจ็ดคืนแต่คลื่นซัด

นางกษัตริย์โสภณีย์เฝ้ากันแสง

สินสมุทรสุดเหน็ดด้วยเมื่อยลำ
แล้วตอบคำร่ำว่าด้วยอาวรณ์
ลูกหมายเหมือนชนนี้เป็นที่ยิ่ง
อันกำลังยังไปได้อีกวัน

สู้อุตสาห์ทรงกายสายสมร
แม่ม้วยมรณก็จะม้วยเสียด้วยกัน
ไมทอดทิ้งมารดาให้อาสน์
อย่าทรงกันแสงนักรงหักใจ
(พระอภัยมณี 2529.155)

และเมื่อพลัดพรากจากพระอภัยมณี เมื่อเรือแตกครั้งนั้นแล้ว สินสมุทรก็ได้เดินทางตามหาพ่อ ไปพบเรือโจรสลัดต่อสู้กัน สินสมุทรฆ่าหัวหน้าโจรสลัดตาย จึงได้เป็นหัวหน้าแทน เดินทางต่อไปจนถึง เมืองรมจักรต่อสู้กับศรีสุวรรณอยู่พักหนึ่ง จึงรู้ว่าเป็นอาหลานกัน จึงชวนกันออกตามหาพระอภัยมณี อีกครั้งหนึ่ง และในที่สุดก็ได้พบเรือของอุศเรน ซึ่งพระอภัยมณีอยู่ในเรือด้วย เรือทั้งสองฝ่าย ทอดสมอเรือหยุดรอดูท่าที่ซึ่งกันและกัน จนได้ยินเสียงปี่ดังขึ้น สินสมุทรก็รู้แน่ว่าเป็นบิดา จึงว่ายน้ำ เข้ามาจนถึงเรือของอุศเรน ก็เข้าไปหาบิดาด้วยความดีใจ จะเห็นได้ว่า สินสมุทรมีความเพียรพยายาม ในการตามหาพ่ออย่างไม่ย่อท้อ และในที่สุดก็ได้พบกันสมความปรารถนา ดังความว่า

ฝ่ายพระหน่อบดินทร์สินสมุทร
แลเห็นลำกำปั่นเป็นหันไป
แต่เสียงปี่ที่เป่ายังไม่หยุด
ค่อยแผ่กายว่ายมาในสาชล
เห็นพวกพลกรรหน้ลระดับดาด
ที่ตื่นอยู่จุกจิวเงินจาม
เห็นบิดตรงค์ทรงนั่งบัลลังก์อาสน์
ไม่ทันถามความโศกแสนทวี

ดำมาหยุดกลางมหาชลาลัย
ไม่มีใครดูแลแต่สักคน
สินสมุทรเพงพิศคิดจงน
ป็นขื่นบนกำปั่นไม่ครันคร้าม
ดูเกลื่อนกลาดกลางเรืออยู่เหลือหลาม
จึงโดดข้ามคนเหล่านั้นมาทันที
เข้ากอดบาทบงกชบทศรี
ทรงโศกก็ถึงเกลือกกลงเลือกกาย
(พระอภัยมณี 2529 211)

6 7 สุดสาคร

สุดสาครได้รับการเลี้ยงดูจากพระโยคีตั้งแต่แรกเกิด และได้รับการอบรมสั่งสอนวิชา ความรู้จากโยคี จนเก่งกล้าสามารถในวัยเพียง 10 เดือน แต่มีพลังกำลังและความสามารถเหมือนเด็ก อายุ 10 ปี เมื่อสุดสาครรู้ความจริงจากโยคีว่าพ่อเป็นใคร สุดสาครจึงออกเดินทางตามหาพ่อ โดยมี ม้ามังกรเป็นเพื่อนคู่ใจ และได้ไม้เท้าศักดิ์สิทธิ์ที่พระอาจารย์มอบให้เป็นอาวุธประจำกาย ดังความว่า

แล้วลานางยางเยื้องขำเลื่องเหลียว
ขึ้นทรงนั่งหลังพระยาม้ามังกร
เห็นศาลาลาลัยเพียงใจขาด
ละอื่นให้ใจคอให้ห่อแท้

ให้เปลวเปลียวเสียวทรวงสะท้อนถอน
แล้วหยุดหยอนยืนยั้งเหลียวหลังแล
จะนิราศแรมร้างไมหางแห
คิดถึงแม่มถึงตายังอาลัย
(พระอภัยมณี 2529 281)

ในระหว่างการเดินทาง สุดสาครได้ผจญภัยต่างๆ แทบเอาชีวิตไม่รอด แต่พระโยคีก็ตามมาช่วยทุกครั้ง แต่สุดสาครก็เดินทางต่อไปอย่างไม่ลดละ จนกระทั่งถึงเมืองการเวก จึงได้รับความรักความเมตตาจากท้าวสุริโยทัย รับเป็นลูกบุญธรรม สุดสาครได้รับความรัก ความอบอุ่น และมีความสุขมากในระหว่างอยู่เมืองการเวก แต่ด้วยความคิดถึงพ่อ จึงเดินทางตามหาพระอภัยมณีอีกครั้งหนึ่ง ตั้งความว่า

ไอ้ผ่านเกล้าเจ้าประคุณกรรณรัก
เกษมสุขทุกทิวาเฝ้าอาหาร
แต่ตัวลูกผูกคิดถึงบิดเรศ
มาพึ่งบุญมุสิกอยู่ช้านาน
ลูกขอลาฝ่าละอองสงฆ์ษัตริย์
แม้ลูกนี้ชีวิตมิรอดวาย

ถนนอมพัคตร์ผิตพลังช่วยสั่งสอน
ยิงบิตรมารดาพยาบาล
ไมแจ้งเหตุธานีนทร์ถิ่นสถาน
นึกสงสารพระบิดาเอกากาย
ไปปฏิบัติบิดุราชเหมือนมาดหมาย
จะผันผายกลับมาเหมือนนาลัย
(พระอภัยมณี 2529 341)

การเดินทางครั้งนี้นางเสาวคนธ์กับหัสไชยขอตามไปด้วย ท้าวสุริโยทัยจึงจัดเรือให้เป็นพาหนะในการเดินทางตามหาพระอภัยมณี จากที่กล่าวมานี้สะท้อนให้เห็นถึงความพากเพียร และความอดทนของสุดสาครที่มุ่งมั่นและมีความตั้งใจอย่างแรงกล้าในการตามหาพ่อ

จากการศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี จำนวน 16 ตัว พบตัวละครที่มีจริยธรรมด้านความพากเพียรและอดทน ทั้งหมด 7 ตัว ได้แก่

- 1 พระอภัยมณี มีความอดทนต่อความยากลำบาก และมีความมุ่งมั่นในการศึกษาวิทยาการจนประสบความสำเร็จ
- 2 ศรีสุวรรณ มีความอดทน ไม่ย่อท้อต่อความยากลำบาก มีความมุ่งมั่นในการศึกษาจนประสบความสำเร็จ
- 3 นางละเวงวันพา เป็มีความมุ่งมั่นในการศึกษา และมีความตั้งใจอย่างแรงกล้าในการศึกษาวิทยาการต่างๆ ด้วยตนเองจนประสบความสำเร็จ
- 4 นางวาลี มีความเพียรในการศึกษาวิทยาการต่างๆ จากตำราด้วยตนเองจนมีความเชี่ยวชาญในทุกๆ ด้าน และเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป
- 5 อุศเรน มีความมุ่งมั่นและอดทนต่อความยากลำบากในการตามหานางสุวรรณมาลี
- 6 สินสมุทร มีความเพียรในการศึกษาหาความรู้ มีมานะ และความอดทนเป็นเลิศ
- 7 สุดสาคร มีความตั้งใจอย่างแรงกล้าในการตามหาบิดา และมีความอดทนต่อปัญหาและอุปสรรคต่างๆ

จึงกล่าวได้ว่า จริยธรรมที่ปรากฏพบว่า ตัวละครมีความมุ่งมั่นในการศึกษาวิทยาการต่างๆ จนประสบความสำเร็จ มีความอดทนต่อปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ตามสถานภาพและบทบาท

7 ความกล้าหาญและเด็ดเดี่ยว

ความกล้าหาญเป็นการแสดงออกถึงความกล้าในการคิด และการกระทำแต่สิ่งที่ดีงามและเหมาะสม พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพุทธศักราช 2542 (2546:79) ให้ความหมายว่า “ความกล้าหาญ หมายถึง เก่ง, ไม่ครั่นคร้าม” และให้ความหมายคำว่า “เด็ดเดี่ยว” (2546:414) ไว้ว่า หมายถึง “ตัดสินใจทำอย่างแน่วแน่ไม่ย่อท้อ” จึงอาจกล่าวได้ว่า “ความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว เป็นการกล้าคิดและตัดสินใจกระทำในสิ่งที่ถูกต้องเหมาะสมอย่างไม่ย่อท้อ” จริยธรรมด้านความกล้าหาญและเด็ดเดี่ยว ปรากฏในพฤติกรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีทั้งหมด 7 ตัว ได้แก่

7 1 พระอภัยมณี

7 2 ศรีสุวรรณ

7 3 นางสุวรรณมาลี

7 4 นางละเวงวันพา

7 5 อูศเรน

7 6 นางวาลี

7 7 สินสมุทร

7 1 พระอภัยมณี

พระอภัยมณีแม้ว่าจะมีอารมณ์อ่อนไหว สะเทือนใจง่ายก็ตาม แต่ก็มี ความเด็ดเดี่ยวแฝงอยู่ในจิตใจ ซึ่งปรากฏให้เห็นได้จากคำพูดของพระอภัยมณีที่กล่าวแก่อูศเรน หลังจากที่อูศเรนแพ้ถูกจับได้ในสงครามเมืองผลึก แสดงให้เห็นความเด็ดเดี่ยวของพระอภัยมณีในการทำสงคราม จำเป็นต้องต่อสู้กันอย่างเต็มที่เพื่อชัยชนะ จะมีความรู้สึกอื่นมาเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ดังความว่า

จึงสุนทรอ่อนหวานชาญฉลาด
เมื่อแรกเริ่มเดิมก็ได้เป็นไมตรี
มาขัดข้องหมองหมางเพราะนางหนึ่ง
อันวิสัยในพิภพมันรบกัน

เราเหมือนญาติกันดองน้องอย่าหมองศรี
เจ้ากับพี่เลากักรักกันหนักครัน
จนได้ถึงรบสู้เป็นคู่ชน
ก็หมายมั่นจะใคร่ได้ชัยชนะ
(พระอภัยมณี 2529.306)

พฤติกรรมที่แสดงให้เห็นความเด็ดเดี่ยวของพระอภัยมณีอีกครั้งหนึ่ง คือ หลังจากจัดการศึกมังคลาแล้ว ทั้งนางสุวรรณมาลีและนางละเวงวันพาต่างก็มีความเข้าใจอันดีต่อกัน รักกันเป็นเหมือนพี่น้อง แต่นางทั้งสองไม่ได้สนใจไยดี ไม่ยอมให้พระอภัยมณีเกี่ยวข้อด้วย เป็นเหตุให้พระอภัยมณีขุ่นเคืองและมองเห็นความวุ่นวายทางโลก จึงตัดสินใจออกบวชเพื่อหาความสุขทางธรรม โดยให้เหตุผลการตัดสินใจแก่นางทั้งสองว่า

นี่แน่เจ้าเลากักรักครอง
อยู่ถิ่นฐานบ้านเมืองไปเบื้องหน้า
เราจะไปในอรัญญูปรรพต

ทั้งเงินทองมอมมูลประยูรยศ
จะปรารถนาหาอะไรก็ได้หมด
รักษาพรตพรหมจรรย์บรรพชา

ด้วยชาตินี้วิบัติให้พลัดพราก
จะสืบสร้างทางกุศลผลผลา

เหลื่อวิบากยากแค้นนั้นแสนสา
เมื่อชาติหน้าอย่าให้เป็นเหมือนเช่นนี้
(พระอภัยมณี 2529 933)

ด้วยความตั้งใจอันแน่วแน่ พระอภัยมณีจึงเปลี่ยนเครื่องทรงจากกษัตริย์เป็นเครื่องทรงดาบส
บำเพ็ญพรตและเทศน์โปรดญาติวงศ์ ดังความว่า

พระขึ้นแทนบนมนเทียรวิเชียรรัตน์
ทรงเครื่องขาวดาบสประณตกร
แล้วจัดกลีบจีบชฎารักษาพรต
สอดสวมด้วยสายธูราประจำทรง
ถือพัดวาลวิชนีแล้วลีลาศ
พร้อมโอรสยศยงพระวงศ์วาน

จงปลดเปลื้องเครื่องกษัตริย์ประภัสสร
อุทุมพรทับเฉียงเจ็ยงองค์
เป็นดาบสบุตรพรหมสมประสงค์
ตั้งดำรงศีลห้าสมาทาน
ขึ้นนั่งอาสน์อิศราวมุกดาหาร
โปรดประทานเทศนาตามบาลี
(พระอภัยมณี 2529 434)

7 2 ศรีสุวรรณ

ศรีสุวรรณเป็นผู้ที่มีจิตใจเข้มแข็ง แก้วกล้า ซึ่งเห็นได้ชัดเจนเมื่อครั้งถูกท้าวสุทัศน์ไล่
ออกจากเมืองรัตนา ศรีสุวรรณอายุเพียง 13 ปี ได้พุดพลอบใจพระอภัยมณีให้มีความเข้มแข็งอดทน
ต่อสู้กับความทุกข์ยากด้วยความรู้ ความสามารถที่มีอยู่ ดังความว่า

พระอนุชาว่าพี่นี้ชื่อลาด
แม้ซิวยังไมบรรลัยลาญ
เมื่อพบพานบ้านเมืองที่ไหนมั่ง
มีความรู้อยู่กับตัวกลัวอะไร

เป็นชายชาติข้างงาไม่กล้าหาญ
ก็เซซานชอกซอนสัญจรไป
พอประทังกายอยู่อาศัย
ชีวิตไม่ปลดปลงคงได้ดี
(พระอภัยมณี 2529 7)

นอกจากนี้ศรีสุวรรณยังมีความมองอาจ กล้าหาญ เด็ดเดี่ยว รักเกียรติยิ่งกว่าชีวิต เห็นได้จาก
การต่อสู้กับสินสมุทร เมื่อครั้งพบกันครั้งแรกไม่รู้ว่าเป็นอาหหลาน ศรีสุวรรณเสียที่ถูกสินสมุทรตีตกม้า
แล้วจับตัวไว้ และพุดจาเยาะเย้ยต่างๆ นานา ศรีสุวรรณจึงกล่าวกับสินสมุทรด้วยความใจเด็ด
ไม่กลัวตาย ดังความว่า

ถึงบรรลัยไว้ชื่อให้ลือนาม
จงเร่งมาชาติเอาชีวิตรอด
ไซจะขออ้อมอนมาวอนวิง

ไม่กลัวความตามดอกรบอกรจริงจริง
เราก้ชาติชายไซน้ำใจหญิง
(พระอภัยมณี 2529 178)

7 3 นางสุวรรณมาลี

นางสุวรรณมาลี เป็นผู้มีจิตใจกล้าหาญเด็ดเดี่ยว พฤติกรรมที่แสดงถึงความกล้าหาญ เห็นได้ชัดเจน เมื่อคราวที่อุศเรนรบกับสินสมุทร เพื่อชิงตัวนางกลับคืนไป พระอภัยมณีวางตัวเป็นกลาง นางสุวรรณมาลีจึงแต่งตัวเป็นผู้ชายออกไปช่วยสินสมุทรรบอย่างไม่เกรงกลัว จนได้ชัยชนะและเมื่อพระอภัยมณีกลับมาจึงอ่อน นางก็ตำรอนอย่างเด็ดขาด แสดงให้เห็นถึงความใจเด็ดของนาง ดังความว่า

หมายจะซบมือเปิบกำเรบจิต
ในชาตินี้ที่จะอยู่เป็นคู่เซย

ช่างไม่คิดขายหน้าใจจาเอ๋ย
หาไม่เลยแล้วพอกุณพอบุญลือ
(พระอภัยมณี 2529 227)

และในขณะที่เดินทางกลับเมืองผลึก นางก็ยังไมยอมเชื่อคำวิงวอนของพระอภัยมณี และหาวิธีเลี้ยงมาตลอด ถึงแม้ว่านางจะรักพระอภัยมณี แต่นางสามารถยับยั้งใจไว้ได้ตลอดมา จนถึงเมืองผลึกแล้ว นางก็ยังรักษาความตั้งใจไว้ได้อย่างมั่นคง เมื่อนางมณฑามาเตือนเรื่องการอภิเษก นางก็หาวิธีเลี้ยงได้อย่างเหมาะสม โดยการไปบวชชี ซึ่งแสดงให้เห็นว่านางสุวรรณมาลีมีจิตใจเด็ดเดี่ยว มั่นคง นางได้เล่าเรื่องถึงเหตุการณ์บนเรือ เพื่อแสดงถึงการตัดสินใจที่แน่วแน่ของนาง ดังความว่า

อยู่กำปับนั้นเธอเฝ้าแต่เข้าหา
มั่นหมายมาดปรารถนาตรงสามิ

ยังอุตสาห์มิให้พบเทียวหลบหนี
ปานฉะนี้ก็เป็นเมียเธอเสียแล้ว
(พระอภัยมณี 2529 248)

ในเรื่องการปกครองบ้านเมือง หรือบัญชาการทัพ นางสุวรรณมาลีได้แสดงความเด็ดเดี่ยวหลายครั้ง เช่น ในครั้งที่อุศเรนยกทัพมาตีเมืองผลึก พระอภัยมณีปรึกษานางว่า “จะรบหรือจะหนี” แต่นางสุวรรณมาลีเป็นฝ่ายอาสาเข้าต่อสู้กับข้าศึก โดยไม่ลังเลใจ แสดงให้เห็นความมองอาจ กล้าหาญ ดังความว่า

จึงทูลว่าข้าจะรับเป็นทัพข้า
พระทรงฟังนั่งเอกเขนกอิง
ทั้งโถมยงหงลักษณ์อัคเรศ
เคยรบเรือเชือกถือฝีมือดี

ทั้งสุวรรณมาลีเห็นดีจริง
ช่วยเผ่าล่านาวาประสาหญิง
เห็นดียิงเจียวปัญญานางวาสิ
รู้ไตรเพทพอใจรบไม่หลบหนี
พระเปรมปรีดิ์ปรึกษาเสนาใน
(พระอภัยมณี 2529 302)

นอกจากนี้ นางสุวรรณมาลียังออกบัญชาการรบในศึกเก้าทัพแทนพระอภัยมณี โดยไม่ได้หวั่นเกรงแต่อย่างใด และในระหว่างการรบนางได้รับบาดเจ็บจากการถูกลูกธนูของข้าศึก นางก็สู้ทนฝืนรบต่ออยู่ได้ และพยายามปิดบาดแผลไว้เพื่อไม่ให้คนอื่นตกใจและเป็นห่วง แสดงให้เห็นว่า

นางสุวรรณมาลีมีความเข้มแข็ง อดทน โดยคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าความเจ็บปวดทุกข์ทรมานของตน ดังความว่า

ฝ่ายโฉมยงองค์มิ่งมหเสี
ถูกเกาทัณฑ์กลั่นแกล้งแฉิ่งพระทัย
ตางหยุดรถลดองค์ดำรงนั่ง
ให้เสียวซาบอาบจิตด้วยพิษยา
แม้นี้ถูกลูกธนูอยู่ไม่ได้
สักครู่หนึ่งจึงจะมาไม่ช้านาน
แล้วเอียงไหล่ให้แลดูผลเจ็บ
สุดสาครถอนสะอื้นกลืนน้ำตา

เมื่อไพร่รุมจับรับไม่ไหว
เอาสไบพันทับให้ลับตา
โลหิตหลังไหลซาบอาบอังสา
ยังอดสาหัสถึงความสามกุมาร
จะไปไสยาแก่แผลสมาน
พอช่วยต้านตั้งมั่นกันพารา
ยังเมื่อยเหน็บจนกระทั่งถึงอังสา
แล้ววันทาทุลองค์นางนกราม
(พระอภัยมณี 2529 359)

7 4 นางละเวงวันพา

นางละเวงวันพา มีความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว ทั้งเรื่องความรักและเรื่องการปกครองบ้านเมือง พฤติกรรมที่แสดงให้เห็นความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวของนาง เห็นได้ชัดเจนในตอนที่พบกับพระอภัยมณีในสนามรบ นางก็หลงรักแต่ด้วยความเป็นกษัตริย์ จึงตัดใจไม่ขอยุ่งเกี่ยวกับพระอภัยมณี ซึ่งเป็นศัตรู จึงควมม้าหนีไป แสดงให้เห็นความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวของนางละเวงวันพา ดังความว่า

นางรู้สึกนึกพรันหวนวิญญาน์
อ้อมออกทางข้างเขาให้เศร้าจิต
อันลมปี่นี้ละลายให้วงยง
ถ้าชินอยู่สู้อีกไม่หลีกเลี้ยง

กลับชักม้าควมขับไปลับองค์
แล้วหยุดคิดแค้นใจด้วยไหลหลง
สุดจะทรงวิญญาน์รักษาตัว
ฉวยพลังเพลิงเพลิงปี่ต้องมีผิว
(พระอภัยมณี 2529 397)

ความเด็ดเดี่ยวของนางละเวงวันพาในเรื่องความรัก เห็นได้อีกครั้งหนึ่ง เมื่อนางได้วางแผนพาพระอภัยมณีเข้ามาอยู่ในวังด้วยอุบายทางการศึก แม้ว่าพระอภัยมณีจะพูดจาฝากรักอย่างไรก็ตาม นางก็ไม่ยอมให้พระอภัยมณีล่วงเกิน แสดงให้เห็นถึงจิตใจที่เข้มแข็ง ไม่หวั่นไหวไปกับถ้อยคำเกี้ยวพาราสี และหาทางเลียงหลบไปได้ ดังความว่า

พระวาทพลาถกทรงประคองกอด
นางวาพระจะมารุกทำนุกบัน
ห้องชอบหอยู่แต่ปลอบไม่ชอบปล้ำ
จงยังหยุดพูดจาประสาเคย
ที่เมืองใหม่ได้พบได้รับรับ
ที่ตื่นลึกปรีกษาคอยหารือ
พระรักใครใจน้องยังครองสัตย์
จงร้องรอพอให้รุ่งขึ้นพรงนี้

เยาวยอดชวนหยิกผลักพลิกผัน
เกิดเซนนั่นแล้วก็สีกอยานีกเลย
ถ้าชินทำเจ็บปวดแล้วชวดเสวย
อย่าคิดเลยว่าจะได้ด้วยไม้มือ
พระยังจับน้องไม่ได้ลิ้มไปหรือ
ไม่ตั้งดีดอกแต่ว่าต้องซำที่
ไซจะขัดคิดอาจขนางหนี
ศึกจะตีมากระทั่งถึงลังกา

แม่โปรดปรานห้ามทัพให้สรรพเสร็จ
แม่เลี้ยงหลีกอีกทีนี้พระพี่ยา
จงผอนผันวั้นเดียวคอยเหนียวหนวง
สิบสนองรบบาทไมคลาดคลาย

ศึกสำเร็จแล้วจะรักให้หนักหนา
จึงเข่นฆ่าน้องเสียบ้างให้วางวาย
ไมลอลวงเลยน้องจะกองถวาย
อย่าให้อายอภัยจงอดอ้อม
(พระอภัยมณี 2529 488)

นางละเวงวัฒนาเป็นกษัตริย์ที่มีความสง่างาม มีอำนาจนาเกรงขามอยู่ในตัว และมีความมั่นใจในตัวเอง ซึ่งเห็นได้จากตอนที่พวกโจรเข้ามาจะทำร้าย นางจึงคิดหาวิธีที่จะทำให้โจรเกรงกลัว แม้ว่า จะเป็นหญิงซึ่งเดินทางมาเพียงลำพัง แต่ก็มีคามมองอาจ กล้าหาญ เชื่อมมั่นในตนเอง กล้าเผชิญหน้ากับโจร ไม่หลบหนี ซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญของผู้นำอย่างแท้จริง ดังความว่า

จำจะบอกออกความนามกษัตริย์
มันอาศัยในแผ่นดินสิ้นทุกคน
ดำรงกลางนางกษัตริย์ตรีสประภาษ
อันตัวเราเจ้าลึงกาล่าสงคราม
ทานเอ็นดูรู้แห่งจงแจ้งจิต
ชวนนำเราเข้าไปเพียงพระเวียงชัย

เจ้าจังหวัดแวนแคว้นแดนสิงหล
ถึงอับจนก็ไม่ควรจะลวนลาม
ท่านเชื้อชาติชาวไพรมาใต้ถาม
หลงมาตามทางเถื่อนให้เพื่อนใจ
อย่าคบคิดเคลือบแคลงแห่งไหน
จะตั้งให้เป็นขุนนางได้รางวัล
(พระอภัยมณี 2529 405-406)

นอกจากนั้น นางละเวงวัฒนาได้แสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวในด้านการเมือง ซึ่งเห็นได้ชัดเจนในตอนที่นางละเวงวัฒนาส่งสาส์นทูลรบถึงพระอภัยมณี โดยเอาเมืองลังกาเป็นเดิมพัน ซึ่งให้เห็นถึงลักษณะของผู้นำที่มีความกล้าหาญองอาจ ดังความว่า

ในสารว่าพระองค์ดำรงราชย์
ทรงพระนามตามยศทศธรรม์
บำรุงราษฎร์ศาสนาให้ผาสุก
แต่รบรับกับองค์พระอภัย
เหมือนโจรไพรไม่มีอสรียยศ
คิดจะขอต่อตีกันพี่น้อง
เราเพ็ญพลังลังกาอาณาเขต
เราชนะจะเอาสัตย์ปฏิญาณ
ถึงวอดวายภายหลังได้สรรเสริญ
แม้ไม่สู้ผู้หญิงทั้งตัสตรา

บรมบาทบังอรอัปสรสวรรค์
ละเวงวัฒนาลภพไตร
ประเทศทุกภาษาได้อาศัย
สงสารไพรพลตามเสียกายกอง
จะปรากฏความชั่วให้หมวมอง
สองต่อสองสงครามตามโบราณ
เป็นของเชษฐาสิ้นทุกถิ่นฐาน
แล้วปล่อยไปไม่สังหารผลาญชีวา
จะอยู่เกินกับกัลป์ชันษา
ก็เลิกทัพกลับไปหานางมาลี
(พระอภัยมณี 2529 449)

ความใจเด็ดของนางละเวงวัฒนา ปรากฏให้เห็นอีกครั้งเมื่อมัจฉลาทำให้เกิดศึกชิงโคตรเพชร สร้างความเดือดร้อนวนวายไปทั่ว แม้ว่านางจะรักลูกมากเพียงใด แต่นางก็ไม่ยอมตามใจลูกในทางที่ผิด เมื่อมัจฉลาทำผิดนางก็ไม่เข้าข้างและยอมให้ลูกได้รับโทษ แสดงให้เห็นว่านางเป็นคนใจเด็ด

รักความถูกต้อง โดยคำนึงถึงประโยชน์ของส่วนรวม และประเทศชาติเป็นสำคัญ ดังตอนที่นางละเวงวันพาได้กล่าวกับท้าวทศวงศ์และนางสุวรรณมาลี หลังจากที่นางได้ช่วยท้าวทศวงศ์และนางสุวรรณมาลีพร้อมด้วยชิตา สร้อยสุวรรณ และจันทร์สุดา ออกจากที่คุมขัง ดังความว่า

นางวันพาสารภาพฟังทราบเกล้า	วาลูกเต้าเจ้ากรรมทำชมเหง
ไม่บอกแมแต่มันคิดกันเอง	ไม่ยำเียงเกรงพระราชอาญา
แต่ลูกนี้มิได้เป็นใจด้วย	จะคิดช่วยกำจัดตัดเกศา
ทั้งสององค์ทรงธรรมจงกรุณา	แต่ตัวข้านี้ได้โปรดยกโทษทัณฑ์
ที่ลูกหลานทำผิดคิดขบถ	มันคนคดควรฆ่าให้อาสัญ
	(พระอภัยมณี 2529 866)

7 5 อุตเรน

อุตเรนเป็นลูกกษัตริย์เมืองลังกา เป็นพี่ชายของนางละเวงวันพา และเป็นคู่หมั้นของนางสุวรรณมาลี อุตเรนเป็นผู้ที่มีความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว รักศักดิ์ศรีของตัวเอง ซึ่งเห็นได้จากตอนที่รบกับสินสมุทร เพื่อชิงตัวนางสุวรรณมาลีกลับคืน จะเห็นได้ว่าการที่อุตเรนทำศึกนั้นไม่ใช่เพราะนิสัยพาล แต่เป็นการรักษาเกียรติยศของตน ถึงแม้ว่าพระอภัยมณีจะเตือนว่า สินสมุทรมีทั้งฝีมือและพลังกำลัง อุตเรนก็ไม่เกรงกลัว จึงกล่าวด้วยความมองอาจว่า ถึงแม้ว่าสินสมุทรจะเก่งอย่างไรก็จะสู้ด้วยวิสัยของลูกผู้ชาย ย่อมไม่ยอมแพ้เพราะคำขู่เท่านั้น ดังความว่า

สนิทแนบแนบคายช่างถายเท	เขียนจะเข้ขึ้นไว้หลอกตะคอกคน
เราก็ชวยหมายมาดว่าชาติเชื้อ	ถึงปะเสือกก็จะมีสู้ดูสักหน
	(พระอภัยมณี 2529 219)

เมื่อต่อสู้กับสินสมุทรอุตเรนก็พ่ายแพ้ แต่พระอภัยมณีให้ปล่อยตัวไปเพราะเห็นแก่บุญคุณที่เคยมีต่อกัน หลังจากนั้นอีก 5 ปี ต่อมามุตเรนได้ยกทัพมาตีเมืองผลึกและเสียที่ถูกจับได้ ก็มีได้กลัวตาย แม้พระอภัยมณีจะอ่อนวอนด้วยไมตรีจิตอย่างไรก็ตาม อุตเรนก็ยืนกรานอย่างแน่วแน ด้วยขัตติยมานะและหยิ่งในศักดิ์ศรีของตน ดังความว่า

เราก็ชวยหมายมาดว่าชาติเชื้อ	ไม่เอื้อเพื่อฝากตัวไม่กลัวตาย
จงห้าหนับันเกล้าเราเสียเถิด	จะไปเกิดมาใหม่เหมือนใจหมาย
	(พระอภัยมณี 2529 306)

7 6 นางวาลี

นางวาลีเป็นเพียงสามัญชนที่มีจิตใจกล้าหาญเด็ดเดี่ยว นางจึงตัดสินใจเข้าไปสมัครเข้ารับราชการ เพื่อรับใช้บ้านเมือง เมื่อถูกเสนาอำมาตย์ดูหมิ่นเหยียดหยาม นางก็กล้าที่จะโต้ตอบให้เห็นว่าการต่อสู้ด้วยปัญญาที่ดีกว่าการต่อสู้ด้วยกำลัง ดังความว่า

นางฟิ่งคำทำหัวเราะเยาะอำมาตย์
วิสัยคนทนคงเข้าสงคราม
อันวิชาข้านี้ดีกวานั้น
แม้พระองค์ทรงศักดิ์จักแสดง

ว่าท่านทาสปัญญาอย่ามาถาม
เป็นแต่ความรู้ไพร่เขาใช้แรง
ของสำคัญใครเขาจะเลาแกลง
มิควรแพรงพรายให้ไพร่ไพร่ฟิ่ง
(พระอภัยมณี 2529 256)

ครั้งเมื่อได้พบกับพระอภัยมณี นางวาลีก็กลับบอกความในใจของตนว่า “ปรารถนาจะเป็นมเหสี” จึงอาสาเข้ามารับราชการในครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่านางวาลีเป็นคนที่มีความกล้าหาญทางความคิด มั่นใจในความคิดของตนเอง จึงแสดงออกมาด้วยความจริงใจ ดังความว่า

นางนบนอบตอबरสพจนารก
แต่ยศศักดิ์จักประทานประการใด
ด้วยเปลี่ยวใจไม่มีทีจะเห็น
แม้โปรดตามความรักจะภักดี

คุณพระมหากษัตริจะหาไหน
ไม่ชอบใจเจตนาครั้งนี้
จะขอเป็นองค์พระมเหสี
ถ้าแม้มิเมตตาจะลาไป
(พระอภัยมณี 2529 258)

นางได้กล้าพูดแสดงความคิดเห็นให้ผู้อื่นยอมรับในตัวนาง โดยการกล่าวถึงแม้ว่านางจะเป็นคนหน้าตาไม่สวยงาม แต่ความงามของนางอยู่ที่สติปัญญาความรู้ ซึ่งมีคุณค่ามากกว่าความสวยงามของรูปร่างหน้าตาภายนอก ถ้าพระอภัยมณีรับนางไว้เป็นสนม ก็จะทำให้เกียรติยศของพระอภัยมณีเลื่องลือไปทั่ว คนดีมีวิชาความรู้ก็จะมาอาสาช่วยเหลือราชการ พระอภัยมณีจึงต้องรับนางไว้เป็นสนมเอก ดังความว่า

นางทูลว่าข้าน้อยนี้รูปชั่ว
แต่แสนงามความรู้อยู่ในใจ
แล้วหมายว่าฝ่าพระบาทก็มีห้าม
แต่หญิงมีวิชาเช่นข้านี้
จึงอุตสาห์มายอมน้อมประณต
บรรดาผู้รู้วิชาสารพัน

ก็รู้ตัวมันคงไม่สงสัย
เหมือนเพชรไพฑูรย์ผ้าไม่ราศี
ล้วนงามงามเคยประณตบทรศี
ยังไม่มีไม่เคยเลยทั้งนั้น
ให้พระยศใหญ่ยิ่งทุกสิ่งสรรพ
จะหมายมั่นพึ่งพาบารมี
(พระอภัยมณี 2529 258)

77 สินสมุทร

สินสมุทรเป็นเด็กวัย 9 ขวบ แต่มีรูปร่างใหญ่โต มีพลังกำลังเหมือนแม่ และมีจิตใจกล้าหาญและเด็ดเดี่ยว ซึ่งเห็นได้จากเหตุการณ์หลังจากเรือแตก สินสมุทรกับนางสุวรรณมาลีได้อาศัยเรือของโจรสลัดหนึ่งมา ในขณะที่อยู่บนเรือ สินสมุทรถูกมอมเหล้าจนเมาหลับไป แล้วหัวหน้าโจรก็เข้าไปลวนลามนางสุวรรณมาลี แต่นางสามารถเอาตัวรอดได้ เมื่อสินสมุทรฟื้นขึ้น นางจึงเล่าความจริงให้ฟัง ทำให้สินสมุทรโกรธมาก จึงต่อสู้กับพวกโจร ถึงแม้ว่าสินสมุทรเป็นเด็ก และต่อสู้กับพวกโจร

เพียงลำพัง สิ้นสมุทริกก็ไม่เกรงกลัว เข้าเผชิญหน้ากับพวกโจรและฆ่าหัวหน้าโจรได้ ลูกน้องโจรที่รอดชีวิตต่างก็ยอมแพ้ และให้สิ้นสมุทริกขึ้นเป็นหัวหน้าโจรแทน ดังความว่า

แล้วกำหนดกัดฟันกระชั้นชิด
 สุหรั่งร้องเรียกไพร่ให้พยุง
 บ้างฉวยได้ไม้พลองกระบองสั้น
 สิ้นสมุทริกสุดโลดโดดทะยาน
 เห็นนายโจรโผนจับสัประยุทธ์
 กระชากฉีกซีกโครงครากหลาย
 แขนกฝรั่งอังกฤษไม่คิดรบ
 บ้างหมอบราบกราบกำประนมมือ

ถึงอังกฤษตกเตียงเสียงดังผลุง
 เป็นหมวมุงมาพร้อมล้อมกุมาร
 เข่ารุมรันรอบกายหมายประหาร
 ฉวยได้ขวานขว้างแขนงแตกกระจาย
 ทะยานยุคเหยียบบอกผกหงาย
 เอาศพนายตีไพร่โลกระฟือ
 กลาหลบล้มกลิ้งบ้างวิ่งต้อ
 เสียงอึ้งอ้อออนน้อมไม่ยอมตาย
 (พระอภัยมณี 2529.161-162)

เมื่อเป็นหัวหน้าโจร ก็คุมเรือเดินทางไปจนถึงเขตน่านน้ำของเมืองรมจักร จึงหยุดพักเพราะเสบียงหมด จึงได้พบกับศรีสุวรรณ แต่ยังไม่รู้ว่าเป็นอาหหลานกัน ศรีสุวรรณจึงสอบถามว่าเป็นใครมาจากไหน สิ้นสมุทริกจึงตอบด้วยความมองอาจและกล้าหาญ ดังความว่า

สิ้นสมุทริกพูดจาประสาเด็ก
 เราชื่อวาสิ้นสมุทริกมิไกร
 ล้วนเหลากอหนอเนื้อเชื้อกษัตริย์
 จะแล่นไปไปทางกลางคงคา

ถึงทั้งเล็กก็ไม่พรั่นประหวั่นไหว
 พระอภัยบพิตรเป็นบิดา
 ผานสมบัติบำรุงราชภูริศาสนา
 ชาวพาราบเราจึงเข้าดี
 (พระอภัยมณี 2529 176-177)

เมื่อสิ้นสมุทริกพูดจาโอ้อวดศักดิ์ดาดังนั้นจึงเข้าต่อสู้กัน ศีมือทั้งสองฝ่ายตัดเทียมกัน แต่สิ้นสมุทริกมีพลังกำลังกว่าจึงแยงกระบองได้ แล้วตีศรีสุวรรณตกจากหลังม้า ดังความว่า

ศรีสุวรรณนั้นชำนาญในการรบ
 เห็นได้ทีตีด้องกุมารา
 ไม่ช้าชอกกลอกกลับเข้ารับ
 สิ้นสมุทริกจุดฉวยชิงกระบอง

ทำเลี้ยวหลบหลอให้โลกา
 ถูกถึงห้าหกที่ถึงตีกลอง
 ม้าก็ชบกัดกันผันผยอง
 แล้วตีต้ององค์พระอาทิตย์

สิ้นสมุทริกหยุดยั้งนั่งเก้าอี้
 มาไต่ถามนามวงศ์สงสารนัก

ให้คุมท้าวเจ้าบุริมจักร
 เราเห็นพัทลุงละม้ายคล้ายบิดา
 (พระอภัยมณี 2529 177)

นอกจากนี้ สินสมุทรได้แสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว เมื่อคราวที่อุศเรนขอลนางสุวรรณมาลีคืน แต่สินสมุทรไม่ยอมให้ จึงเกิดการต่อสู้กัน ปรากฏว่าอุศเรนแพ้ถูกจับได้ดังความว่า

สินสมุทรผูกขลุ่ยขึ้นไล่จับ
 แผลงศีกดากล้าหาญชาญณรงค์
 เอาเชือกมัดรัดมือแล้วถือไว้
 ทั้งอาวุธหยุดกราบทั้งภคตรา
 เอาตัวอุศเรนลงสาทรงได้
 พลทมิพยินดีได้ทั้ทัพ

ทหารรับป้องกันพันมุขผง
 รวบได้องค์ลูกท้าวเจ้าลังกา
 พลไพรพรันต์वलั้หนักหนา
 กุมาราเรียกไพรให้เข้ารับ
 แล้วสั่งให้ขานโหโยธากลับ
 สกั้ดจับเรือฝรั่งชาวลังกา
 (พระอภัยมณี 2529*224-225)

จากการศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี จำนวน 16 ตัว พบตัวละครที่มีจริยธรรมในด้านความกล้าหาญและเด็ดเดี่ยว ทั้งหมด 7 ตัว ได้แก่

1 พระอภัยมณี มีจิตใจเด็ดเดี่ยว กล้าหาญในการคิดด้วยเหตุผล จนเข้าใจในสังขธรรมของชีวิต จึงตัดสินใจอย่างแน่วแน่มั่นคงด้วยการออกบวชเพื่อหาความสุขทางธรรม

2 ศรีสุวรรณ มีความกล้าหาญ รักเกียรติยศ และมีจิตใจเข้มแข็งเด็ดเดี่ยว

3 นางสุวรรณมาลี มีความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว ทั้งในเรื่องความรัก ที่มีความยับยั้งใจได้ตลอด และมีจิตใจเด็ดเดี่ยวแน่วแน่ในการตัดสินใจบวชชี ในด้านการปกครองบ้านเมือง เป็นผู้นำที่มีความกล้าหาญ และเก่งกล้า แม้จะเผชิญหน้ากับศึกสงครามตามลำพัง

4 นางละเวงวันเพา มีจิตใจเข้มแข็งเด็ดเดี่ยวในเรื่องความรัก ส่วนในด้านการปกครอง นางมีความองอาจกล้าหาญ และมีความเสียสละเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าความสุขส่วนตัว ซึ่งเป็นลักษณะของผู้นำอย่างแท้จริง

5 อุศเรน มีความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว ถึงแม้ว่าจะตกอยู่ในฐานะของผู้แพ้ ก็มีความมั่นคงด้วยขัตติยมานะของลูกกษัตริย์

6 นางวาลี มีความกล้าในการคิด กล้าแสดงความคิดเห็นให้ผู้อื่นยอมรับตน ด้วยการพูดโน้มน้าวใจได้อย่างถูกต้องเหมาะสม และไม่ย่อท้อต่อคำพูดดูหมิ่นเหยียดหยามแต่อย่างใด

7 สินสมุทร มีความกล้าหาญองอาจ และมีจิตใจเข้มแข็งเด็ดเดี่ยว

จึงกล่าวได้ว่า จริยธรรมที่ปรากฏมีความสัมพันธ์กับบทบาทและสถานภาพของตัวละคร

8 ความอ่อนน้อมถ่อมตน

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพุทธศักราช 2542 (2546:1344) ให้ความหมายคำว่า “อ่อนน้อม” ไว้ว่า “ก แสดงกิริยาวาจาบนอบ, ยอมแพ้, สวามิภักดิ์; ว มีกิริยาวาจาบนอบ” และให้ความหมายคำว่า “ถ่อมตัว” (2546:489) ไว้ว่า “ก แสดงฐานะต่ำกว่าจริง, แสดงความรู้ความสามารถน้อยกว่าจริง” จึงอาจกล่าวได้ว่า ความอ่อนน้อมถ่อมตน หมายถึง การแสดงกิริยา

วาจาบนอบ แสดงความรู้ ความสามารถน้อยกว่าจริง” จริยธรรมด้านความอ่อนน้อมต่อมตน ปรากฏในพฤติกรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี จำนวน 4 ตัว คือ

8 1 พระอภัยมณี

8 2 นางละเวงวันพา

8 3 นางเกษรา

8 4 สุตสาคร

8 1 พระอภัยมณี

พระอภัยมณีเป็นผู้ที่มีความสุภาพ อ่อนน้อมต่อทุกคน ที่เห็นได้ชัดถึงความอ่อนน้อมต่อมตนของพระอภัยมณี ในตอนที่นางมณฑามเหสีท้าวสิลราช จะมอบราชสมบัติให้ครองเมืองผลึก พระอภัยมณีได้กล่าวตอบนางมณฑาด้วยอภัยคำที่อ่อนน้อมด้วยลักษณะที่ต่อมตน ดังความว่า

พระมารดาปราณีมีอาลัย
แต่ข้านี้มิได้ทำซึ่งความชอบ
ด้วยเต็มขำมาอยู่เกาะแก้วพิสดาร
จนเรือแตกแยกไปได้มาปะ
อันคุณของน้องสุวรรณมาลี
ด้วยกำป็นบรรดาโยธาหาญ
อันตัวข้ามาถึงได้พึ่งพิง
ถึงรบริบทพลังกาเข้ามาด้วย
จนมิผิดติดพันทุกวันนี้
ขอพระองค์ทรงถามทรมสงวน
เป็นผู้น้อยพลอยอาสาмаกระนั้น

พระคุณใหญ่หลวงล้นพันประมาณ
ไม่ควรมอบสมบัติพิสดาร
ได้โดยสารพระบิดามาธานี
โดยสารพระธิดามารศรี
ก็ยังมีอยู่กับข้าสัจจาจริง
ของกุมารกับของแม่มองหญิง
ความเป็นจริงลูกนี้จนพระชนนี
มิได้ช่วยพระธิดามารศรี
พระบุตรกริ้วโกรธเป็นโทษทัณฑ์
ลูกไม่ควรที่จะได้ไอศวรรย์
ถึงเขตคั้นแล้วก็ข้าขอลาไป
(พระอภัยมณี 2529 246-247)

พระอภัยมณีเป็นผู้ที่มีความสุภาพอ่อนโยนต่อทุกคน แม้แต่ผู้ที่คิดอาฆาตพยาบาทต่อตน เช่น อุตเรน ผู้ซึ่งเป็นมิตรที่กลายเป็นศัตรู เมื่ออุตเรนยกกองทัพมาตีเมืองผลึกแล้วพ่ายแพ้ถูกจับได้ พระอภัยมณีก็ไม่ได้แสดงท่าทีเยาะเย้ยอย่างผู้ชนะ กลับปฏิบัติต่ออุตเรนด้วยความสุภาพอ่อนน้อม และให้เกียรติ ดังความว่า

จึงวาเจ้าเลาก็ยังกำลังแค้น
จะพลอยไปไม่สังหารผลาญชีวิต
เดี๋ยวนี้เลาเจ้าก็ป่วยจะช่วยเจ้า
พระน้องจงสรงเสวยเหมือนเคยคุ้น

จะทดแทนทำสงครามก็ตามจิต
ด้วยว่าคิดคุณน้องสนองคุณ
แทนที่เรามาเรือช่วยเกื้อหนุน
พระการุณร่าว่าด้วยอาลัย
(พระอภัยมณี 2529.307)

จากพฤติกรรมดังกล่าวสรุปได้ว่า พระอภัยมณีมีความสุภาพอ่อนน้อมต่อทุกคนด้วย อภัยภัยไม่ตรี

8 2 นางละเวงวันพา

นางละเวงวันพาขึ้นเป็นกษัตริย์ ครองเมืองลังกาตั้งแต่อายุเพียง 16 ปี ในการปกครองบ้านเมือง ซึ่งเป็นภาระหน้าที่อันยิ่งใหญ่สำหรับนาง แต่เมืองลังกามีสงครามรบพุ่งที่มิจบหนทางสำคัญในการเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินมาโดยตลอด เมื่อขึ้นปกครองเมืองลังกา แล้วนางก็ให้ความเคารพนบถนอบต่อสังหาราช โดยไม่ถือวาทนมีสถานภาพสูงกว่าแต่อย่างใด

พฤติกรรมดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงความอ่อนน้อมถ่อมตน และเป็นผลให้สังหาราชอยู่ช่วยราชการแผ่นดินของนางมาโดยตลอด ดังความว่า

นางละเวงเกรงพระต้องละยศ
บรรดาเหล่าสาวศรีพระพี่เลี้ยง
บาทหลวงเฒ่าเข้าใจไถลถาม
ฝ่ายโฉมยงองค์ละเวงวิลาวัณย์
ข้าพเจ้าเอาชีวิตอุทิศถวาย
ขอพึ่งบุญคุณพระช่วยอนุกุล

สละลดसानโหมสไบเจียง
อยู่แค่เพียงชั้นล่างทางหางกัน
มาอารามรูปท่าไม้เจ้าไอศวรรย์
จึงรำพันพจนาดด้วยอาดูร
ทั้งร่างกายกว่าชีวิตมัจจะขาดสูญ
ให้เพิ่มพูนบุญใหญ่ในโกโคย
(พระอภัยมณี 2529 318)

นอกจากนี้ นางละเวงวันพายังยอมรับว่า ตนเองไม่มีความพร้อมที่จะเป็นกษัตริย์ ทั้งนี้เพราะมีความรู้น้อยในการปกครอง และต้องมาเป็นแม่ทัพ นางก็ต้องยอมรับฟังคำแนะนำหรือขอคำปรึกษาจากเสนาอำมาตย์ แสดงให้เห็นว่านางมีความอ่อนน้อมถ่อมตน เมื่อไม่มีความรู้ในเรื่องใดก็ยอมรับและจะขอคำแนะนำจากผู้อื่น แม้ว่าผู้้นั้นจะมีสถานะต่ำกว่าก็ตาม ดังความว่า

เราขอบคุณขุนนางต่างตำแหน่ง
อายุเราพึ่งได้สิบหกปี
แต่สุดแสนแค้นเคืองเมืองผลึก
ขอปัญญาข้าเฝ้าอย่าเบาความ

ช่วยดบแดงให้บำรุงซึ่งกรุงศรี
เป็นสตรีไม่ชำนาญการสงคราม
จะทำศึกสิ้นชีวิตไม่คิดขาม
จะปราบปรามเมืองผลึกช่วยตรีภตรา
(พระอภัยมณี 2529 315)

8 3 นางเกษรา

นางเกษราเป็นผู้ที่มีความงามเพียบพร้อมสมเป็นกุลสตรี เนื่องจากนางได้รับการอบรมสั่งสอนมาเป็นอย่างดี จึงทำให้นางมีกิริยามารยาท มีวาจาที่ไพเราะ นิสัยอ่อนโยน อ่อนน้อม เชื่อฟัง คำสั่งสอนของผู้ใหญ่ตามแบบกุลสตรี พฤติกรรมที่แสดงให้เห็นความอ่อนน้อมของนางเกษรา ดังเช่น

เมื่อนางได้อภิเษกกับศรีสุวรรณแล้ว พระชนนีนำตัวไปส่งให้ศรีสุวรรณ นางจึงกล่าวฝากตัวกับศรีสุวรรณด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน ว่าจะขออยู่เป็นข้ารับใช้ตลอดไป ดังความว่า

นางเหลียวดูรู้ว่าชนิกกลับ
พลงจะอ่อนผ่อนผันจำนรรจา
จะให้อยู่ใช้สอยคอยรับสั่ง
พอเช้านอกออกในได้ใช้ซัด

น้อมค่านับบทเรศพระเชษฐา
น้องเป็นข้าบาททงส์พระทรงฤทธิ์
หมั้นระวังตั้งใจมิให้ผิด
พระอย่าคิดเคียดคู่คู่มิได้
(พระอภัยมณี 2529 97)

และเมื่อศรีสุวรรณไปศึกสังกา แล้วหลงเสน่ห์นางรำภาสะหรี นางย่อมมีความโกรธ แต่เมื่อเข้าใจถึงสาเหตุที่ทำให้ศรีสุวรรณได้นางรำภาสะหรีเป็นภรรยาอีกคน นางจึงไม่โกรธเคืองสามีและยินดีทำทุกอย่างเพื่อสามีถึงกับยอมเป็นทาสนางรำภาสะหรี แสดงให้เห็นถึงความอ่อนน้อมถ่อมตนของนางที่ยอมลดสถานะของตนเองเพื่อความสงบสุขในครอบครัว ดังความว่า

ถ้าชินอยู่จู้เจ็ดขวบนี้แหละ
พระอัศเรศเกษราโคกาลัย
จงโปรดเกล้าเจ้าประคุณทูลกระหม่อม
ไม่ล่วงราชอาญาฝ่าธุลี

จะต้องแหวะปากเชือดให้เลือดไหล
แล้วทรมวยวันทาทูลสามี
น้องจะยอมเป็นข้ารำภาสะหรี
อย่าฆ่าตีชีวิตให้บรลัย
(พระอภัยมณี 2529 646)

8 4 สุดสาคร

พฤติกรรมหรือกิริยาและวาจา ที่แสดงให้เห็นความอ่อนน้อมถ่อมตนของสุดสาคร ในตอนที่พบกับซีเปลือย สุดสาครพูดกับซีเปลือยด้วยความนอบน้อม มีสัมมาคารวะต่อผู้อาวุโส ดังความว่า

พระหนอน้อยพลอยเห็นเหมือนชนวา
ลงจากหลังมังกรวอนอภัย
อันข้านี้ขีมีมาในน้ำ
แล้วเลาความตามเรื่องเคืองรำคาญ
ไต่ย็นเขาเล่าลือบ้างหรือไม่
จงโปรดเกล้าเส่าแกลงแจ้งกิจจา

โมทนาอ้อมองค์ไม่สงสัย
พระอย่าได้ถือโทษจงโปรดปราน
จะแวะสำนักหาผลอาหาร
จะไปบ้านเมืองคิดถึงบิดา
พระอภัยบิตุเรศกับเชษฐา
ให้นัดดาทราบความจะตามไป
(พระอภัยมณี 2529 284)

เมื่อสุดสาครเข้าไปในเมืองการะเวก ท้าวสุริโยทัยและมเหสีให้ความเมตตารักเหมือนลูก สุดสาครก็ยอมรับด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน ดังความว่า

กุมารหมอบนอบนบอภิวาท
ลูกโหนดเขลาเบาจิตเป็นศิษย์วัด
ขอชนกชนนีเป็นที่พึ่ง

แทบพระบาทบัวทองสองกษัตริย์
ไม่สั่นทักท้วงทีกิริยา
ให้เหมือนหนึ่งกำเนิดเกิดเกศา

ช่วยสั่งสอนพ่อก่อนผั้นกรุณา

อย่าโกรธาทอดทิ้งถึงชิงชัง
(พระอภัยมณี 2529 297)

จากการศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี จำนวน 16 ตัว พบตัวละครที่มีจริยธรรมด้านความอ่อนน้อมถ่อมตน ทั้งหมด 4 ตัว ได้แก่

- 1 พระอภัยมณี มีความสุภาพอ่อนน้อมถ่อมตนต่อทุกคน
- 2 นางละเวงวัฒนา เป็นผู้มีความอ่อนน้อมต่อผู้อื่น โดยไม่คำนึงถึงสถานะของบุคคล
- 3 นางเกษรา มีความอ่อนโยน และอ่อนน้อมกับทุกคน
- 4 สุตสาคร มีความอ่อนน้อมต่อทุกคน และมีความเคารพนอบน้อมต่อผู้มีพระคุณ

จึงกล่าวได้ว่า ตัวละครมีความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้อื่น โดยไม่คำนึงถึงสถานะภาพของบุคคล

จากการศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี พบว่า ตัวละคร ทั้ง 16 ตัว มีพฤติกรรมที่แสดงออกทางจริยธรรม 8 ประการ ดังต่อไปนี้

- 1) ความซื่อสัตย์และจงรักภักดี
- 2) ความมีสติปัญญา
- 3) ความเมตตากรุณา
- 4) ความไม่ประมาท
- 5) ความกตัญญูกตเวที
- 6) ความพากเพียรและอดทน
- 7) ความกล้าหาญและเด็ดเดี่ยว
- และ 8) ความอ่อนน้อมถ่อมตน

จริยธรรมที่พบมากที่สุด คือ ความซื่อสัตย์และจงรักภักดี พบในตัวละคร 13 ตัว และพบว่า ตัวละครส่วนใหญ่มีความซื่อตรงต่อหน้าที่ ซื่อตรงต่อบ้านเมือง ซื่อตรงต่อมิตร และซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามี

ส่วนจริยธรรมด้านอื่นๆ พบเป็นลำดับรองลงมา คือ

ความกตัญญูกตเวที พบในตัวละคร 8 ตัว พบว่า ตัวละครมีความกตัญญูต่อบุพการี และผู้มีพระคุณ

ความมีสติปัญญา พบในตัวละคร 7 ตัว พบว่า ตัวละครมีความเฉลียวฉลาด และมีไหวพริบ ปฏิภาณ ใช้ปัญญาในการแก้ไข้ปัญหา

ความเมตตากรุณา พบในตัวละคร 7 ตัว พบว่า ตัวละครมีความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อผู้ใต้บังคับบัญชา ต่อมิตรและศัตรู และการให้อภัยต่อศัตรู

ความพากเพียรและอดทน พบในตัวละคร 7 ตัว พบว่า ตัวละครมีความมุ่งมั่น มีความมานะ และอดทนต่อความยากลำบากอย่างไม่ย่อท้อ จนประสบความสำเร็จ

ความกล้าหาญและเด็ดเดี่ยว พบในตัวละคร 7 ตัว พบว่า ตัวละครมีความกล้าในการคิด กล้าตัดสินใจ และมีจิตใจเข้มแข็งเด็ดเดี่ยว

และความไม่ประมาท พบในตัวละคร 5 ตัว พบว่า ตัวละครมีความรอบคอบในการบริหาร บ้านเมือง

จริยธรรมที่พบน้อยที่สุด คือ ความอ่อนน้อมถ่อมตน พบในตัวละคร 4 ตัว พบว่า ตัวละครมีความอ่อนน้อมต่อผู้อื่น

บทที่ 4

สรุป อภิปรายผล ข้อเสนอแนะ

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี โดยเลือกศึกษาตัวละครที่มีพฤติกรรมที่แสดงออกทางจริยธรรม จำนวน 16 ตัว โดยใช้วิธีการวิจัย เอกสาร และเสนอผลการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์

สรุปผลการวิเคราะห์

ผลการวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี ทั้งหมด 16 ตัว สรุปได้ดังนี้

พระอภัยมณี มีความซื่อตรงต่อหน้าที่ มีความรับผิดชอบในการดูแลทุกข์สุขของผู้ใต้บังคับบัญชา ให้ความเอื้อเฟื้อเพื่อเกื้อกูลต่อมิตร และให้อภัยแก่ศัตรู ซื่อตรงตามค่านิยมของสังคม ยึดมั่นในความสัตย์ ปฏิบัติตนอยู่ในคุณธรรม มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดในการเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็ว ฉลาดในทางหยั่งรู้ถึงจิตใจคน และมีความมีไหวพริบปฏิภาณในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า มีความกตัญญูต่อบิดามารดา และผู้มีพระคุณ มีความเมตตากรุณา ให้ความอนุเคราะห์แก่ข้าราชการบริพาร มีความสุภาพอ่อนโยน ให้ความเอื้อเฟื้อเพื่อเกื้อกูล และให้อภัยแก่ศัตรู มีความรอบคอบในการบริหารบ้านเมือง มีความอดทนต่อความยากลำบาก และมุ่งมั่นในการศึกษาจนประสบความสำเร็จ มีความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวในการคิดอย่างมีเหตุผล กล้าตัดสินใจออกบวชเพื่อหาความสุขที่แท้จริงในทางธรรม และมีความอ่อนน้อมต่อทุกคน

ศรีสุวรรณ มีความซื่อตรงต่อหน้าที่ มีความรับผิดชอบในราชกิจ สร้างความผาสุกให้แก่ราษฎร มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีความเมตตากรุณา เป็นนักคิดที่มีความสุขุมรอบคอบ มีความกตัญญูต่อบุพการี มีความอดทนและมุ่งมั่นในการศึกษา และมีความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว

สินสมุทร มีความเฉลียวฉลาด มีไหวพริบปฏิภาณในการแก้ปัญหา มีความกตัญญูต่อบุพการี มีความพากเพียร และมีความอดทนเป็นเลิศ

สุดสาคร มีความยึดมั่นในความสัตย์ มีความเมตตากรุณาและให้อภัยศัตรู มีความกตัญญู กตเวที มีความพากเพียร และมีความอ่อนน้อมต่อมदन

นางสุวรรณมาลี มีความยึดมั่นในความสัตย์ ซื่อตรงต่อบ้านเมือง ซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามี มีความเฉลียวฉลาดรู้จักใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหา มีความกตัญญูต่อบุพการี มีความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวในเรื่องความรัก และเป็นผู้นำที่มีความกล้าหาญ

นางละเวงวันพา มีความซื่อตรงต่อหน้าที่ในการปกครองบ้านเมือง มีความซื่อสัตย์ต่อสามี มีความฉลาดในการผูกใจคน มีไหวพริบปฏิภาณในการแก้ไขปัญหา มีความรอบคอบในการบริหารบ้านเมือง มีความเพียรในการศึกษาด้วยตนเอง มีจิตใจเข้มแข็งเด็ดเดี่ยวองอาจกล้าหาญ และมีความอ่อนน้อมต่อมदन

นางวาสิ มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามี ซื่อตรงต่อบ้านเมือง มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด สามารถหยั่งรู้ถึงจิตใจคน มีความเพียรในการศึกษาวิทยาการต่างๆ ด้วยตนเองจนรอบรู้ในทุกๆ ด้าน และมีความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว

นางเกษรา มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามี และมีความอ่อนน้อมถ่อมตน

อุศเรน มีความพากเพียรและอดทน มีความรอบคอบในการนำทัพ และมีความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวด้วยขัตติยมานะ

พราหมณ์วิเชียร มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดี มีความเมตตากรุณา

พราหมณ์โมรา มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดี มีความเมตตากรุณา

พราหมณ์सानน มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดี มีความเมตตากรุณา

โยคี มีความเมตตากรุณาต่อทุกคน

นางรำภาสะหรี มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดี ซื่อตรงต่อบ้านเมือง ซื่อตรงตามค่านิยมของสังคม และมีความกตัญญูกตเวที

นางยุพาผกา มีความเฉลียวฉลาด ซื่อตรงต่อบ้านเมือง มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดี และมีความกตัญญูกตเวที

นางสุภาลีวัน มีความซื่อตรงต่อบ้านเมือง ซื่อตรงต่อมิตร มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดี และมีความกตัญญูกตเวที

อภิปรายผล

จากการศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี ทั้ง 16 ตัว ผู้วิจัยเห็นว่าตัวละครมีคุณลักษณะทางจริยธรรม 8 ประการ ได้แก่ ความซื่อสัตย์และจงรักภักดี ความมีสติปัญญา ความเมตตากรุณา ความไม่ประมาท ความกตัญญูกตเวที ความพากเพียรและอดทน ความกล้าหาญและเด็ดเดี่ยว และความอ่อนน้อมถ่อมตน

จริยธรรมที่พบมากที่สุด คือ ความซื่อสัตย์และจงรักภักดี กล่าวคือ ความซื่อสัตย์และจงรักภักดี ปรากฏในพฤติกรรมของตัวละครเกือบทุกตัว ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะความต้องการในการปลูกฝังการอบรมสั่งสอนในสังคมไทย ครอบครัวและสังคมส่วนใหญ่มักจะปลูกฝังให้คนเป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์ ซื่อตรงจริงใจทั้งต่อตนเอง ต่อบุคคลอื่น ต่อสังคม และต่อประเทศชาติเป็นสิ่งสำคัญ การอยู่ร่วมกันจำเป็นต้องมีความซื่อตรง ประพฤติดีทั้งกาย วาจา และใจ ตอบุคคลที่เกี่ยวข้อง การปฏิบัติหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบ และมีสัจจะในการดำเนินชีวิต การรู้จักสิทธิหน้าที่ของตนอันแสดงถึงความจงรักภักดี ทำให้เป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบ มีระเบียบวินัย ไม่ก่อความเดือดร้อนให้ผู้อื่น และสังคม มีความเพียรพยายามในการประกอบกิจการตามหน้าที่ของตนอย่างจริงจังตรงไปตรงมา เป็นที่เชื่อถือของผู้อื่น และหากสมาชิกในสังคมมีความซื่อสัตย์และจงรักภักดี ก็จะเป็นกำลังสำคัญในการที่จะสร้างสรรค์ความเจริญ ให้แก่สังคม และประเทศชาติ กวีจึงให้ตัวละครมีจริยธรรมด้านความซื่อสัตย์และจงรักภักดีมากกว่าด้านอื่นๆ เพื่อสะท้อนภาพสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่

ต้องการสร้างความมั่นคงเป็นปีกแผ่นของบ้านเมืองอย่างชัดเจน ส่วนจริยธรรมที่ปรากฏน้อยที่สุด คือ ความอ่อนน้อมถ่อมตน

สำหรับจริยธรรมด้านอื่นๆ ที่ปรากฏในพฤติกรรมของตัวละครนั้น เป็นการสะท้อนให้เห็นว่า ในสังคมไทยมีการปลูกฝังการอบรมคุณธรรมจริยธรรมให้คนมีความเพียรพยายามมีมานะอดทน ใช้สติปัญญาให้เกิดประโยชน์ กล้าทำในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม มีความเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน มีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ และมีความสุขรอบคอบ ในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคม

จึงกล่าวได้ว่า วรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี กวีได้แทรกจริยธรรมไว้ในพฤติกรรมของตัวละคร ซึ่งผู้อ่านสามารถนำจริยธรรมดังกล่าวมาประพฤติปฏิบัติ อันทำให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง สังคม และประเทศชาติ

ข้อเสนอแนะ

ควรศึกษาความแตกต่างทางด้านจริยธรรมของตัวละครเรื่องพระอภัยมณีกับวรรณคดีเรื่องอื่น ที่แสดงถึงพฤติกรรมทางด้านจริยธรรมของตัวละคร โดยการศึกษาเปรียบเทียบเพื่อให้ความแตกต่าง และเชื่อมโยงถึงความสำคัญของจริยธรรม ที่ปรากฏให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบัน

ควรศึกษาวรรณคดีหรือวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ ในสมัยเดียวกัน เพื่อทำให้เห็นถึงการให้ความสำคัญ และการปลูกฝังเรื่องจริยธรรมผ่านวรรณคดีหรือวรรณกรรม

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กรมวิชาการ (2523) แนวทางการพัฒนาจริยธรรมไทย การประชุมทางวิชาการเกี่ยวกับจริยธรรมไทย 22-23 มกราคม กรุงเทพฯ โรงพิมพ์การศาสนา
- กระทรวงศึกษาธิการ (2521) การสร้างเสริมลักษณะนิสัย ใน หลักสูตรประถมศึกษาพุทธศักราช 2521 พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ โรงพิมพ์การศาสนา
- ขนิษฐา ดันดีพิมพ์ล (2535) ความเชื่อเชื่อนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัย (ภาษาไทย) พิษณุโลก มหาวิทยาลัยนเรศวร ถ่ายเอกสาร
- ดวงเดือน พันธุมนาวิน (2524) พฤติกรรมศาสตร์ เล่ม 2 และจิตวิทยาจริยธรรมและจิตวิทยาภาษา กรุงเทพฯ ไทยวัฒนาพานิช
- ดวงเดือน พันธุมนาวินและเพ็ญแข ประจันปัจจนึก (2520) จริยธรรมเยาวชนไทย กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- ดวงมณ จิตรจำนงค์ (2534) คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ ศ 2325-2352) วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์บัณฑิต (ภาษาไทย) กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถ่ายเอกสาร
- เดชา ซากักดี (2542) วิเคราะห์จริยธรรมศึกษาในวรรณคดีสุภาวดีพระร่วง วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (จริยศาสตร์ศึกษา) กรุงเทพฯ มหาวิทยาลัยมหิดล ถ่ายเอกสาร
- เบญจมาศ พลอินทร์ (2526) พื้นฐานวรรณคดีและวรรณกรรมไทย กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา
- ปัญญา บริสุทธิ์ (2523) โลกทัศน์ของสังคมไทย วิเคราะห์จากวรรณคดีคำสอนสมัยสุโขทัย กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์
- เปลื้อง ณ นคร (2543) ประวัติวรรณคดีไทย พิมพ์ครั้งที่ 11 กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช
- ประจักษ์ ประภาพิตยากร (2529) วรรณคดีวิเคราะห์พระอภัยมณี กรุงเทพฯ : ทิพย์อักษร
- ประกาศรี สีหอำไพ (2540) พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- พระมหาวิง อาจใจ (2543) การศึกษาวิเคราะห์หลักจริยธรรมจากพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต (จริยศาสตร์ศึกษา) กรุงเทพฯ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล ถ่ายเอกสาร
- พัชนี ศรีอนุพันธ์ (2521) จริยศึกษาของสตรีไทยในสุภาวดีสอนหญิงในคำกลอน วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาไทย) กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถ่ายเอกสาร
- พัทธยา จิตต์เมตตา (2523) อวัจนสารในพระอภัยมณี ปริญญาโทศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต (ภาษาไทย) กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร ถ่ายเอกสาร
- ไพโรจน์ นรชาติดำรงวิทย์ (2533) วิเคราะห์ความเชื่อในเรื่องพระอภัยมณี ปริญญาโทศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต (ภาษาไทย) กรุงเทพฯ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ถ่ายเอกสาร

- มาโนชญ์ ตันชนวนิชย์ ปัญหาการถ่ายทอดจริยธรรมกับอนาคตของชาติ *ครุปริทัศน์* (5) 9 : 41-48
กันยายน 2523
- ยุพร แสงทักษิณ และทัศนาลัย บุรพาชีพ (2545) *วิวัฒนาการของภาษาและวรรณคดีไทย
ไทยศึกษา* โครงการบริหารวิชาบูรณาการ หมวดวิชาศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์ กรุงเทพฯ . มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- ราชบัณฑิตยสถาน *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพุทธศักราช 2542* (2546) พิมพ์ครั้งที่ 1
กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์
- รัตนา สถิตานนท์ (2520) *วิเคราะห์สฤภษิตพระร่วงในแง่วัฒนธรรม* ปรินญาณิพนธ์การศึกษา
มหาบัณฑิต (ภาษาไทย) กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ถ่ายเอกสาร
- รำพึง ศิลาลง (2530) *ศึกษาวรรณคดีคำสอนประเภทร้อยกรองช่วงก่อนได้รับอิทธิพลจาก
วรรณกรรมตะวันตกในเชิงจริยธรรม* ปรินญาณิพนธ์ศึกษามหาบัณฑิต (ภาษาไทย)
พิษณุโลก : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก ถ่ายเอกสาร
- วศิน อินทสระ (2518) *จริยศาสตร์* กรุงเทพฯ : บรรณาการ
- วิชาญ สว่างพงษ์ (2528) *การวิเคราะห์ค่านิยมจากวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์* ปรินญาณิพนธ์
ศึกษามหาบัณฑิต (ภาษาไทย) กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทร
วิโรฒ ถ่ายเอกสาร
- วิทย์ วิศทเวทย์ (2519) *จริยศาสตร์เบื้องต้น* กรุงเทพฯ . อักษรเจริญทัศน์
- วินัย ภูระหงษ์ (2523) *รายงานผลการวิจัยในโครงการพระเอกในวรรณคดีคลาสสิกของไทยเรื่อง
พระอภัยมณี พระเอกศิลปิน* เสนอ Unesco ผ่านสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่ง
ชาติ กรุงเทพฯ
- ศรีสุดา จริยากุล (2526) *วรรณกรรมคำสอน ในเอกสารสอนวิชาภาษาไทย 4 วรรณคดีไทยหน่วย
ที่ 8-15* กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- สายยล ไทยสมบูรณ์ (2542) *วิเคราะห์การสื่อสารของตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี*
ปรินญาณิพนธ์ศึกษามหาบัณฑิต (ภาษาไทย) กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ ถ่ายเอกสาร
- สาโรช บัวศรี (2526) *จริยธรรมศึกษา* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา
- สมใจ เขียวสด (2534) *คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับผู้บริหารสถานศึกษาตามความคิดเห็นของ
ผู้บริหารสถานศึกษา และผู้บังคับบัญชา* ผู้บริหารสถานศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร
กรุงเทพฯ ภาควิชาพื้นฐาน คณะครุศาสตร์ วิทยาลัยครูธนบุรี สหวิทยาลัยรัตนโกสินทร์
- สมบัติ จันทวงศ์ (2537) *โลกทัศน์ของสุนทรภู่* กรุงเทพฯ มติชน
- สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2507) *วรรณคดีและวรรณกรรมปัจจุบัน* กรุงเทพฯ โรงพิมพ์แสงทองการ
พิมพ์

- สุนทรภู่ (2529) พระอภัยมณีนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภาเพื่อร่วมโครงการฉลอง 200 ปี กวีเอกสุนทรภู่ พุทธศักราช 2529
- สุวณี สุวรรณวัจน์ และคนอื่นๆ (2531) สังคมศึกษา 2 กรุงเทพฯ . เทพรัตน์การพิมพ์
- สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร (2513) พระอภัยมณี การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาไทย) กรุงเทพฯ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถ่ายเอกสาร
- อนุวัตร คุณแก้ว (2538) การวัดและการพัฒนาการรับผิดชอบของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต (การมัธยมศึกษา) กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ถ่ายเอกสาร
- อภัสสร รัตนศรีปัญญา (2538) วิเคราะห์จริยธรรมในนิทานชาวบ้าน อำเภอละงู จังหวัดสตูล วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ไทยคดีศึกษา) สงขลา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้ ถ่ายเอกสาร
- อาภรณ์ พุกกะมาน และคนอื่นๆ (2528) การศึกษาการสอนศิลปะเพื่อเสริมสร้างพุทธจริยธรรมในสังคมไทย กรุงเทพฯ เจริญผล
- โอสถ โกศิน (2537) การศึกษาคำกลอนสุนทรภู่เรื่องพระอภัยมณี กรุงเทพฯ : พิบา

ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์

ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์

ชื่อ	นางวิกรานดา โชติช่วงรัมย์
เกิดวันที่	25 พฤษภาคม 2501
สถานที่เกิด	จังหวัดสระบุรี
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	110/22 หมู่ 1 ถนนประชาอุทิศ แขวงบางมด เขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร 10140
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	อาจารย์ 2 ระดับ 7
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	วิทยาลัยพัฒนศึกษการเซดุน สภามันการอาชีวศึกษา กรุงเทพมหานคร 2 สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ 314 ถนนประชาอุทิศ แขวงราษฎร์บูรณะ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร 10140
ประวัติการศึกษา	
พ ศ 2548	การศึกษามหาบัณฑิต (กศ ม) ภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
พ ศ 2524	ครุศาสตรบัณฑิต (ค บ) ภาษาไทย วิทยาลัยครูเทพสตรี จังหวัดลพบุรี
พ ศ 2520	มัธยมศึกษาปีที่ 5 (ม ศ 5) โรงเรียนพิบูลวิทยาลัย อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี